CONCEPT

Ontwikkelingskader kroonjuweel Aarlanderveen

Voorbeeldig landschap van droogmakerijen, molens en ontginningslinten

december 2022

STEEN EN HUIS MEURS
520|2022

provincie Zuid-Holland

Voorwoord

[Wordt nog ingevoegd.]

Omgevingsvisie Zuid-Holland
Kwaliteitskaart met beschrijving van kroonjuwelen en richtpunten voor behoud en ontwikkeling

↔

Ontwikkelingskader kroonjuweel (dit rapport)

- **Deel 1** Biografie van het kroonjuweel
- **Deel 2** Ruimtelijke karakterisering
- **Deel 3** Cultuurhistorische waardering
- **Deel 4** Ontwikkelingskader: uitgangspunten en richtlijnen vanuit cultuurhistorie voor ontwikkelingen in het lint en in het landschap

↕

Omgevingsverordening Zuid-Holland
Artikel 6.9 Ruimtelijke kwaliteit > beschermingscategorie 1 kroonjuwelen

↓ ↓

Omgevingsplan gemeente

De ontwikkelingskaders voor kroonjuwelen sluiten aan bij de methodiek van het bestaande provinciaal beleid. Ze zijn een uitwerking van de gebiedsprofielen voor ruimtelijke kwaliteit en van de richtpunten voor kroonjuwelen horende bij de kwaliteitskaart van de provinciale Omgevingsvisie. De ontwikkelingskaders dienen als handreiking, bij de beoordeling van nieuwe ruimtelijke ontwikkeling.

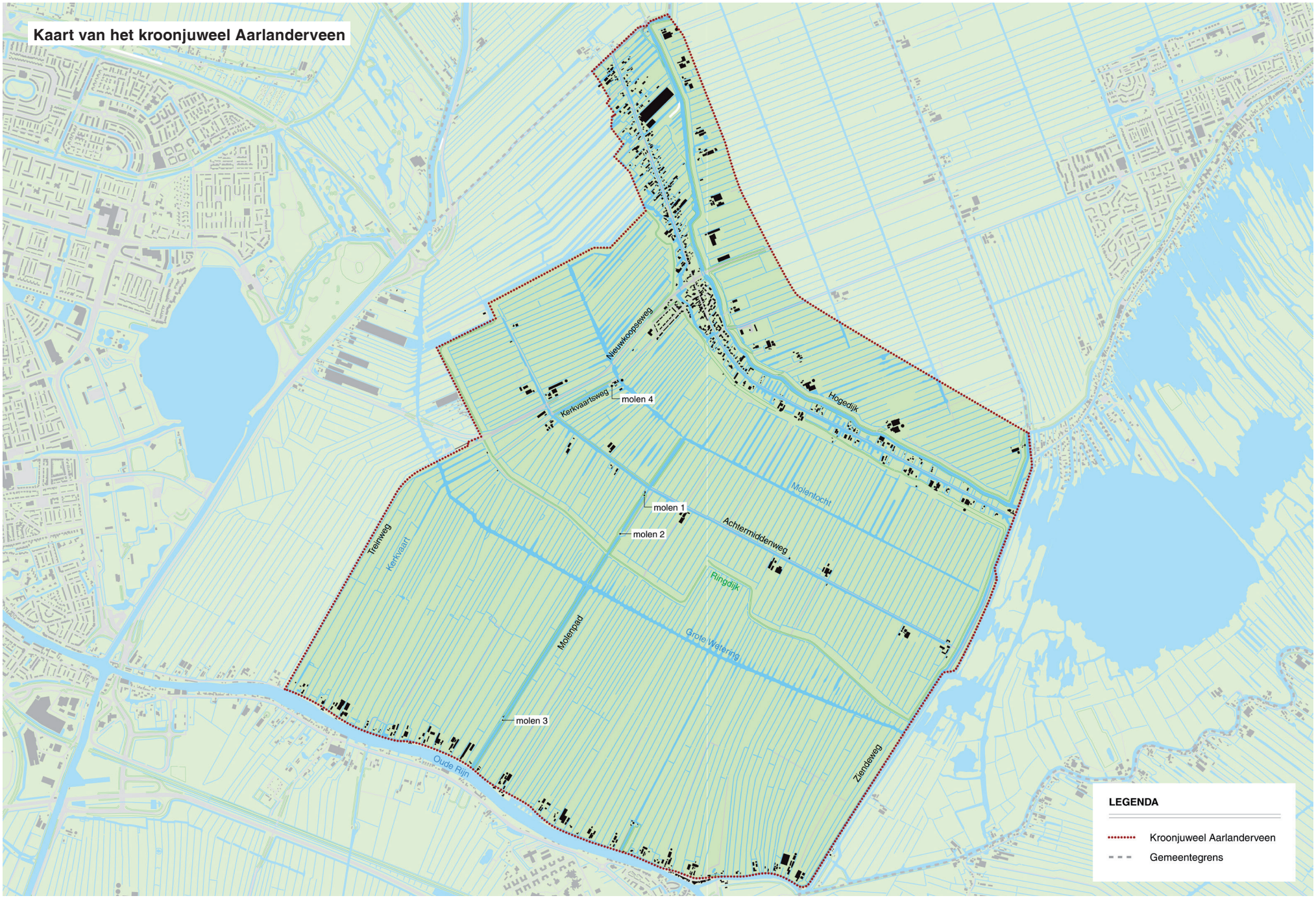
Kaart van het kroonjuweel Aarlanderveen
Nieuwkoopseweg
Kerkvaartsweg
molen 4
Hogedijk
Molenlocht
molen 1
molen 2
Achtermiddenweg
Trelnweg
Kerkvaart
Ringdijk
Molenpad
Grote Wetering
molen 3
Oude Rijn
Ziendeweg
LEGENDA
Kroonjuweel Aarlanderveen
Gemeentegrens

Inhoudsopgave

Inleiding **6**

Deel 1: Biografie van het kroonjuweel **9**
Vóór de ontginning: rivieren en wildernis (<1000 n.C.) 10
De grote ontginning: oorlogsheren en deltawerken (1000 – 1600) 13
Turf als motor van de Gouden Eeuw (1600 – 1672) 17
Overstromingen en droogmakerijen (1672-1850) 23
Twee sferen, twee snelheden (1850-1950) 33
Twee sferen versterkt: groeikernen en landelijk gebied (>1950) 39
Samenvatting van de biografie 44

Deel 2: Ruimtelijke karakterisering **45**

Deel 3: Cultuuhistorische waardering **53**
Cultuurhistorische waardenkaart: landschap 56
Cultuurhistorische waardenkaart: bebouwing 57
Fotopagina kwaliteiten 58
Fotopagina fricties 60

Deel 4: Ontwikkelingskader **63**
Algemene uitgangspunten 64
Richtlijnen voor het landschap 67
Richtlijnen voor het lint 73
Samenvatting van de richtlijnen 82

Eindnoten en bronnen **78**

Colofon **79**

Inleiding

De polder Aarlanderveen was de laatste polder ter wereld die uitsluitend met windkracht werd bemalen. Hoewel er in 1994 een hulpgemaal bij is gekomen, wordt de molenviergang nog steeds ingezet voor de bemaling van de polder. De vier molens liggen ten zuiden van Aarlanderveen, een fraai lintdorp met karakteristieke boerderijen, kerkgebouwen en arbeidershuizen. Vanaf dit lint – het bovenland – daal je tot wel vijf meter af in de droogmakerijen aan weerszijden van Aarlanderveen. De verschillende fases van het Hollandse veenlandschap zijn in deze omgeving nog heel goed zichtbaar.

Aarlanderveen heeft een bewogen geschiedenis. Steeds was de bodem het verdienmodel: takken voor manden en bezems, klei voor keramieken pijpen, gras voor het vee, maar vooral turf, voor de kachels van de stedelingen. Er waren tijden van voorspoed, met goede oogsten, weinig wateroverlast en hoge turfopbrengsten in de *slipstream* van de Gouden Eeuw. Maar regelmatig waren er oorlogen en waterrampen die het leven bemoeilijkten. Armoede en rijkdom wisselden elkaar af. Steeds opnieuw moesten de bewoners zich aanpassen: ze wierpen kades en dijken op, zochten naar nieuwe inkomsten en hielpen elkaar.

Zuid-Hollands kroonjuweel

Als exemplarisch gebied voor de landschappelijke geschiedenis van de provincie Zuid-Holland is Aarlanderveen een van de twaalf provinciale kroonjuwelen. Kroonjuwelen zijn ‘unieke, zeer karakteristieke en gave erfgoedensembles’ in het Zuid-Hollandse landschap. De selectiecriteria voor de kroonjuwelen zijn: 1) de gave en kwetsbare cultuurhistorische samenhang in tijd en ruimte, 2) de aanwezigheid van historisch-landschappelijke én historisch-stedenbouwkundige kenmerken en 3) een zeer goede ruimtelijke en functionele samenhang tussen die kenmerken.[1] Uitgangspunt van het provinciaal beschermingsbeleid is dat kroonjuwelen niet op slot gaan maar dat gebiedseigen ontwikkelingen mogelijk zijn – voor zover deze ontwikkelingen passen bij de identiteit, aard en schaal van het gebied.

Op grond van de provinciale omgevingsverordening dienen gemeenten nieuwe ontwikkelingen in kroonjuwelen voor te leggen aan de provincie, om te beoordelen of die voldoen aan het beschermingsbeleid. Momenteel gebeurt dit per individueel project; de planadviseurs missen een visie op gebiedsniveau die houvast geeft bij de beoordeling van de ontwikkelingen in onderlinge samenhang. Voor kroonjuwelen is er wel een goede beschermde status, maar geen perspectief op verantwoorde doorontwikkeling van die gebieden, terwijl er grote vraagstukken afkomen op het Zuid-Hollandse landschap. De stikstofproblematiek, stoppende boeren, natuurontwikkeling, de opwekking van schone energie – weer moet Aarlanderveen zich aanpassen. Het groen en de ruimte trekken nieuwe bewoners van buitenaf. Ook jonge Aarlanderveners willen graag in het dorp blijven wonen, maar een betaalbaar huis vinden is lastig. Tegelijkertijd vertrekken boerenbedrijven uit het lint. Op de vrijkomende achtererven plannen de stoppende boeren de bouw van nieuwe woningen en ook in de Dorpsstraat wordt gebouwd. Om deze ruimtelijke opgaven zorgvuldig te kunnen inpassen in het kroonjuweel geeft dit ontwikkelingskader vanuit het verhaal van de plek en de cultuurhistorische waarden uitgangspunten en richtlijnen voor de toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen. Het ontwikkelingskader is een uitwerking van de gebiedsprofielen voor ruimtelijke kwaliteit van de provincie Zuid-Holland en van de Omgevingsvisie van de provincie Zuid-Holland. In de provinciale Omgevingsvisie is een kwaliteitskaart opgenomen met daarbij een beschrijving van de kroonjuwelen en richtpunten voor behoud en ontwikkeling. Deze beschrijving is overgenomen in het kader op p. 8.

In 2021 schreef SteenhuisMeurs in opdracht van het Bestuurlijk Platform Groene Hart de gebiedsbiografie van het Groene Hart. Hierin is een analyse van de ruimtelijke opgaven opgenomen, als ook spelregels voor het landschap op de schaal van dit grote middengebied van de Randstad. Dit ontwikkelingskader voor Aarlanderveen kan worden gezien als een uitwerking van deze gebiedsbiografie, waarbij – vanuit het totaal van het Groene Hart – wordt ingezoomd op de specifieke kenmerken en mogelijkheden van dit kroonjuweel.

Het rapport begint met de ontwikkelingsgeschiedenis van Aarlanderveen in zes episoden, gebaseerd op archiefonderzoek, bestaande literatuur, meerdere locatiebezoeken en een aantal gesprekken met inwoners van Aarlanderveen. Dan volgt een ruimtelijke karakterisering en cultuurhistorische waardering, met bijbehorende waardenkaarten. Het laatste deel van het rapport bevat algemene uitgangspunten en richtlijnen voor ontwikkelingen in het landschap en het lint.

We danken onze opdrachtgever voor het vertrouwen en de betrokkenheid, de gemeentelijke vertegenwoordigers voor hun reacties tijdens de projectgroepoverleggen en de Aarlanderveners met wie we spraken (zie volgende pagina) voor hun waardevolle bijdrage, zowel in het gesprek als in de door hen geschreven en aangeleverde bronnen.

SteenhuisMeurs
Rotterdam-Paterswolde, december 2022

Input uit Aarlanderveen

Voor dit onderzoek spraken we met verschillende bewoners en betrokkenen uit Aarlanderveen. We danken Arjan van 't Riet (archivaris van het gemeentearchief van Alphen aan den Rijn), Hugo Stapper, Nel Verstoep, Peter Huitema en Rein van Leeuwen (Stichting Vrienden van het Kroonjuweel Aarlanderveen) en Björn van den Bosch en Hanny Broere (Belangenvereniging Aarlanderveen) voor hun inbreng. Uit de gesprekken bleek steeds weer dat de Aarlanderveners het landschap, de rust, de ruimte en de natuur erg waarderen. In een gesprek met de Belangenvereniging van Aarlanderveen werden ijsvogels, purperreigers en uilen genoemd. Er is ook waardering voor het historische karakter: ‘de historische structuur is hier nog zo goed behouden’, aldus archivaris en inwoner Arjan van ’t Riet. ‘Een soort openluchtmuseum’, noemen de leden van de Stichting Vrienden van het Kroonjuweel Aarlanderveen het dorp, ‘dat de sfeer uitademt van het verre verleden.' Er worden gezamenlijke activiteiten georganiseerd, zoals het zomerfeest, schaatstochten en Bevrijdingsdag in het hart van het dorp nabij de Hervormde Kerk. Het Oude Rechthuis is een belangrijke ontmoetingsplek voor inwoners en passanten. Er zijn mooie wandelgebieden, zoals het rondje Hogedijk-Noordeinde, het boerenpad van het Zuideinde naar de Achtermiddenweg en het Molenpad langs de molens naar de Oude Rijn. Maar dat betekent niet dat het dorp 'klaar' is. De Belangenvereniging van Aarlanderveen ziet ook ruimte voor kwaliteitsverbetering en doorontwikkeling. Aandachtspunten zijn bijvoorbeeld de drukke N-weg die het dorp doorsnijdt, en de slootoevers die door iedereen op een andere manier worden ingericht. De bakker, recent gesloten, wordt gemist, maar de burenzorg en -hulp is nog altijd aanwezig. En er zijn ruimtelijke ontwikkelingen, zowel op voormalige boerenerven als in het landschap, waar dorpelingen zich om bekommeren.

↓ Een van de gesprekken met Aarlanderveners (op de foto Björn van den Bosch en Hanny Broere van Belangenvereniging Aarlanderveen).

↓ Fietstocht door Aarlanderveen.

↓↓ Greep uit de bestudeerde literatuur, allemaal van auteurs uit Aarlanderveen.

↓ De twaalf kroonjuwelen van Zuid-Holland. [Provincie Zuid-Holland]

Uit de Kwaliteitskaart van provincie Zuid-Holland:

Kroonjuweel Aarlanderveen: “Het gebied van de molenviergang Aarlanderveen is een karakteristiek voorbeeld van een lintdorp op oude bovenlanden, omgeven door droogmakerijen. Het hoogteverschil hiertussen is markant: op sommige plekken ligt de polder meer dan vijf meter beneden NAP. Het cultuurhistorisch waardevolle lintdorp Aarlanderveen, een oorspronkelijk in het midden van het veengebied aangelegde ontginningsas, bleef gespaard toen het omringende veen werd vergraven. Onderdeel van de ruimtelijke eenheid is de molenviergang die de droogmakerij bemaalt.

Richtpunten:

- Waarborgen van de herkenbaarheid en samenhang van de open droogmakerijen, dijken, bebouwingslint Aarlanderveen, molenviergang en omgeving
- Behouden/versterken van het contrast tussen bovenland en droogmakerijen.”

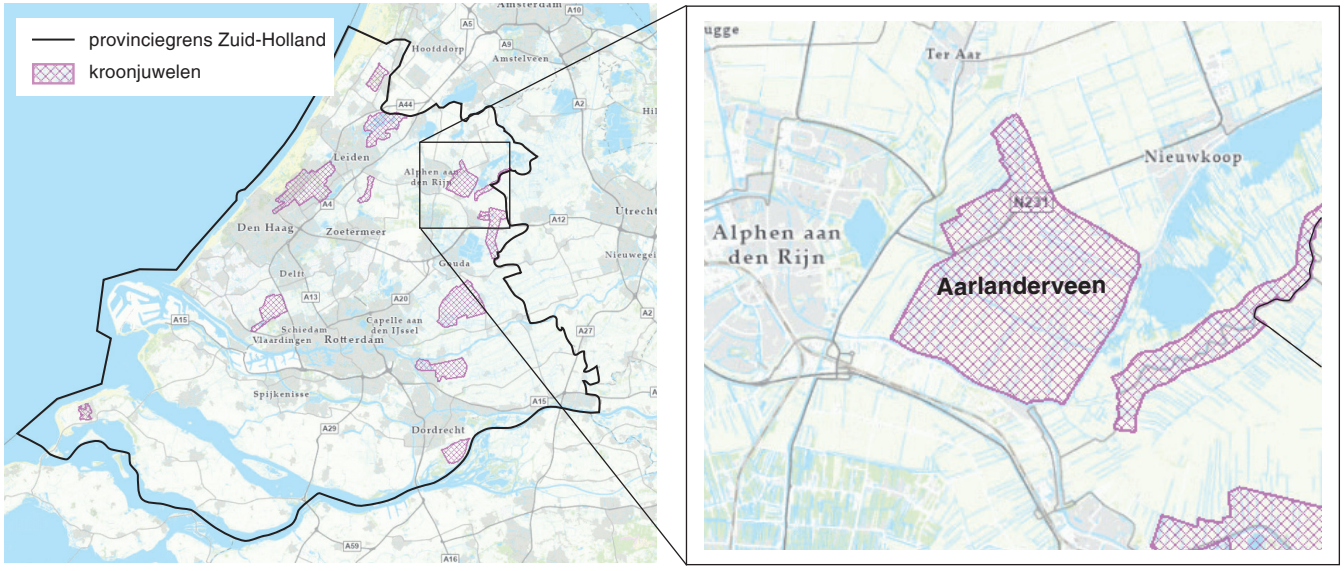

Deel 1

Biografie van het kroonjuweel

Vóór de ontginning: rivieren en wildernis (<1000 n.C.)

↓ Paleografische kaarten. [Vos e.a., 2018, via: RCE]

In de millennia voor de jaartelling was het tamelijk stil in de omgeving van Aarlanderveen. Het was een zandgebied, met vertakkende riviertjes die op de Noordzee uitkwamen. Vanaf ca. 6000 voor Christus transformeerde de zandvlakte door stijging van de zeespiegel tot een landschap van wadden, slikken en kwelders. In een brede rand tussen de nattigheid en het zand, vanaf Muiden langs de huidige Meije voorbij Zegveld en verder zuidwaarts tot de Alblasserwaard, begon de veenvorming. Omstreeks 2750 v.C. sloot de duinenrij langs de Noordzeekust. De enorme laagvlakte van drassig veen kon zo verder aangroeien.[2] De grote rivieren (met soms een ander beloop) en kleinere veenriviertjes, voorlopers van de Aar en de Meije, voerden het water af.

Legenda

- Strandwallen en lage duinen
- Hoge duinen
- Strandvlakten en duinvalleien
- Wadden en slikken
- Kwelders en riviervlakten
- Gebieden met kwelderwallen en -ruggen
- Veengebied
- Bedijkte kwelders en riviervlakten
- Droogmakerij
- Stedelijk gebied
- Binnenwater
- Buitenwater
- Pleistocene zandgebieden, beneden 16m. -NAP
- Pleistocene zandgebieden, beneden 16 en 0m. -NAP
- Pleistocene zandgebieden, boven 0m. NAP
- Riviervlakten en beekdalen
- Rivierduinen
- Lössgebied
- Stuwwallen, gestuwde keileem en door stromend landijs gemodelleerde ruggen en dalen

↓ Bos van Białowieza. [wilderness-society.org]
↓↓ Impressie van vegetatie in het veengebied Wiesmoor en het Briesetal in Duitsland. [Sjef Jansen]
↓ Luchtfoto van Białowieski Nationaal Park. [Mateusz Szymura]

Het landschap van de veenwildernis was niet vlak en opgedeeld in regelmatige graspercelen, zoals we de omgeving van Aarlanderveen nu kennen. Het was ruig, nat en onregelmatig, vergelijkbaar met het goed bewaard gebleven boscomplex van Unesco nationaal park Białowieza in Polen. Dit gebied bedekt ruim 140.000 hectare; natuurlijke processen gaan er hun gang, met als gevolg rivierdalen, wetlands, veel dood hout, schimmels en een grote variëteit aan zoogdieren en flora. Het veengebied Wiesmoor en het Briesetal in Duitsland geven ons een beeld van de vegetatie van de veenwildernis: elzenbroekbos, veenmos, bentgras (pijpestrootje) en wollegras. In gebieden vlakbij Aarlanderveen – bij Weesp en in de polders aan weerzijden van de Vecht – zijn door boeren en bouwers tientallen veeneiken gevonden uit de late prehistorie. De bomen zijn bewaard gebleven omdat het zuurstofloze veenwater de stammen niet liet verrotten.

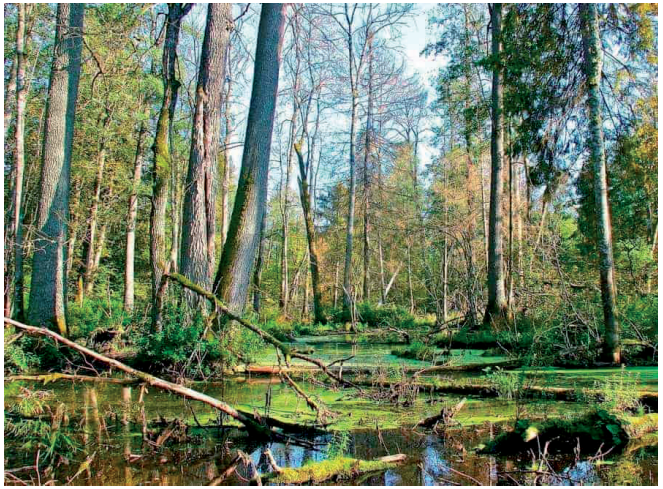

↓ Op dit reconstructiebeeld zijn de forten van de Limes aangegeven. Goed te zien zijn de veen- en boslandschappen ten noorden en zuiden van de Oude Rijn. [romeinen.nl]

↓↓ Deel van de Peutingerkaart, een kopie van een kaart uit de derde of vierde eeuw. Alphen ('Albanianis') is linksboven rood omcirkeld. [Wikipedia]

In 9 n.C. werd de Oude Rijn de grens van het Romeinse Rijk. De Romeinen versterkten de grens met forten voor legioenen en hulptroepen, havens, wachttorens en wegen. Op de indrukwekkende Peutingerkaart, een dertiende-eeuwse kopie van een Romeinse reiskaart uit de derde of vierde eeuw, zijn de legerplaatsen ingetekend. 'Albanianis' was Alphen aan den Rijn en ook bij Zwammerdam was een klein castellum. De naam, 'Nigrum Pullum', zou verwijzen naar 'de zwarte aarde' van het omliggende veenlandschap. De noordoever van de Oude Rijn, de kant van Aarlanderveen, hoorde niet bij het Romeinse Rijk, maar het gebied zal zeker door de bewoning van de Romeinen beïnvloed zijn geweest.

De Romeinen vertrokken uit het gebied kort voor 400 n.C. Over de bewoningspatronen in de eeuwen daarna weten we niet veel. Landschappelijke sporen zijn weggevaagd door overstromingen en door de latere ontginning of verborgen onder diepe pakketten klei; geschreven bronnen zijn er niet.

De grote ontginning: oorlogsheren en deltawerken (1000 – 1600)

Vanaf de tiende eeuw organiseerden de bisschoppen van Utrecht en de graven van Holland de ontginning van de veenwildernis. Ze trokken kolonisten aan en organiseerden de grondverdeling. Het motief van de graven en bisschoppen voor de ontginning van de wildernis was vergroting van het areaal cultuurland. Ze konden belasting heffen over de opbrengsten. De gronduitgave werd geregeld in een cope, een middeleeuwse overeenkomst, en gebeurde in blokken met een vaste maatvoering.
De Grote Ontginning was een ongelofelijke prestatie van duizenden pioniers die het land in cultuur brachten. Vanaf de oevers van de Rijn groeven ze lange sloten het veenmoeras in. De oernatuur werd in cultuur gebracht. Op de koppen van de percelen bouwden ze boerderijen, zodat er langgerekte lintdorpen ontstonden. Het land direct achter de boerderij werd gebruikt voor landbouw, daarachter bleef het onbewerkt en werd het veen collectief gebruikt voor beweiding. Aan de achterkant van de cope-ontginning legden de pioniers een achterkade aan. Op de ontgonnen gronden verbouwden de eerste boeren tarwe, haver en gerst. Akkerbouw dus, terwijl we het Groene Hart en Aarlanderveen nu vooral kennen als veeteeltgebied. De Oude Rijn was de ontginningsas van Aarlanderveen. De eerste pioniers vestigden zich op de oevers van de rivier, maar stormen en wateroverlast dreven ze verder het veen in. Net als in Zoeterwoude en Hazerswoude verplaatsten de boerderijen in de tweede helft van de twaalfde eeuw naar de achterzijde van de langgerekte percelen.[3]

Aarlanderveen lag aan de rand van het Graafschap Holland, nabij strategische grenslocaties. Het grondgebied moest niet alleen tegen de menselijke vijanden uit Friesland, Vlaanderen, Utrecht en Duitsland worden beschermd, maar ook tegen overstromingen. Door de ontwatering via de sloten oxideerde het veen. De bodem daalde en de dreiging van het buitenwater via de nog onbedijkte rivieren nam toe. In 1163, 1170 en 1196 waren er grote stormvloeden. Bovendien verzandde de monding van de Oude Rijn. Het water zocht andere routes naar zee. De graven van Holland waren naast oorlogsheren ook deltacommissarissen en initieerden een reeks van nieuwe afwateringskanalen, dijken en dammen. In de Landschapsbiografie van het Groene Hart noemen we deze vroege waterhuishouding de deltawerken van de middeleeuwen. De Doeswetering (ca. 1200), de Heimanswetering (ca. 1200), de Enkele en Dubbele Wiericke (1364-1367); ze waren er allemaal op gericht om het water van de Oude Rijn naar andere afwateringspunten te begeleiden en wateroverlast te voorkomen. Vlakbij Aarlanderveen, in Zwammerdam, liet graaf Floris III zelfs een dam aanleggen ín de Oude Rijn, om het water aan de grens van zijn grondgebied tegen te houden. Hij bewaakte de dam met een motteburcht, want de bisschop van Utrecht was niet blij nu het water in zijn gebied werd opgehouden. Ook de Ziendeweg zou aangelegd zijn als waterkering tussen Zuid-Holland en Utrecht. Verder was voor Aarlanderveen de aanleg van het Gouwekanaal van belang, tussen Boskoop en de Oude Rijn. Hiermee ontstond een doorgaande scheepvaartroute van Scandinavië tot België via de Waddenzee, het IJ, het Spaarne, de Gouwe en de Hollandse IJssel. Bij de monding van de Gouwe in de Oude Rijn kwam een haven met een tolhuis.

↓ De 'deltawerken' van het Groene Hart, ingetekend op de Kaart van West-Nederland, Pieter Bruijnsz., 1591. [NHA]

↓ Lijst van eigenaars van de heerlijkheden Oudshoorn, Aarlanderveen en Vrijenhoeve van 1321 tot 1780. [NA, toegang 3.19.41, inv. nr. 18]

↓ Afbeelding van de veertiende-eeuwse graftombe van Arnold van IJsselstein (derde van links), rechts van hem zijn vrouw Maria van Henegouwen en links zijn ouders, in de N.H. Nicolaaskerk te IJsselstein. Foto 1859. [UA]

In tegenstelling tot de boeren op het ‘oude’ land (oost-Nederland) werden de kolonisten van het veengebied vrije boeren, niet langer ondergeschikt aan een hofheer. Ze betaalden belasting en waren eigenaar van de grond, maar hadden waarschijnlijk ook andere diensten en plichten bij de graaf. De stichting van een ontginning was een eerste stap in de publieke organisatie van de vrije boeren. Deze gebieden kregen later de naam ‘ambachten’ en waren niet groter dan het dorp en soms enkele omliggende gehuchten. De ambachten waren de kleinste bestuurseenheden van het graafschap, bestuurd door ambachtsheren, vazallen van de graaf. Een ambachtsheerlijkheid was een machtsmiddel van de graaf, waar hij zijn ridders en baljuws tevreden mee kon houden, eer kon betuigen en schulden kon inlossen. Omstreeks 1300 was ridder Jacob van Oudtshoorn de ambachtsheer van “Allenderveene” en het nabijgelegen Oudshoorn, hem beleend door graaf Willem van Henegouwen en Holland.[4] De ridderfamilie was tevens slotvoogd van het kasteel Radbout in Medemblik, en zal hoofdzakelijk ver van Aarlanderveen hebben geresideerd. Willem, de vierde generatie van de heren van Oudshoorn, steunde tijdens de adellijke twisten van de veertiende eeuw de tegenstanders van de zittende graaf Willem V. Het voert hier te ver om in de complexe geschiedenis van de Hoekse en Kabeljauwse twisten te duiken. Van belang is dat het boerendorp Aarlanderveen, zoals vele andere heerlijkheden, een speelbal was in de strijd. Na de misstap van Willem van Oudshoorn verkocht graaf Willem V Aarlanderveen en Oudshoorn in 1355 aan Arnoud, heer van IJsselstein, ter inlossing van zijn schulden. Ook deze ambachtsheer zal weinig tijd in Aarlanderveen hebben doorgebracht. De uitoefening van het lokale bestuur en de wetgeving in Aarlanderveen lieten de middeleeuwse heren aan een schout en een ambachtssecretaris.[5]

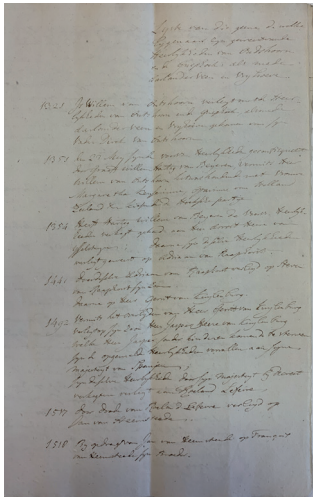

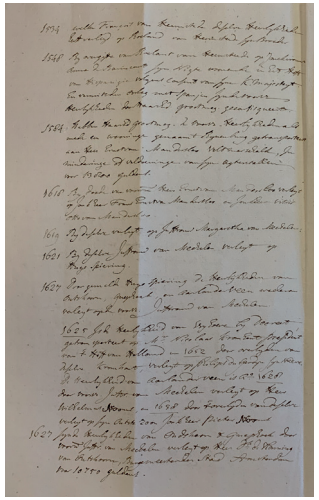

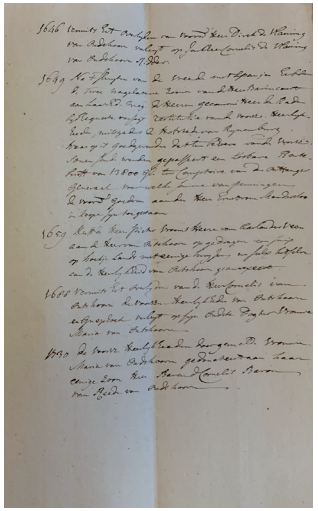

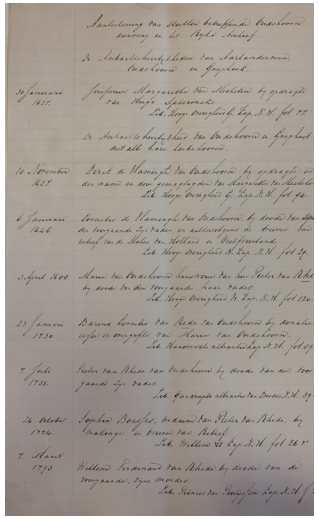

Haver, gerst en rogge

Aarlanderveen bestond omstreeks 1400 uit twee kernen. Het ‘dorp’ was het lange dorpslint landinwaarts vanaf de Oude Rijn, de ‘Lage Zijde’ was de bewoonde zone langs de rivier, achter de Lage Rijndijk. Via de Aar en de Kerkvaart waren de twee bewoningskernen met elkaar verbonden. Het noordelijke dorpslint bleef tot in de negentiende eeuw het bestuurlijk centrum van het ambacht. Hier woonden de schout en de secretaris, en in het Regthuis vergaderden de bestuurders. De *Enqueste* van 1494 geeft inzicht in het leven van de Aarlanderveense boeren aan het einde van de Middeleeuwen. Het was een verslag van een grafelijke inventarisatie, gebaseerd op interviews met afgevaardigden van elk ambacht. Aarlanderveen had het zwaar gehad na de goede tijden onder hertog Karel de Stoute, overleden in 1477. Na zijn dood en die van zijn opvolger Maria van Bourgondië in 1482 werden de Lage Landen vanaf meerdere kanten aangevallen door Europese heersers die hun grondgebied wilden vergroten. De afgevaardigden van Aarlanderveen meldden dat er 80 huizen waren, waarvan 30 huizen door armen werden bewoond die leefden ‘van den heyligen geest’.[6] De boeren verbouwden vooral haver, gerst en rogge, voor tarwe was de bodem te nat. Verder hielden ze koeien en staken turf, maar de opbrengsten uit deze verschillende neringen waren niet meer zo goed als twintig jaar daarvoor. Het dorp was zwaar getroffen door de oorlog met het Sticht Utrecht, ‘alzoe zij naest den gesticht van Utrecht leggen’.[7] De koeien waren door ‘den vianden’ ingenomen, huizen waren verbrand.

In 1514 was er een vergelijkbare enquête, de *Informacie*. Politiek was het leven op het boerenland nog steeds onstuimig, de Hoekse en Kabeljauwse twisten duurden voort. Volgens artikel 5 van de *Informacie* hadden veel Aarlanderveners hun gronden moeten verkopen. De akkerbouw was inmiddels niet meer het hoofdbestaan, inkomsten werden vooral gehaald uit ‘houten ende tacken’ (voor heipalen, beschoeiingswerk, afrastering, manden, bezems, etc.) en het delven van turf in andere dorpen. Vanaf 1528 waren er ook nog de plundertochten van de Gelderse bendeleider Maarten van Rossum. En in 1573 liet de hertog van Alva de middenschepen van de dorpen in de omgeving van Leiden afbreken, ook van Aarlanderveen. Zo wilde hij troepenconcentraties voorkomen tijdens het Beleg van Leiden. Maar aan het einde van de zestiende eeuw was de omslag aanstaande. De rijkdom was al ontdekt: de turf, het zwarte goud, motor van de Gouden Eeuw.

Protestanten en katholieken in Aarlanderveen – deel 1

Na de reformatie viel de oude dorpskerk van Aarlanderveen in 1573 in protestantse handen. De rooms-katholieke diensten werden in het geheim georganiseerd, op zolders en in boerenschuren. In de kerstnacht van 1634 werden de kerkgangers betrapt door de schout van Aarlanderveen en bestraft, maar al snel hadden ze een nieuwe schuurkerk ingericht aan het Noordeinde, op de plek van de huidige rooms-katholieke kerk. In 1778 werd hier een nieuw kerkje gebouwd. Volgens archivaris Arjan van ’t Riet leefden de katholieken en protestanten eeuwenlang naast elkaar. Aarlanderveen was een gemengde gemeente, tot 1863 ging iedereen naar een openbare school. De boeren hadden elkaar immers nodig, ze werkten samen in de waterhuishouding en steunden elkaar bij ingrijpende gebeurtenissen. Pas in de twintigste eeuw trokken de verschillende groeperingen zich terug in hun eigen kringen.

↓ De katholieke kerk, gebouwd in 1778 op de plek van de huidige katholieke kerk. [Beunder en Van 't Riet, 1992, p. 57]

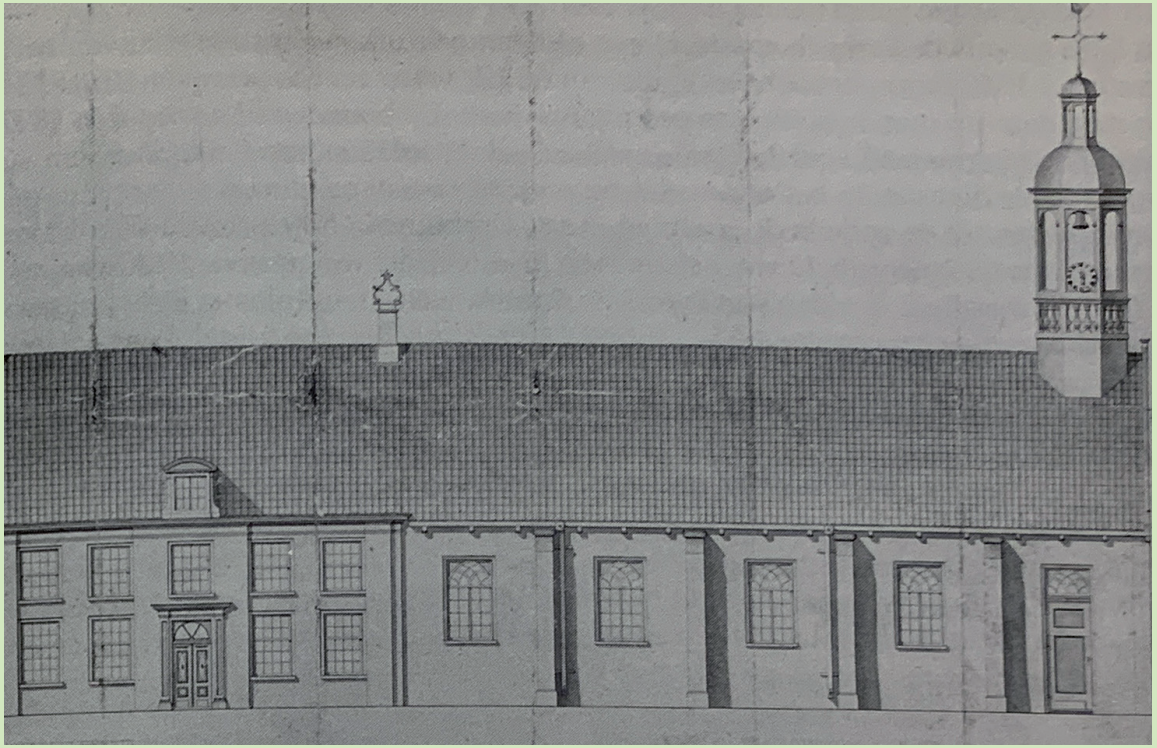

Turf als motor van de Gouden Eeuw (1600 – 1672)

↓ Kaart van Aerlanderveen uit het Caertboeck van Rynland, Flor Balthasar Berckenrode, 1615. [HR]

Op het kaartje uit het kaartenboek van de ambachten van Rijnland (1615) zien we de drie polders van Aarlanderveen. De dijken waren aangelegd om het waterpeil te kunnen controleren, cruciaal voor de turfwinning. De kleinste polder was tevens de oudste, de Kortsteekterpolder was al in de vijftiende eeuw omdijkt. In 1562 en 1570 werden respectievelijk de Zuideinderpolder en de Noordeinderpolder gesticht. Eerstgenoemde waterde uit op de Rijn bij de Zuidmolen, laatstgenoemde op de Aar bij de Noordmolen (ook wel Galgmolen genoemd). De Nieuwe Kerkvaart, ongeveer evenwijdig aan maar iets ten oosten van de oude, scheidde de twee polders tot de samenvoeging in 1666. De vervening concentreerde zich in eerste instantie nabij het dorpslint, met name aan de noordoostzijde. Omstreeks 1530 was de baggerbeugel uitgevonden en werd het turven niet langer beperkt door het waterpeil.[8] Het slagturven begon in het voorjaar. Vanaf kades, schouwen en boten werd het slijk opgebaggerd en één voet dik op een onderlaag van riet op de legakkers gelegd. Dan volgde een gefaseerd droogproces. Met plankjes onder de klompen stapten de turftreders het turf plat. Vervolgens werden de plakken turf in blokken verdeeld en opgestapeld. Na het drogen brachten turfschippers het turf naar een van de honderden turfschuren, maar vaker ging het rechtstreeks naar de steden. De turfeconomie van de Gouden Eeuw had een grote invloed op Aarlanderveen. Niet langer was het een boerendorp, er waren turfschippers, veenarbeiders, bierstallen en wel vier herbergen, ieder met een kolfbaan. Er was een chirurgijn, Egbert Verduijn, en een 'verwer' (schilder) en glazenmaker, Cornelis Stigter.[9]

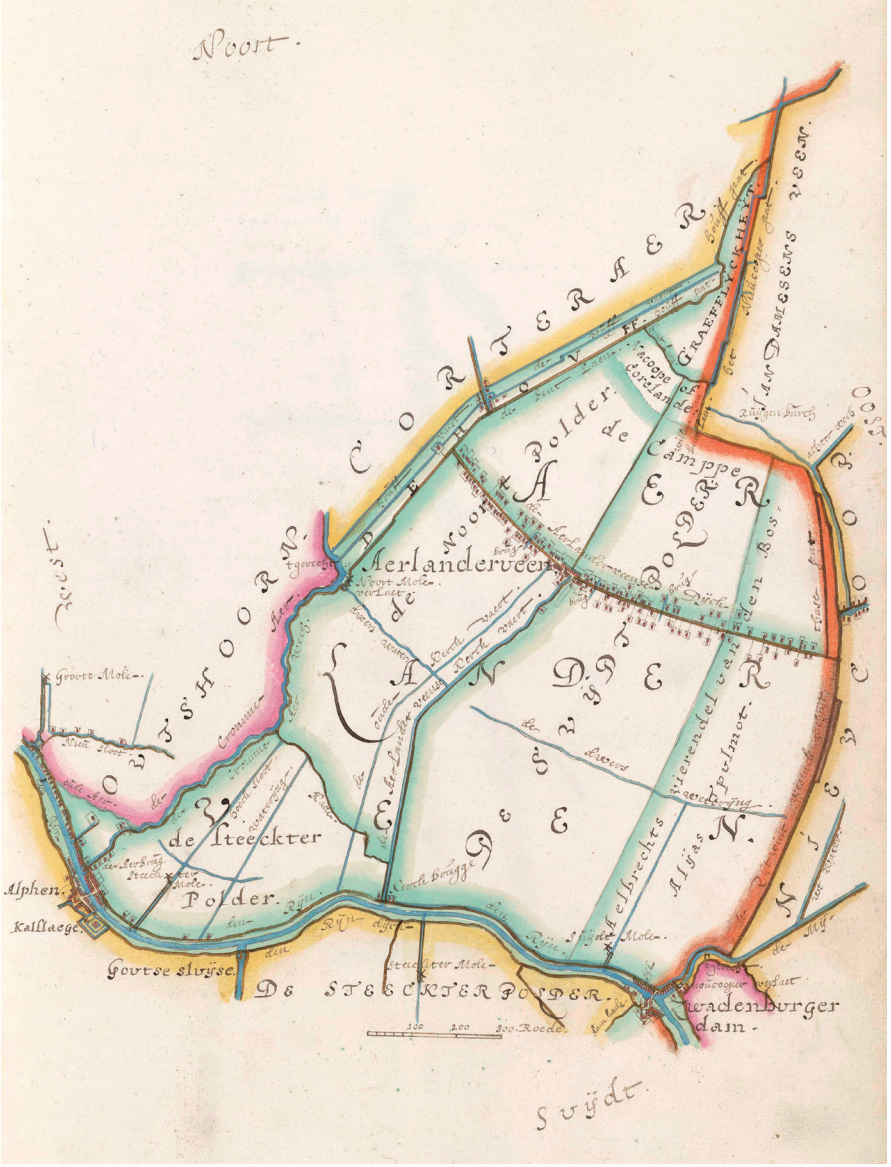

↓ Schilderij van de kerk van Aarlanderveen, met het koor links en de kerktoren rechts. Het middenschip ontbreekt. Ca. 1655 door Jan Abrahamsz. Beerstraaten. [Beunder & Van 't Riet, 1992]

De nieuwe elite in de steden van de Gouden Eeuw bestond uit kooplieden en handelaren. Deze nieuwe rijken kochten ambachtsheerlijkheden en waanden zich met hun nieuwe titel 'heer' of 'vrouwe' alsof ze van adel waren. Het bezit van heerlijkheden in de omgeving van de stad werd een statussymbool. In ca. 1621 kocht de Amsterdamse koopman Willem Nooms de ambachtsheerlijkheid Aarlanderveen. Met zijn vermogen van 200.000 gulden was hij een van de driehonderd superrijken van de Gouden Eeuw. ‘Heer van Aarlanderveen’ mocht hij zichzelf nu noemen. Zijn zoon en opvolger als ambachtsheer, Pieter Nooms, trouwde met de nog veel rijkere Beatrix Adriana Ram van Schalkwijck en liet ‘zijn’ dorp schilderen door Jan Abrahamsz. van Beerstraten. Op het schilderij ontbreekt nog altijd het middenschip van de kerk. De ambachtsheren en -vrouwen bemoeiden zich weinig met het dorp, het dagelijks bestuur lag bij de schout en twee ambachtsbewaarders.

↓ Nieuwe Vaart langs Aarlanderveen, verbeterde verbinding Gouda-Amsterdam, 1653. [HR]

↓ De vaarwegen van de Gouden Eeuw geprojecteerd op een kaart van Rijnland, Amstelland en omgeving, ca. 1825-1850. Johan Hudde in atlas Nicolaas Visscher. [HR]

Aarlanderveen lag relatief ver van de steden, maar dichtbij de hoofdroutes waar de handelswaar over werd vervoerd. In 1653 werd de verbinding tussen Gouda en Amsterdam verbeterd met de aanleg van een vaart en trekweg van de Oude Rijn tot de Kromme Aar. Op de kaart zien we hoe de nieuwe vaart de perceelstructuur doorsneed. In 1664 werd de scheepvaartroute over de Oude Rijn ingrijpend verbeterd met de aanleg van een jaagpad tussen Leiden en Utrecht. Aarlanderveen lag op de kruising van de twee routes, de 'snelwegen' van de Gouden Eeuw.

Steeds meer kwam het buitengebied ten dienste van de steden. De lage polders waren naast brandstofwinning ook zeer geschikt om als wapen te gebruiken tegen de vele oorlogen die de Republiek voerde. De Oude Hollandse Waterlinie was een in en na het Rampjaar 1672, toen de Republiek van alle kanten werd aangevallen, inderhaast aangelegd verdedigingssysteem. De bestaande kades en dijken, polders en sluizen werden gebruikt om, aangevuld met nieuwe werken, een gigantische waterverdedigingsgordel voor Holland te vormen. Het hoofdkwartier van Willem III van Oranje lag vlakbij Aarlanderveen, tussen Nieuwerbrug en Bodegraven. Het legerkamp strekte uit tot Zwammerdam. Toen het Franse leger eind december 1672 de bevroren waterlinie kon oversteken waren het weer de dorpen die werden geplunderd. De Zuidmolen van Aarlanderveen brandde af en werd later herbouwd.

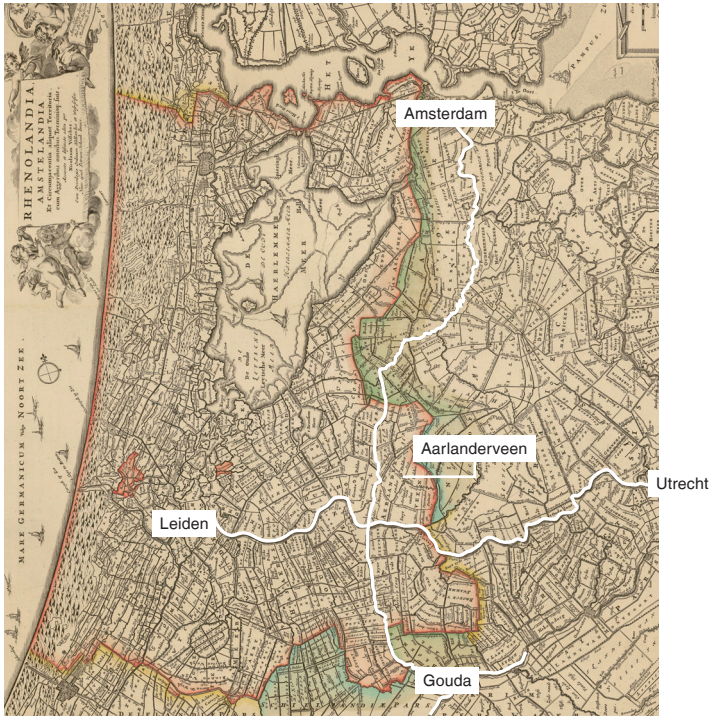

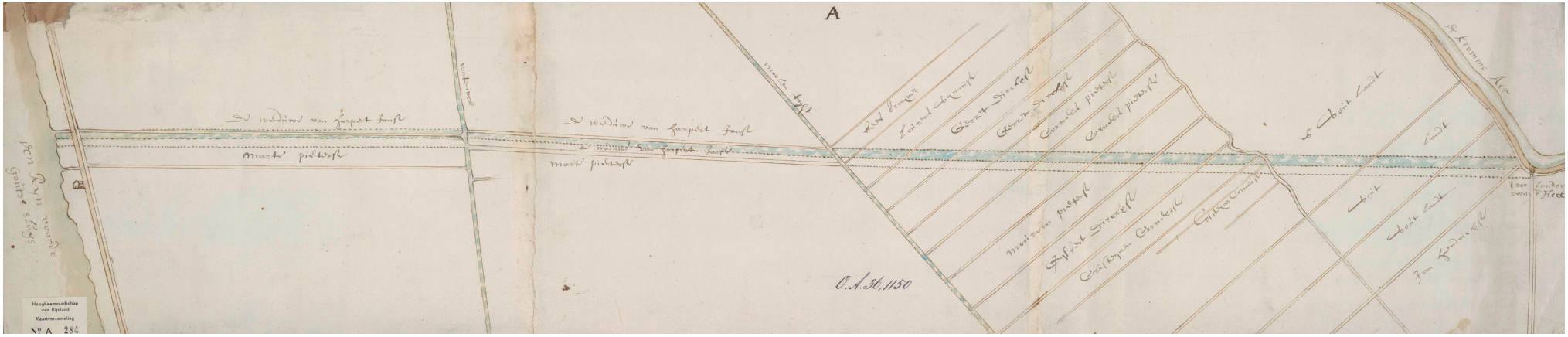

↓ Het jaagpad langs de Oude Rijn ter hoogte van Aarlanderveen. Rechts de kerktoren van Zwammerdam. Het jaagpad liep tussen Alphen en Bodegraven langs de noordkant van de Oude Rijn, want daar was minder bebouwing. Jan Verrijk, tweede helft 18e eeuw. [LE]

↓ Inundatie van de Oude Hollandse Waterlinie in 1627 en 1673.

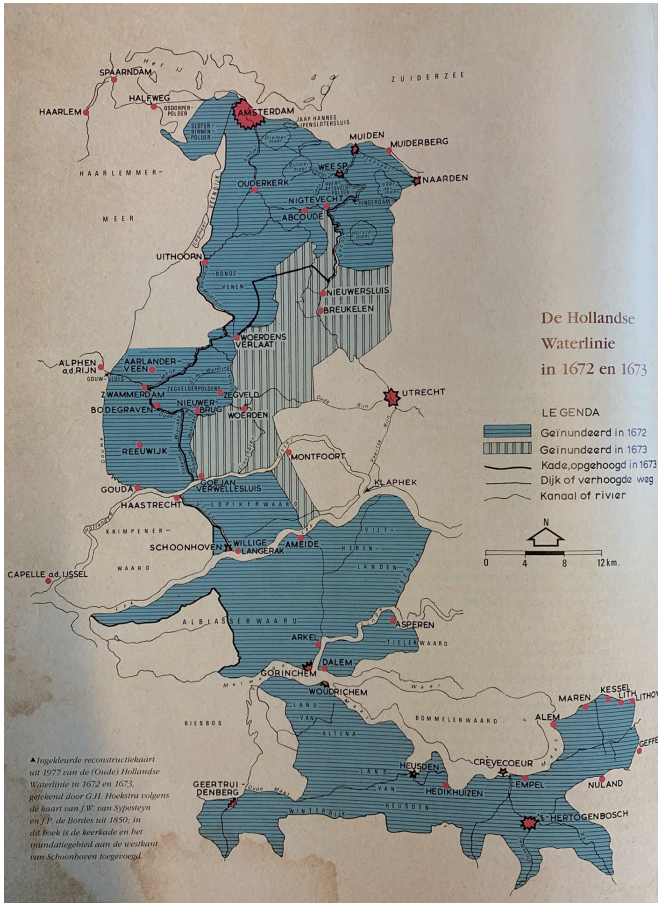

↓ De nieuwe kerk van Aarlanderveen, bouw in 1663 gereed. Tekening Cornelis Pronk ca. 1730. [Beunder & Van 't Riet, 1992]

Landschap met vissers en turfstekende boeren in het laagveen, Hendrik Willem Schweickhardt, 1783. [RM]

De veenrush zet door: overstromingen en droogmakerijen (1672-1850)

↓ Kaart van de veenplas aan de oostzijde van Aarlanderveen, Melchior Bolstra, 1737. {HR}

→ Volgende pagina: kaart van de gecombineerde Nieucoopse Plas (Zevenambachspolder). Lodewijk Kraakhorst, 1742. [HR]

In de zeventiende en zeker de achttiende eeuw werd het lot van de Aarlanderveners gedomineerd door de turf. De *rush* was enorm, er kon snel en veel geld mee verdiend worden. Het schilderij van Schweickhardt laat zien hoe men de grond onder eigen voeten weg schepte. Het weggraven van het land had ook gevolgen voor het watersysteem. Het waterpeil kwam steeds hoger, waardoor het baggeren bemoeilijkt werd. Direct ten noordoosten van het lintdorp Aarlanderveen begon de watervlakte. In 1652 verenigden de zeven ambachten Aarlanderveen, Nieuwkoop, Zevenhoven, Nieuwveen, Schoot, Ter Aar en Vrijhoeven zich al tot de Zeven Ambachtspolder en legden een ringdijk aan rondom het grondgebied dat inmiddels een watervlakte was geworden. Zo konden ze het waterpeil beter beheersen en nog dieper delven. Het waterbeheersysteem bleef instabiel. Winterstormen sloegen hectares land weg. In 1726 spoelden de Aarlanderveense Heijkade en de Bentlaan weg nadat de Rijn- en IJsseldijken waren bezweken. Deze kades waren de noordoostelijke grenzen van de Aarlanderveense ontginning, de plas van Aarlanderveen vloeide nu samen met de Grote Nieuwkoopse Poel. Van 11 februari tot 3 april stond het dorp Aarlanderveen blank. In 1735 volgden nog twee grote overstromingen, op 24 januari en op 4 september. Dit keer was er zelfs zoutwater binnen gevloeid vanuit de Zuiderzee. Het binnenwater was de ‘groote en formidable vijant van deze provintie’.[10] Het land en daarmee de bevolking verarmden. Droogmaking was de oplossing.

Het eerste initiatief tot droogmaking kwam in 1704 en betrof alleen het grondgebied van Aarlanderveen, dus tussen het dorpslint en de Heijkade. De curator van de ambachtsheer W.F. Nooms deed samen met de schout Johan Oudewater en zijn ambachtsbewaarder een verzoek tot droogmaking bij het Heemraadschap van Rijnland. Als reden gaven ze op: de ‘soberen ende desolaten staet van de veenambagten hier te landen’.[11] Het Hoogheemraadschap en het ambacht konden het niet eens worden over de belastingsvoorwaarden, ook al reisde Oudewater (per schuit) voortdurend op en neer tussen Aarlanderveen, Den Haag, Amsterdam en Leiden om tot een oplossing te komen. In de tweede helft van de achttiende eeuw probeerden de zeven ambachten samen tot een plan voor droogmaking te komen, maar het was niet gemakkelijk om zo’n groot project (in 1773 begroot op ruim 590 duizend gulden) vanuit de nog prille samenwerking tot stand te brengen. Het uiteindelijke plan kwam dan ook van de Staten van Holland, bijna een eeuw na het eerste initiatief. In 1797 begonnen de werkzaamheden voor de droogmaking van de Zevenambachtspolder, op staatskosten.

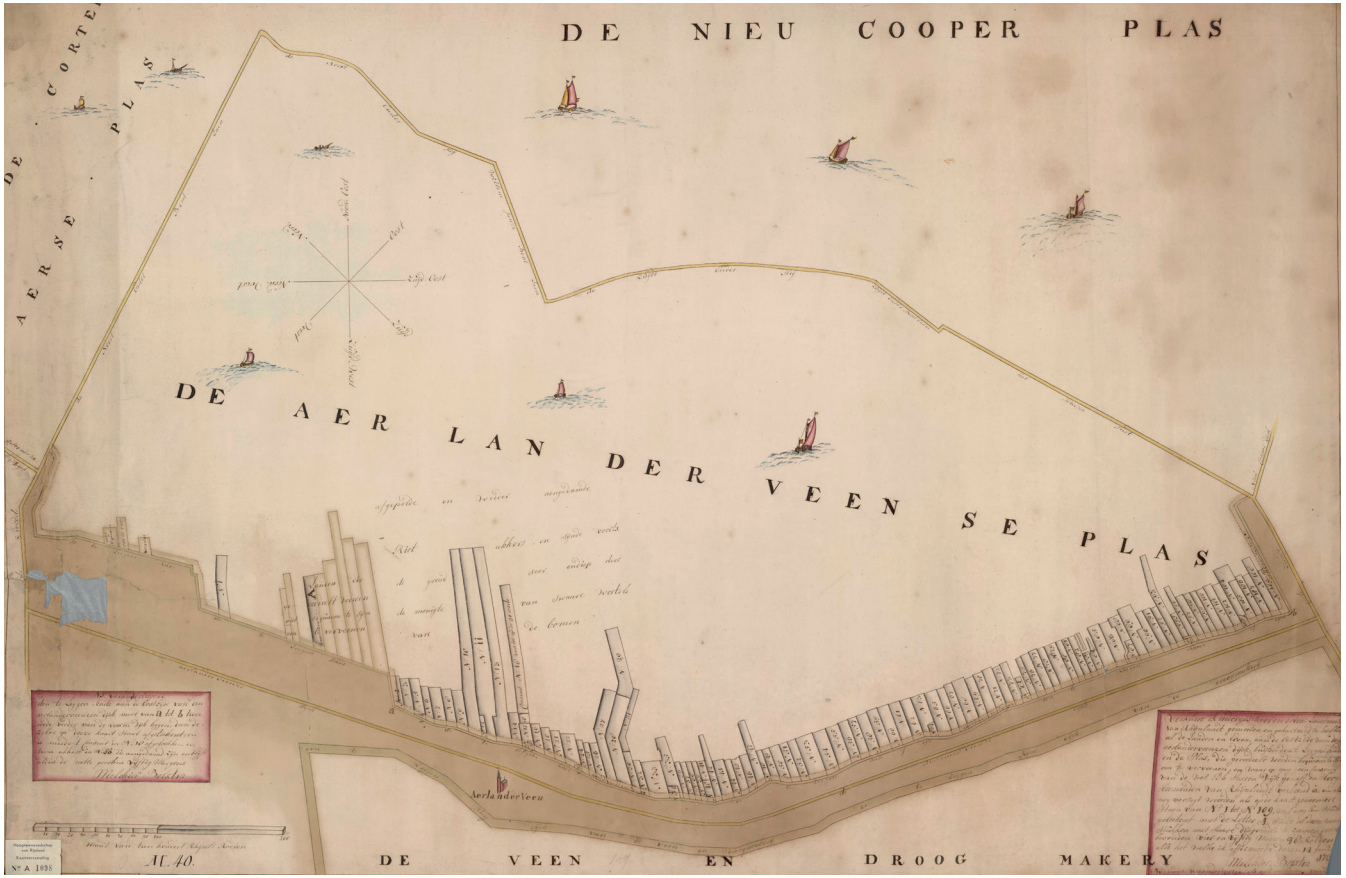

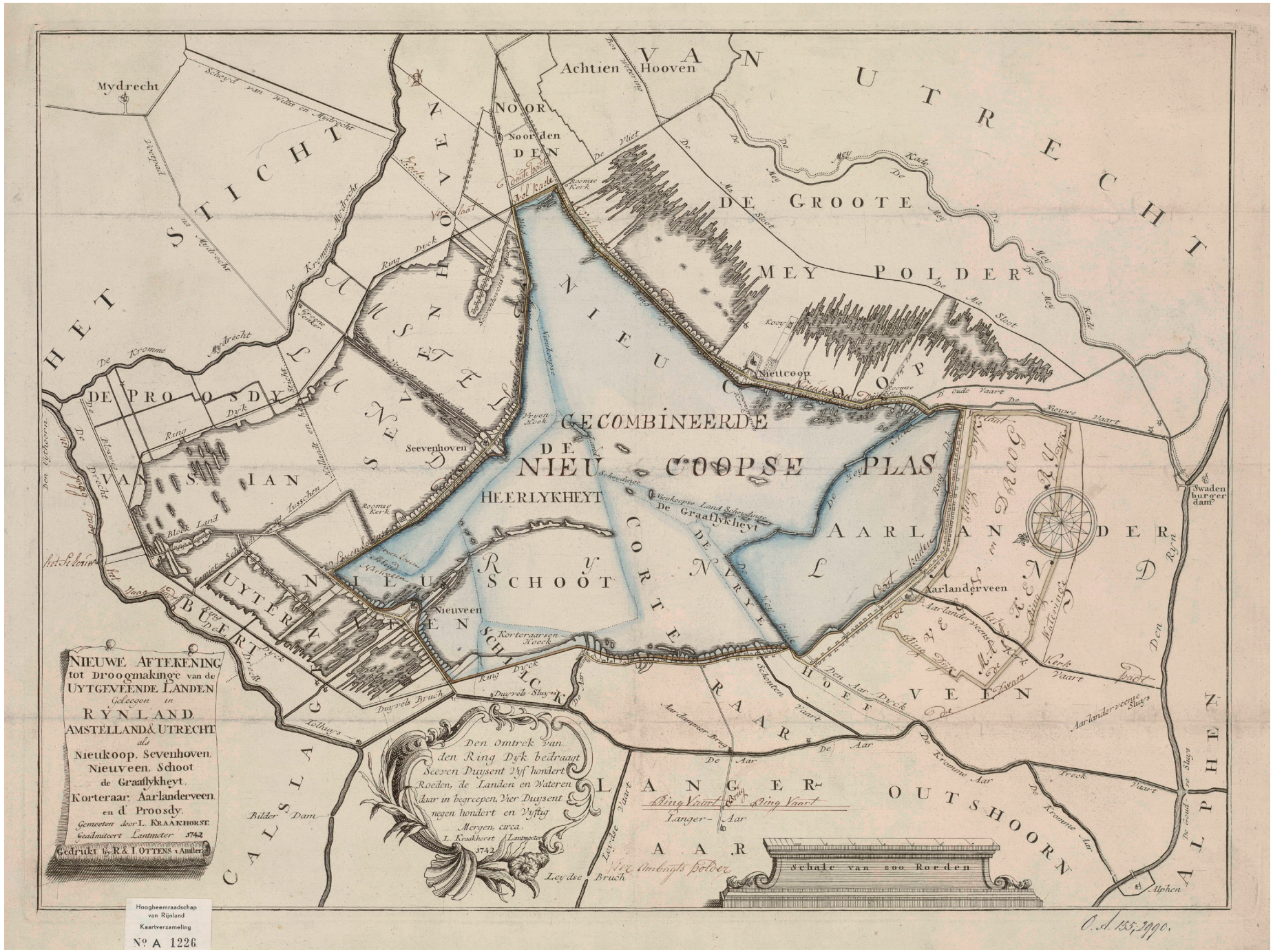
NIEUWE AFTEKENING
tot Droogmakinge van de
UYTGEVEENDE LANDEN
Geleegen in
RYNLAND
AMSTELLAND & UTRECHT
als
Nieukoop, Sevenhoven,
Nieuveen, Schoot
de Graaflykheyt,
Korteraar, Aarlanderveen
en d' Proosdy.
Gemeeten door L. KRAAKHORST
Geadmiteert Lantmeter 1742
Gedrukt by R & I. OTTENS t Amster
Den Omtrek van
den Ring Dyk bedraagt
Seeven Duysent Vyf hondert
Roeden, de Landen en Wateren
daar in begreepen, Vier Duysent
negen hondert en Vyftig
Mergen, circa.
L. Kraakhorst Lantmeter
1742
Schale van 800 Roeden
Mydrecht
Achtien Hooven
VAN UTRECHT
NOORDEN
DE GROOTE MEY POLDER
HET STICHT
AMSTELLAND
SEVENHOVEN
NIEUCOOP
DE PROOSDY
VAN SIAN
GECOMBINEERDE
DE NIEU COOPSE PLAS
HEERLYKHEYT
Seevenhoven
Nieucoop
De Graaflykheyt
AARLANDER
RYNLAND
SCHOOT
CORTERAAR
NIEUVEEN
UYTERBUERT
Nieuveen
Aarlanderveen
Swaden burger dam
VEEN
HOEF
LANGER-AAR
OUTSHOORN
CALSLAGEN
ALPHEN
Bilder Dam
Leydse Bruch
Alphen
Ring Vaart
Langer-Aar
Vier Ambagts polder
Hoogheemraadschap
van Rijnland
Kaartverzameling
Nº A 1226
O. A. 155, 2990.

↓ In Aarlanderveen en Alphen gemaakte pijpen werden verkocht als de goed bekendstaande Goudse pijpen. Toen het Goudse gilde in 1739 het octrooi verworf op exclusiviteit van het goudse wapen als bijmerk, werd dit in Alphen/Aarlanderveen omzeild door een paar extra stippen of sterren in het wapen te plaatsen. [claypipes.nl]

Terwijl de veenplassen in de achttiende eeuw voor problemen zorgden, begon op de nog onverveende gebieden ten zuidwesten van Aarlanderveen een tweede ronde turfwinning. Het is wonderlijk hoe, geconfronteerd met het gevaar van de watervlaktes en dijkdoorbraken, de veenlieden en -arbeiders onophoudelijk door baggerden. Maar ze moesten wel, nu de vervening aan de noordoostzijde tot een einde was gekomen nam de armoede toe. Veenbazen trokken verder, naar Delfland en Schieland, de arbeiders bleven werkeloos achter. Bijzonder is de opkomst van de pijpenmaakindustrie in deze periode, overgekomen vanuit Gouda. In 1730 waren er al 15 zelfstandige pijpenmakers actief in Aarlanderveen, in 1745 wel 24.[12] Vijftien jaar later was de Aarlanderveense pijpenindustrie alweer over de top heen – er waren immers weer nieuwe gebieden om te ontvenen.

De tweede ronde van de vervening was beter georganiseerd. Het Hoogheemraadschap van Rijnland greep in en dwong verveners geld te stoppen in een droogmakingsfonds, zodat de plassen na de ontvening konden worden ingepolderd. Het Hoogheemraadschap gaf een nieuw type consent uit, een ‘generaal consent’ aan het gehele ambacht, niet meer voor individuele aanvragers. In 1734 deden de schout en ambachtsbewaarders van Aarlanderveen een verzoek om de westkant van het dorp te vervenen. Het consent bevatte nauwkeurig omschreven voorwaarden en er waren bepalingen opgenomen met betrekking tot de droogmaking als de vervening was voltooid.[13] Nog voor de turfwinning begon legde het ambacht in 1735 een ringdijk aan. De dijk liep dwars over de percelen en omvatte nog niet de helft van het grondgebied aan de westzijde van Aarlanderveen. Veenwinning in het gedeelte langs de Oude Rijn zou niet lucratief zijn geweest vanwege de grote hoeveelheid klei in de bodem.

↓ Kaart van de veenderij en droogmaking van Aarlanderveen ten Noorden van Zwammerdam, Melchior Bolstra en Willem de Graat, 1740. [NA]

↓ De jaarlijkse productie van gebaggerde turf (in roeden) in het ambacht aan de oostkant (1700-1794, later de Nieuwkoopse Droogmakerij) en in de gereglementeerde veenderij aan de westkant (1735-1807, later de Drooggemaakte Polder aan de Westzijde van Aarlanderveen). [Van 't Riet, 2005, p. 106]

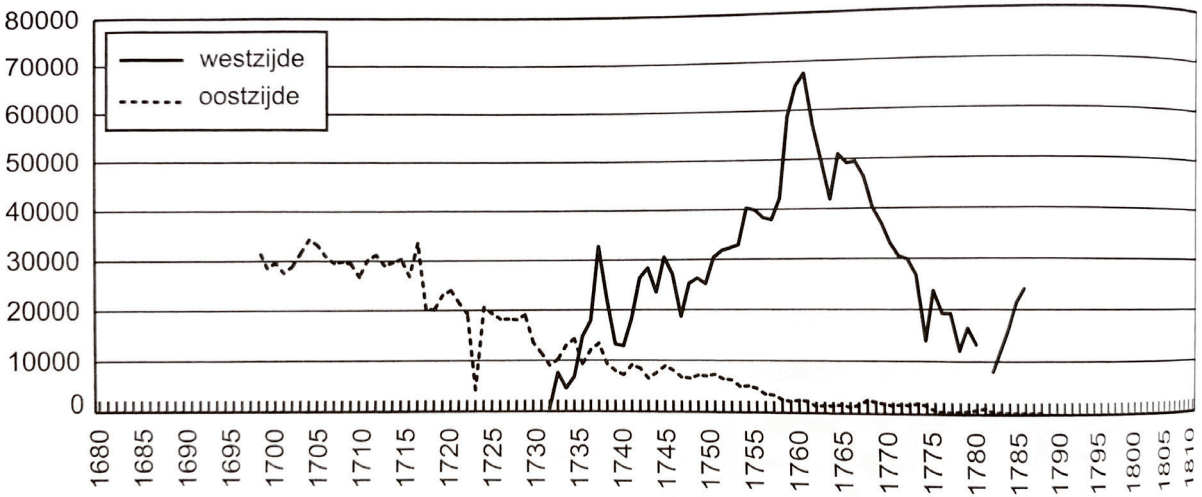

↓ Aankopen van veenland en water door Leendert van Leeuwen te Aarlanderveen. [Van 't Riet, 2005, p. 153]

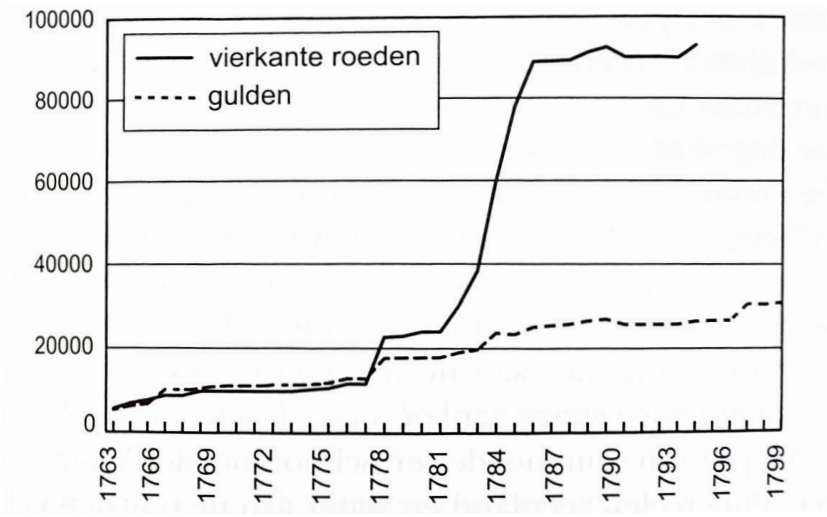

En zo bloeide de turfindustrie weer op, omvangrijker dan ooit, zoals goed te zien in de grafiek rechts. De turfwinningsorganisaties verschilden in grootte, er waren zowel lokale veenlieden als rondtrekkende veenfamilies actief. De grootste in Aarlanderveen was de familie Van Leeuwen (zie rechtergrafiek). Nadat Leendert van Leeuwen (1738-1806) en zijn broers Zevenhuizen hadden uitgeveend trokken ze verder en kochten grote oppervlaktes veenland op in Aarlanderveen. Archivaris Arjan van ’t Riet vertelt hoe Van Leeuwen ook van anderen de uitgeveende percelen voor weinig geld opkocht, in afwachting van de droogmaking, waarna het land weer veel waard zou zijn. De familie Van Leeuwen was steenrijk, alle kinderen kregen twee boerderijen.

Er waren weer volop arbeidsplaatsen en het was moeilijk om arbeiders aan je te binden als veenbaas. Ze liepen gemakkelijk over als een andere werkgever meer loon betaalde. In 1741 kwamen de veenlieden van Aarlanderveen bijeen. Ze spraken af geen werkvolk meer aan te nemen dat nog in contract was bij een concurrent. Van de 71 ondertekenaars bleken er 25 niet te kunnen schrijven.[14] De economie van de gouden eeuw kon niet zonder arbeidsmigranten. In de turf werd op grote schaal gebruik gemaakt van zogenaamde Hollandgänger. De Duitse seizoenarbeiders, ‘turfmoffen’ trokken te voet uit de regio Hamburg-Osnabruck naar het Groene Hart.

In 1784 was de vervening grotendeels voltooid. Het ambacht liet drie molens bouwen en in 1791 vielen de gronden van de Drooggemaakte Polder aan de Westzijde van Aarlanderveen droog. Met uitzondering van de Put, daar werd nog tot 1800 geturfd. Na de bouw van de vierde molen viel ook dit gedeelte droog.

↓ Kaart van de bedijkte en drooggemaakte Zuid- en Noordeindse polder van Aarlanderveen. De Put rechtsonder is nog niet meegetekend, 1790. [HR]

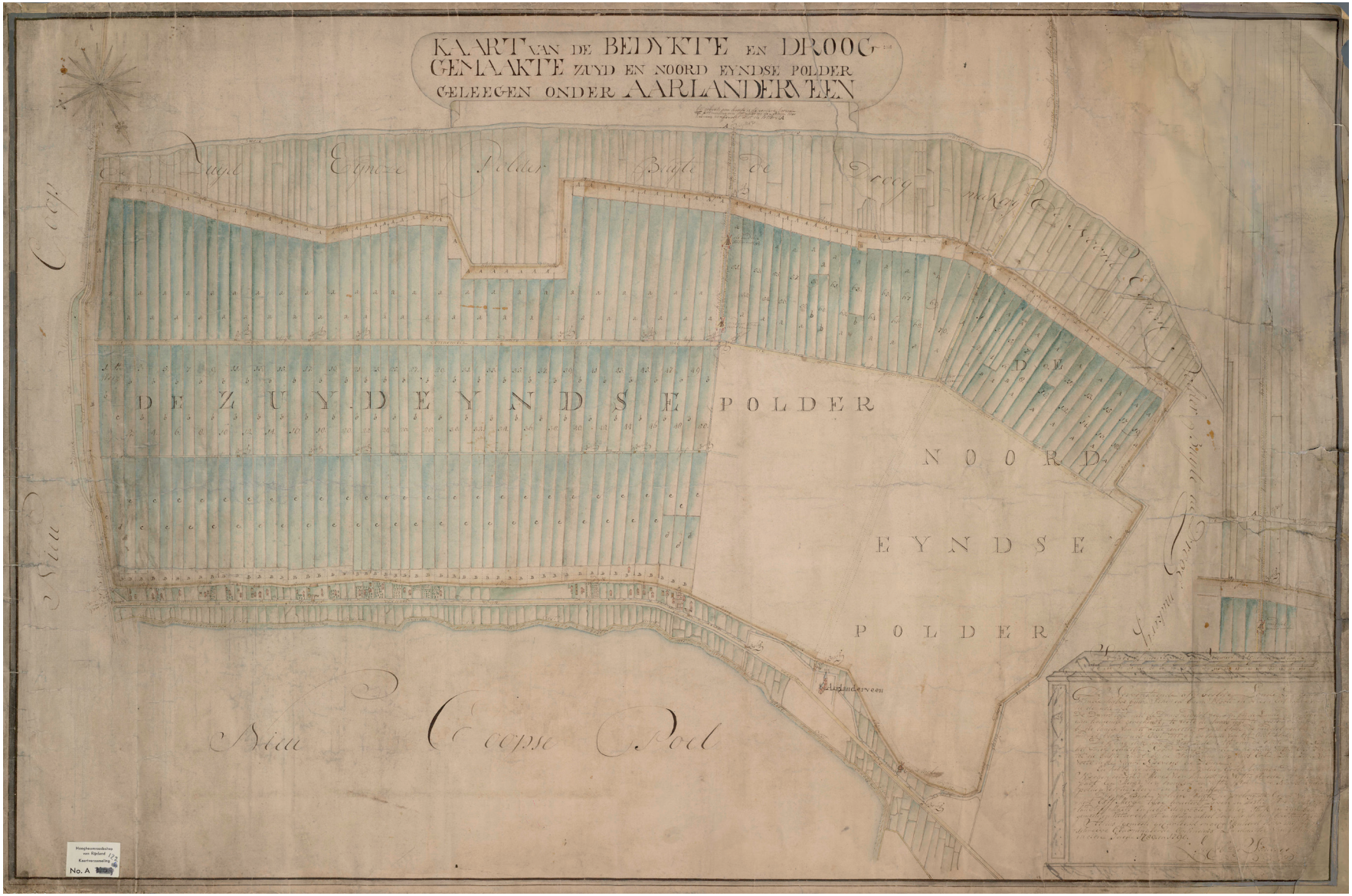

De molenviergang van Aarlanderveen

De molenviergang van Aarlanderveen maalt nog altijd trapsgewijs het overtollige water uit de droogmakerij en polder van Aarlanderveen, om uiteindelijk in de Oude Rijn te spuien. Het is de enige nog werkende molenviergang in de wereld. In totaal moet een hoogteverschil van meer dan vijf meter worden overbrugd. Molen 1 t/m 3 hebben een scheprad, molen 4 (de Put) is een vijzelmolen.

Molen 1
De Ondermolen werd gebouwd in 1786. In 1924 is de molen afgebrand en vervangen door een 'tweedehands' molen uit Bleiswijk. Het scheprad is in 1956 verlaagd, want ten opzichte van het bouwjaar was de polder een meter gedaald. De molen voert het water 1,25 meter hogerop.

Type: grondzeiler, achtkant
Wieksysteem: Fauël met een vlucht (de afstand tussen de uiteinden van twee wieken) van 28,3 meter
Vang en bovenwiel: Vlaamse blokvang en een bovenwiel met 64 kammen

Molen 2
De Middenmolen werd ook gebouwd in 1786, maar brandde af in 1868. Een jaar later werd de molen herbouwd door een molenbouwer uit Deventer die de molen kenmerken van korenmolens uit het noorden van het land gaf. De Middenmolen brengt het water 1,40 meter omhoog.

Type: grondzeiler, achtkant
Wieksysteem: Fauël met een vlucht (de afstand tussen de uiteinden van twee wieken) van 27 en 27,15 meter
Vang en bovenwiel: Vlaamse blokvang en een bovenwiel met 65 kammen

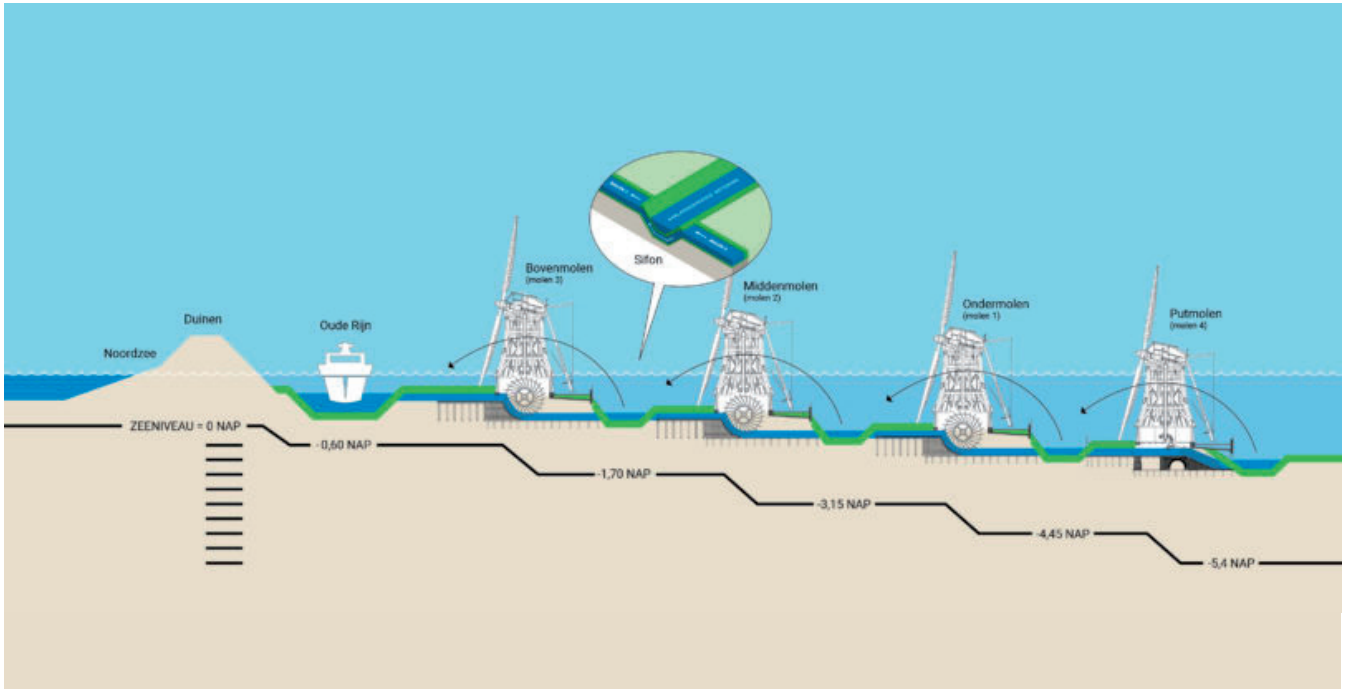

↓ Doorsnede van de molenviergang van Aarlanderveen. [molenviergangaarlanderveen.nl]

Molen 3
De Bovenmolen werd gebouwd in 1786. Ook deze molen brandde af, in 1823. De steunmuren bleven intact, daarop werd een nieuwe molen gebouwd. Het scheprad dateert uit 1861. De Bovenmolen voert het water 1,25 meter omhoog.

Type: grondzeiler, achtkant
Wieksysteem: Fauël met een vlucht (de afstand tussen de uiteinden van twee wieken) van 27,15 en 27,35 meter
Vang en bovenwiel: Vlaamse blokvang en een bovenwiel met 65 kammen

Molen 4
De Putmolen werd gebouwd in 1801 en bemaalt een lager gelegen deel van de droogmakerij. Het is de enige molen van de viergang die niet is afgebrand, en daarmee de oudste molen van de vier. De Putmolen brengt het water 90 centimer omhoog.

Type: grondzeiler, achtkant
Wieksysteem: Fauël (binnenroede) en Van Bussel (buitenroede) met een vlucht (de afstand tussen de uiteinden van twee wieken) van 27,5 meter
Vang en bovenwiel: Vlaamse blokvang en een bovenwiel met 65 kammen

↓ Middenmolen en daarachter de Ondermolen, foto A. Bicker Caarten, 1959. [RCE]

↓ Bovenmolen, foto A. Bicker Caarten, 1959. [RCE]

↘ Putmolen, foto A. Bicker Caarten, 1959. [RCE]

De kerk van Aarlanderveen: tot vier keer toe opnieuw gebouwd

De kerk van Aarlanderveen had het, als gevolg van de veenwinning, de verlaging van het waterpeil en de bodemdaling, zwaar te verduren gehad. Tot vier keer toe werd deze (gedeeltelijk) opnieuw opgebouwd. Nadat de kerk in 1572 al het middenschip had verloren, stortte in 1660 ook het koor in. Op de toren na werd de kerk opnieuw opgetrokken naar ontwerp van architect Isbrant Hendricksz. Muijen. In de 18e eeuw zakte de fundering van de toren weg. De dorpelingen durfden de klokken niet meer te luiden en lieten dorpsomroeper Harmen van der Stal de begintijd van de kerkdiensten omroepen. Meerdere keren werd de toren versterkt, tot in 1804 – net na het droogvallen van de Droogmakerij aan de Westzijde – tot nieuwbouw van de toren en de voorgevel werd besloten. In 1880 was de nieuwe kerktoren er alweer slecht aan toe. De fundering stond 70 cm boven waterpeil, de muren hingen 10 tot 30 cm uit het lood. In 1904 werd de kerk in het geheel vervangen. Architect Anton van der Lee maakte het nieuwe ontwerp.

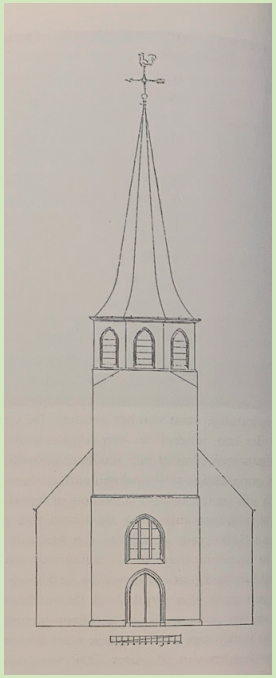

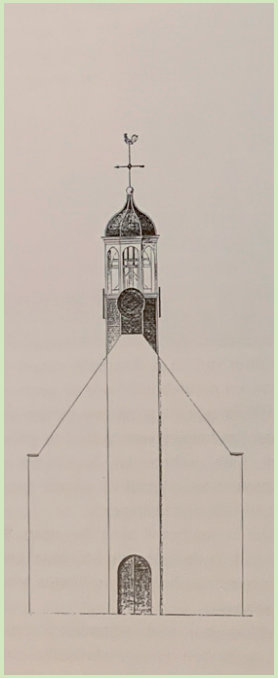

↓ Noordeinde, 1915. [GA]
↓↓ Zuideinde, 1915. [GA]

↓ De Hervormde Kerk voor de afbraak in 1904. [*Sinds jaar en dag in Aarlanderveen,* november 2014, p. 15]

Twee sferen, twee snelheden: industrie en boerendorpen (1850-1950)

Aan het begin van de negentiende-eeuw had het landschap van Aarlanderveen de huidige verschijningsvorm aangenomen. Een lintvormig bovenland met aan weerszijden diepe droogmakerijen. De molens domineerden de skyline. In 1871 kreeg Aarlanderveen een eigen stoomgemaal. Het gemaal Neptunus verving de in het jaar daarvoor afgebrande Galgmolen. De Zuideindermolen bij Zwammerdam bleef tot na de Tweede Wereldoorlog in functie. De veenrush was voorbij, Aarlanderveen was weer een boerendorp, met ambachtslieden die de boerenbedrijven ondersteunden: smederijen, een klompenmaker, een wagenmaker, timmerlieden, een molenmaker, de korenmolen van Van Harmelen en zelfs een scheepsbouwer, Bocxe, eerst aan de Oude Rijn, van 1913 tot 1927 aan het Noordeinde. Het bedrijf bestaat nog steeds, aan de Schie in Delft.
Aan de 'Lage Zijde' van Aarlanderveen vestigden zich grotere industrieën: pannenbakkerijen, kalkbranderijen, steenbakkerijen, een sigarenfabriek, een veengasfabriek en een trasmolen. Er ontstonden twee sferen met verschillende snelheden: het dorpslint met boerderijen en ambachtslieden en een industrielint in de invloedssfeer van de steden aan de Oude Rijn en de spoorweg tussen Woerden en Leiden (geopend in 1878). Het belang van de Lage Zijde nam toe, al vanaf 1833 vergaderde de raad beurtelings in het Regthuis op het dorp en in herberg De Vergulde Wagen aan de Lage Zijde. In 1886 mochten raadsvergaderingen ten gevolge van de drankwet niet meer plaatsvinden in gelegenheden waar sterke drank werd geschonken. Het nieuwe raadshuis kwam niet aan de Dorpsstraat bij de kerk, maar aan de Lage Zijde.

↙ De Kerkvaartsweg vlakbij de Dorpsstraat, ca. 1920-1930. [AA]
↙↙ De Dorpsstraat, ca. 1920. [AA]
↓ Het nieuwe raadhuis aan de Lage Zijde, ontworpen door architect Willem Langhout. Ca. 1910. [AA]
↓↓ Van Mandersloostraat, aan de Lage Zijde, rechts een gedeelte van De Vergulde Wagen, ca. 1900. [AA]

Het dorp

Lage Zijde

↓ Ontwerp van de rooms-katholieke H.H. petrus en Pauluskerk en pastorie, J.Th.J. Cuypers, 1904. [HNI]

De religieuze functies bleven wel in het dorpslint. Hier werd in 1904 de nieuwe Hervormde Kerk opgeleverd (zie kader p. 31). In hetzelfde jaar kwam ook de nieuwe rooms-katholieke kerk met pastorie gereed. In de grondwet van 1848 was namelijk de vrijheid van godsdienst opgenomen. In het kader van de katholieke emancipatie, het roomse reveil, werden overal in den lande meer en grotere katholieke kerken en kloosters gebouwd, die in hun architectuur een weerspiegeling vormden van de Middeleeuwen. Architect P.J.H Cuypers uit Roermond was dé grootleverancier van neogotische kerken. De kerk in Aarlanderveen is ontworpen door zijn zoon, Joseph Cuypers.

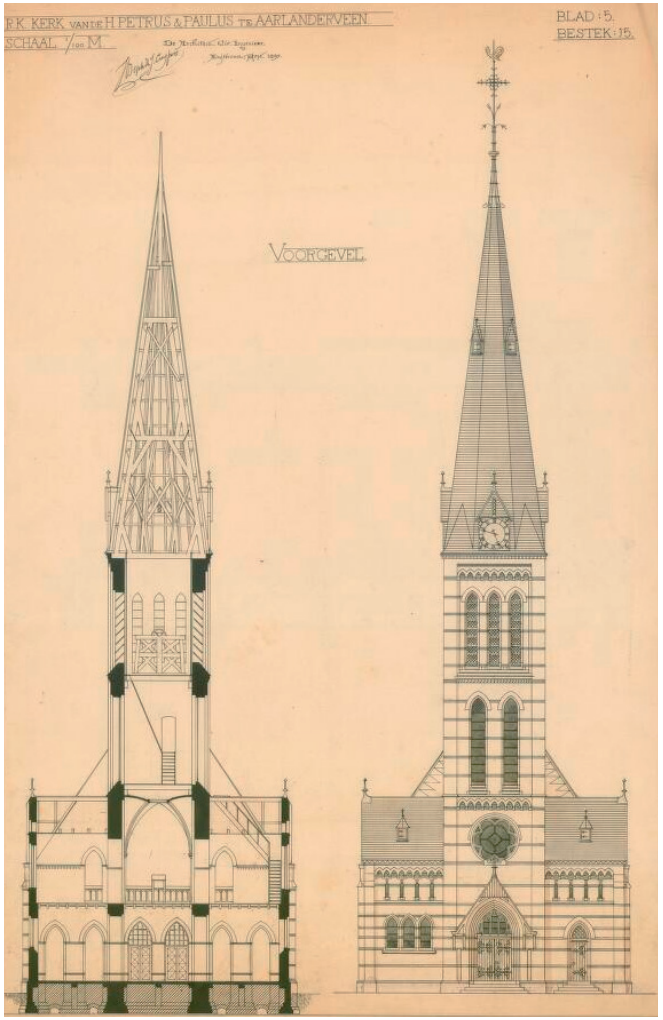

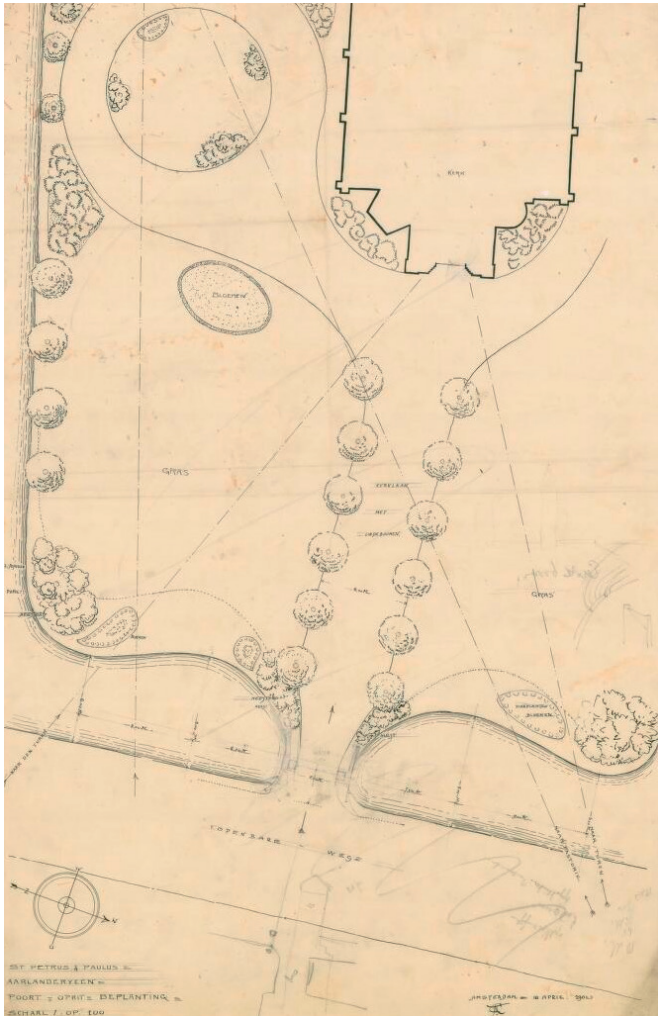

Protestanten en katholieken deel 2: van een gemengde naar een verzuilde gemeenschap

Illustratief voor het samenleven van de protestante en katholieke Aarlanderveners was de oprichting van de Vereeniging voor Ziekenverpleging in 1897. Het initiatief werd genomen door de plaatselijke huisarts, dokter Maats, de hervormde notaris Van der Lee en de rooms-katholieke Antonius van Bemmelen uit een koopmansfamilie.
Het was een neutrale vereniging, maar de pastoor en drie predikanten van Aarlanderveen waren de eerste ondertekenaars op een lijst van ondersteuners. Doel van de vereniging was het verschaffen van hulpmiddelen voor behoorlijke verpleging van zieken. Het bestuur was godsdienstig gemengd.[15] Aan het begin van de twintigste eeuw sloot de vereniging zich aan bij het Groene Kruis en werd een wijkverpleegster aangesteld, bekostigd door een bijdrage van de katholieke, de hervormde en de gereformeerde kerk. Aan de neutrale gezamenlijkheid van de ziekenverpleging kwam in 1949 een eind. De katholieken richtte een eigen Wit-Gele Kruisafdeling op. De katholieken en protestanten trokken zich terug in hun eigen bubbel, het Wit Gele Kruis en het Groene Kruis hadden hun eigen leden en depots van hulp- en geneesmiddelen. Op het consultatiebureau, eerst in het Dorpshuis, daarna in de praktijk van de huisarts, waren twee verpleegkundigen met hun eigen patiënten. Het gehele dorp raakte verdeeld in twee gemeenschappen. Er waren twee scholen, twee bakkers, twee melkboeren, twee timmerbedrijven, twee toneelverenigingen. Het gescheiden optrekken, ‘de verzuiling’, eindigde aan het einde van de jaren zeventig, maar sociaal bleven de verschillen nog lang bestaan.

↓ Het bestuur van de ‘Ziekenhuisverpleging’ van Aarlanderveen, rond 1930 op de foto in de zaal van het ‘Oude Rechthuis’. De bestuursleden waren gereformeerd, hervormd en katholiek en gingen elk jaar een dag uit met elkaar. [*Sinds jaar en dag in Aarlanderveen*, 2021, p. 19]

↓ Spoorweg Leiden-Woerden, geopend in 1878. [EL]

↓ De Haarlemmermeerspoorlijnen. [G.A. Russer, *Sporen door de Haarlemmermeer. De geschiedenis van de Haarlemmermeerspoorweglijnen*, 1984]

Aan het begin van de twintigste eeuw werd de toekomst van de dorpen in het Groene Hart bepaald door de spoorwegen. Alphen, Aarlanderveen en Bodegraven waren omstreeks 1900 nog ongeveer even groot. De aanleg van de spoorweg tussen Leiden en Woerden leidde in de eerste helft van de negentiende eeuw tot de bouw van nieuwe woonstraten tussen de oude kernen van Alphen en Bodegraven en de spoorlijn. De Lage Zijde van Aarlanderveen bloeide mee met Alphen, dat direct aan de overkant van de Oude Rijn lag. In 1918 werden de gemeentes Aarlanderveen, Oudshoorn en Alphen samengevoegd. In de toelichting staat vermeld dat de Lage Zijde 'feitelijk [al] een geheel uitmaakt met de bebouwde kom der gemeente Alphen'.

Ondanks de samenvoeging bleef het dorpslint van Aarlanderveen een relatief geïsoleerde plek. Sommige Aarlanderveners hadden paard en wagen, een enkeling een fiets. De beurtschippers vervoerden vee en andere vracht naar Leiden en Amsterdam. Verder ging men te voet, over de Machineweg, de Kerkvaartsweg of de Ziendeweg naar Alphen en Bodegraven. De belofte van een eigen treinstation ín Aarlanderveen was dan ook groot. 'In één klap zou Aarlanderveen bij de wereld gaan horen'.[16] In 1915 opende het netwerk van de Haarlemmermeerspoorlijnen, die dorpen zoals Nieuw-Vennep, Mijdrecht, Nieuwkoop en Aarlanderveen met Haarlem, Leiden en Amsterdam verbond. Voor kinderen was het nu mogelijk een vervolgopleiding aan de HBS in Alphen of elders te volgen. Iedere dag gingen er acht treinen, een jaarabonnement was 35 gulden, een enkeltje 25 cent. De spoorlijn was financieel echter geen succes en sloot alweer in 1936. Bij de laatste rit op oudejaarsavond 1935 werd een rouwkleed over de locomotief gedrapeerd. De muziekvereniging Excelsior speelde een treurmars en deed de trein uitgeleide. 'Met de komst van de trein waanden we ons stedelingen, nu vallen we weer terug in onze dorpse staat', zo sprak een dorpsbewoner in de afscheidsspeech.[17] Kinderen konden nog wel met de bus naar hun scholen in Alphen, maar dat was een lange reis. Pas in 1949 werd Aarlanderveen 'uit zijn isolement verlost', door de aanleg van een provinciale weg tussen Alphen en Nieuwkoop op het traject van de gesloten spoorlijn.

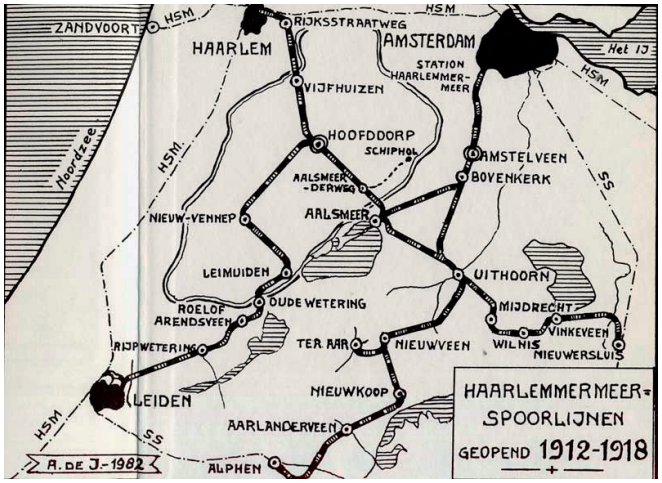

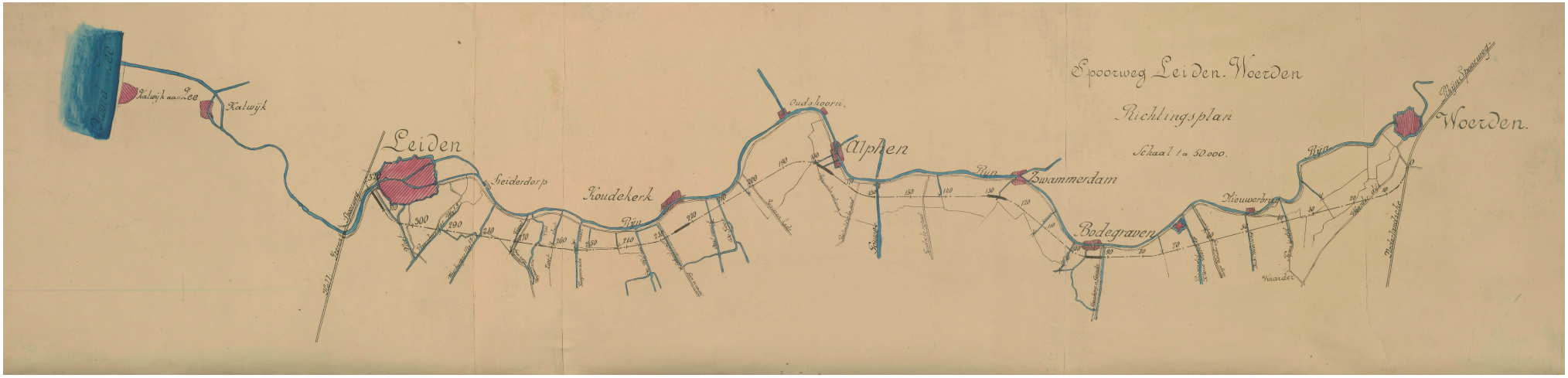

↓ Het station van Aarlanderveen, ca. 1912. [GvN]

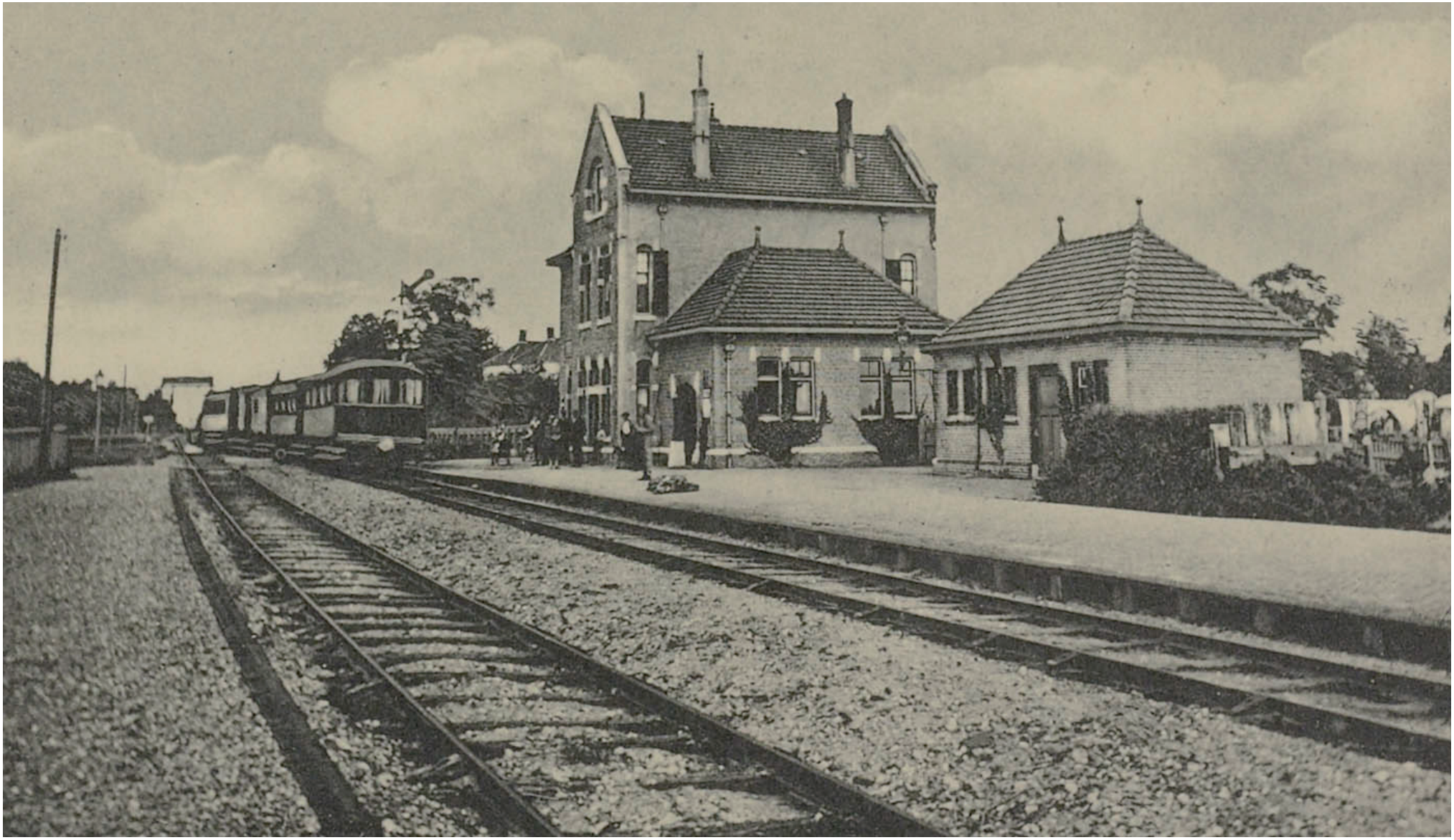

Tweede Wereldoorlog

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren er veel onderduikers in Aarlanderveen. Het waren vooral joden en jongens die aan tewerkstelling in Duitsland hoopten te ontkomen. Er waren in Aarlanderveen geen razzia's, vanwege de geïsoleerde ligging konden de onderduikers een relatief normaal leven leiden. Ze waren in dienst bij de kapper of als boekhouder, en speelden in het voetbalelftal. In de jaarlijkse uitgave van de Stichting Archief Aarlanderveen is een lange lijst met onderduikers opgenomen. Ze ontkwamen niet allemaal aan vervolging. De joodse Hendrika en Sara van Dam uit Haarlem waren ondergedoken bij dominee Moolhuizen, maar werden gearresteerd op 8 april 1943. Beide overleden snel daarna in Sobibor. Moolhuizen wist aan arrestatie te ontsnappen. De joodse Emiel Pouwer was onder de naam Bob den Berge ondergedoken bij Hein van Winkel en werkte bij een boekhandel in Ter Aar. Hij overleefde de oorlog en trouwde later met een meisje uit Ter Aar.

↓ Boekje van het bevrijdingsfeest in 1945, geschonken door Henk Gerling, Stichting Aarlanderveens Archief. [*Sinds jaar en dag in Aarlanderveen*, november 2021, p. 33]

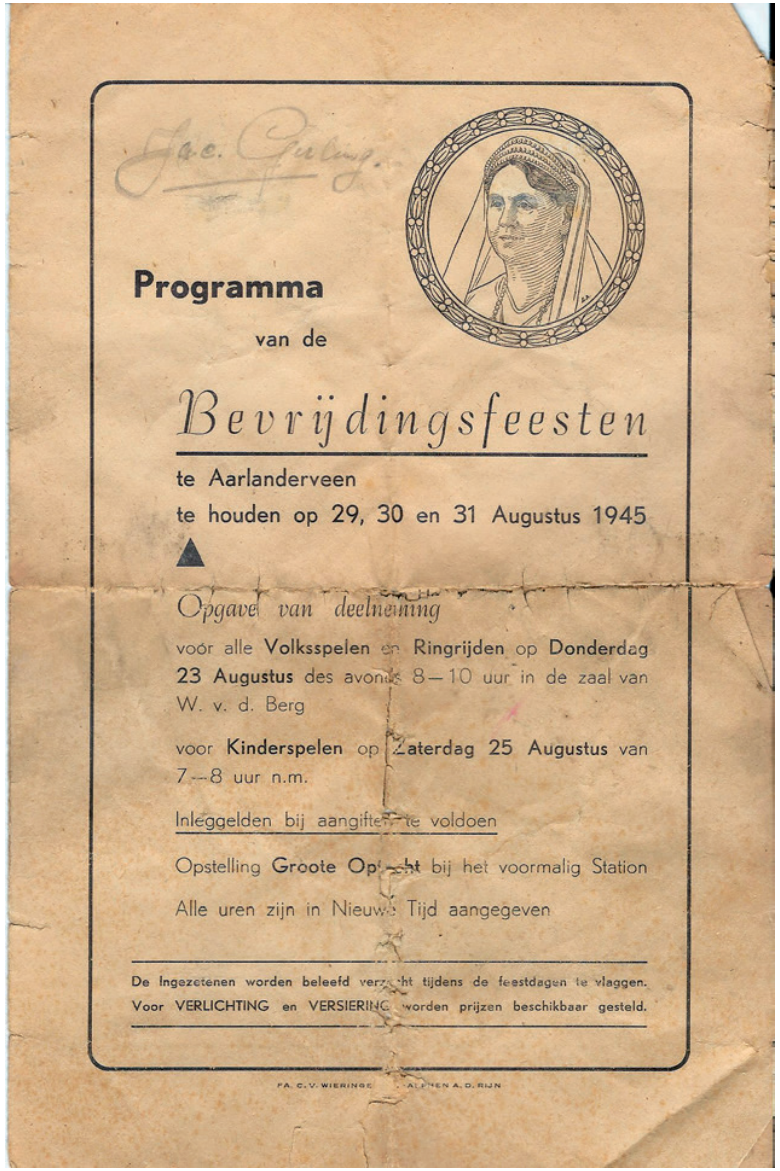

Programma

van de

Bevrijdingsfeesten

te Aarlanderveen

te houden op 29, 30 en 31 Augustus 1945

Opgave van deelneming

voor alle Volksspelen en Ringrijden op Donderdag 23 Augustus des avonds 8—10 uur in de zaal van W. v. d. Berg

voor Kinderspelen op Zaterdag 25 Augustus van 7—8 uur n.m.

Inleggelden bij aangifte te voldoen

Opstelling Groote Optocht bij het voormalig Station

Alle uren zijn in Nieuwe Tijd aangegeven

De Ingezetenen worden beleefd verzocht tijdens de feestdagen te vlaggen. Voor VERLICHTING en VERSIERING worden prijzen beschikbaar gesteld.

FA. C. V. WIERINGE — ALPHEN A. D. RIJN

Twee sferen versterkt: groeikernen en landelijk gebied (>1950)

↙ Nieuwe woonhuizen aan de Jacob van Damsrtaat en de Kerkvaartsweg, ca. 1960.
↓ Woonhuizen aan de Jacob van Damstraat, gebouwd in ca. 1968.
↓↓ De gereformeerde kerk, opgeleverd in 1967 naar ontwerp van D. Dondorp.

In de decennia na de Tweede Wereldoorlog werd het onderscheid tussen Alphen aan den Rijn als groeiend dorp en Aarlanderveen als verstild boerenlint groter. In het uitbreidingsplan van de gemeente uit 1958 werden aan de randen van Alphen met oranje vlakken grote gebieden gereserveerd voor nieuwe woonbuurten. De Lage Zijde hoorde nu bij Alphen, als dorp op twee oevers. Aarlanderveen kreeg een heel klein uitbreidingswijkje haaks op het dorpslint, tussen de provinciale weg en de Kerkvaartsweg (Van der Leeplein, Jacob van Damstraat). Hier werden in de jaren vijftig korte blokjes huizen gerealiseerd, met één of twee verdiepingen en een kap. De huizen aan de westkant van de Kerkvaartsweg waren van iets latere datum, eind jaren zestig. Vanaf 1975 werden op enkele plekken in het dorp, achter het bestaande lint, kleine buurtjes nieuwe huizen gebouwd, zoals het Dokter van der Windhof (1975 en 1983) achter de in 1967 gebouwde Gereformeerde Kerk van architect D. Dondorp. In 1975 opende ook het nieuwe dorpshuis, schuin tegenover de kerk tussen Dorpsstraat nr. 51 en 55. Maar vergeleken met het snelgroeiende Alphen was de uitbreiding van Aarlanderveen beperkt. Vanaf 1969 zette het comité ‘Aarlanderveen leeft’ zich in voor het bevorderen van nieuwbouw. Het comité stuurde brieven aan het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en zocht de pers op. Maar sinds de Tweede Nota voor de Ruimtelijke Ordening richtte het landelijk beleid zich op ‘een langzame afronding van de groei van de kleinste kernen’, zo kreeg het comité te horen van de minister.

↓ Uitbreidingsplan Alphen aan den Rijn. Rechts in de cirkel een inzoom op Aarlanderveen. 1958. [NA]

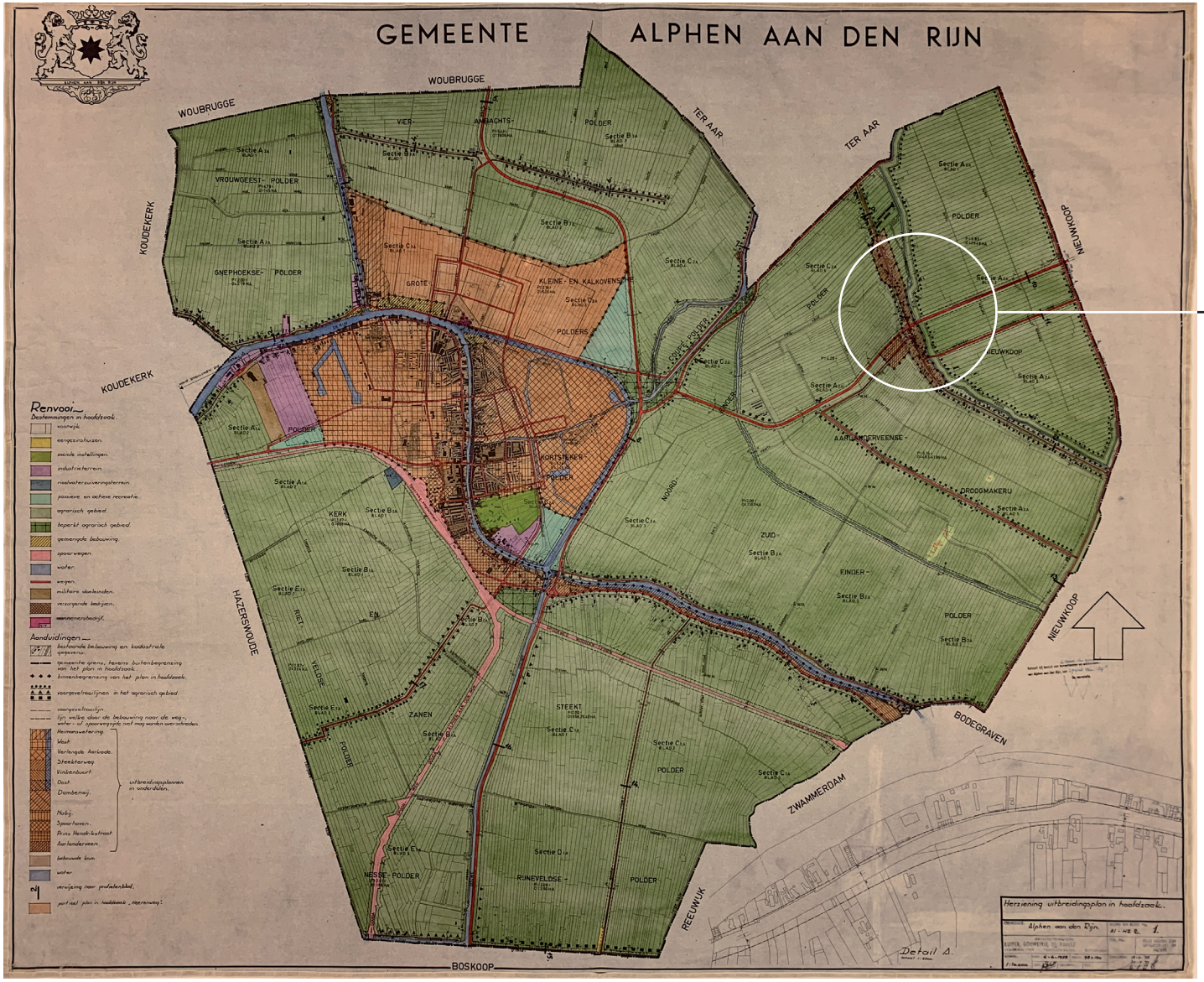

↓ Artikel van Haro Hielkema in *Trouw*, 22 februari 1979.

Toen Trouw-journalist Haro Hielkema in 1979 Aarlanderveen bezocht trof hij een ‘dromerig’ dorp: ‘Een gewone toerist ondergaat de eerste aanblik van Aarlanderveen met het vermoeden dat het er ideaal wonen moet zijn. De rust druipt van het landschap af. De lucht is zuiver, het land weids.’ Het dorp was aan het krimpen: ‘twintig jaar geleden bedroeg het inwonertal nog ruim 1600, nu zijn er minder dan 1400 ingezetenen. In 1960 telde het dorp zeven kruideniers, er is er nog maar één over.’ Verder had het dorp een aardig voorzieningenniveau: twee bakkers, een bank, een sigaren- en speelgoedzaak met postagentschap, een café, een gymzaal, twee lagere scholen, twee kleuterscholen, voetbalvelden en vier kerken. Maar: ‘Er is in Aarlanderveen al in geen jaren meer een huis gebouwd. Het dorp lijkt een half afgezaagde boom, een kwijnende zaak.’ (Dit klopte niet helemaal, omstreeks 1975 waren er enkele woningen aan het nieuwe Dokter van der Windhof gebouwd). Dominee Wolthaus voelde zich ‘in hoofdzaak een begrafenisondernemer’ en constateerde ‘een groot eenzaamheidsprobleem, vooral bij jonge vrouwen’. ‘We krijgen hier wel alle voorzieningen maar wat we het hardst nodig hebben – woningen – krijgen we niet. Ik beleef het dat wij een stiefkind van Alphen zijn.’ En áls er een huis te koop kwam, werden dorpelingen overboden door ‘nieuwe mensen’.

Dorp wil blijven bestaan

door Haro Hielkema

AARLANDERVEEN — Toen de jonge dominee het dorp Aarlanderveen ging bekijken dat een beroep op hem uitgebracht had, scheen het zonnetje. De molens draaiden en het was prachtig weer. Zijn eerste gedachte was: „Hier is het Koninkrijk al begonnen".

Een gewone toerist ondergaat de eerste aanblik van Aarlanderveen met het vermoeden dat het er ideaal wonen moet zijn. De rust druipt van het landschap af. De lucht is zuiver en het land wijds. Dromerig slingert de hoofdstraat door het dorp: Zuiddinde, Dorpsstraat en Noordeinde — een langgerekt lint, hier en daar aangevuld met dwarsweggetjes. Sloten en bruggetjes herinneren aan de tijd dat het dorp aan z'n saam kwam; de periode van de vereening. De kern van Aarlanderveen ligt zo'n zes kilometer van Alphen aan den Rijn af. Tot 1918 was Aarlanderveen zelfstandig, nu hoort het bij Alphen — een stad, die sinds een aantal jaren een groeifunctie heeft. Vorig jaar december was het voor het Alphense gemeentebestuur een race tegen de klok om vóór het nieuwe jaar de vijftigduizendste inwoner (en daarmee vier en een half miljoen gulden rijksbijdrage extra) binnen te halen. Met veel stuntwerk en een hoog bouwtempo werd de grens bereikt.

In Aarlanderveen is het leven heel anders. Sinds 1968 is er geen huis meer gebouwd, behalve zeven bejaardenwoninkjes, die er vooral dankzij inspanningen uit het dorp zelf zijn gekomen. Twintig jaar geleden bedroeg het inwonertal nog ruim 1600, nu zijn er minder dan 1400 ingezetenen. In 1960 telde het dorp zeven kruideniers, er is er nog maar één over. Twee bakkers zijn er nog, een bank, een sigaren- en speelgoedzaak annex postagentschap, twee melkhandelaren, een schoenmaker, een manufacturenzaak (die alleen maar open kan blijven, omdat de eigenaar ook op de markt staat). Er is een café, een gymzaal en een (vernieuwd) dorpshuis. Twee lagere scholen, twee kleuterscholen, twee voetbalvelden en vier kerken, waarvan twee nieuwe) zijn er. Er komt een dokter in het dorp en tot nu toe houdt een tandarts zitting in het dorpshuis. Een bibliobus voorziet de gemeenschap van lectuur en rijdt per uur komt de bus naar Alphen langs.

Vraagtekens

Kortom, een voorzieningenniveau dat er — zeker voor zo'n kleine gemeenschap — zijn mag. Toch worden er nogal wat vraagtekens geset bij de toekomst van het dorp. Het kneilende probleem is namelijk dat er in Aarlanderveen in geen jaren meer een huis gebouwd is en dat het inwonertal teruglooopt. Het dorp lijkt een half afgezaagde boom, een kwijnende zaak, waar geen sap aan toegevoegd wordt. Het is ook het strijdpunt van het comité

De Landelijke Vereniging voor Kleine Kernen houdt morgen een congres in Utrecht met inleidingen van prof. mr. J.G. Steenbeek („Zelfstandig bestuur van kleine kernen") en prof. mr. I.A. Diepenhorst („Onderwijsproblemen in kleine kernen").

Sinds begin januari wordt in tal van plaatsen in Zuid-Holland een wandmap geëxpeseerd over het thema „De leefbaarheid in kleine dorpen". Het project, dat opgezet is door de Stichting Wonen in samenwerking met de provinciale raad voor de ruimtelijke ordening, geeft eèn beeld van de ontwikkelingen in kleine kernen vanaf 1945. In april zijn de mappen voor de overige provincies gereed. De tentoonstelling wordt gratis ter beschikking gesteld aan personen, instellingen en bewonersgroepen. Nadere informaties bij de Stichting Wonen, Leidsestraat 5 in Amsterdam, tel. 020-230984.

„Aarlanderveen leeft", dat tien jaar lang als actiepunt nummer één het bevorderen van nieuwbouw met zich mee voerde. Vorige week is het comité omgedoopt tot een vereniging waar het grootste deel van de bevolking achter staat. Het comité fungeerde als een belangrijke spreekbuis naar de gemeente Alphen. Zelfs bij het veranderen van een naambordje werd het door Alphen geraadpleegd.

Natuurlijk wordt er ook geklaagd over het feit dat er in Aarlanderveen geen kapper is en dat men voor een biefstukje naar het volgende dorp moet. En boer De Graaf moppert dat hij als zijn brommer kapot is, die niet in het dorp kan laten repareren. „En hoe krijg ik dat ding van in Alphen, als ‘ie niet rijdt?"

Uit wijde omtrek

Cafèhouder Vergeer zegt wel een redelijk bestaan te hebben ondanks het dalende bevolkingscijfer, omdat zijn klanten uit de wijde omtrek komen. „Maar als zo'n café in de stad zou staan, was het met geen goud te betalen. Dan werd het veel drukker bezocht. Dat zal hier nooit zover komen." Ook de eigenaar van een hout- en metaalfabriek, Blom, heeft geen reden tot klagen. Alleen voor zijn personeel houdt hij zijn hart vast: „Vroeger kwam dat uit het dorp zelf, nu uit alle windstreken. Dat houdt in dat er veel minder samenhang onder de werknemers is dan vroeger. Jonge mensen trekken hier steeds meer weg. Je ben echt bang dat je ze als werknemer kwijt raakt."

Het onderwijzend personeel van de christelijke lagere school (die zo goed bekend staat dat er zelfs uit Nieuwkoop leerlingen komen) ziet een zware bui steeds dichterbij komen. In een paar jaar tijd is het leerlingenaantal bijna gehalveerd en de onderwijzers vrezen dat het er nog wel minder worden dan de huidige zeventig. „De rijksbijdrage, die we krijgen, wordt per leerling bepaald. Die wordt dus steeds minder, maar het onderhoud van de school en andere maatregelen blijven even duur."

De winkel van de familie Leliveld (sigaren en speelgoed) kan in het dorp alleen maar blijven bestaan, omdat mevrouw Leliveld in de zaak ook een postagentschap beheert en haar man de post in het dorp rondbrengt. „Het is wel druk zo," zegt mevrouw Leliveld, „maar ik kan 't aan. Ik kan alleen geen personeel aantrekken en tijd om ziek te zijn is er niet. Ik weet ook niet of deze zaak nog verkoopbaar is. Je werkt van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. Als er iemand om vijf over zes komt omdat ‘ie geld nodig heeft, stuur je hem niet door. De service is dus groter dan in de stad."

Het grootste knelpunt in het dorp blijft echter de woonsituatie. Dick van Vliet, een aannemer die vorig jaar met een grote hoeveelheid voorkeurstemmen door de Aarlanderveners in de Alphense gemeenteraad werd geholpen (tachtig procent van de bevolking stemde CDA), gelooft dat er zonder kapper en slager nog wel te leven is. „Die factoren bepalen niet direct de leefbaarheid. Wel het grote gemis dat er voor de hier geboren en getogen inwoner geen gezinsruimte is. En het feit dat men gedwongen wordt naar een groeikern te verhuizen om daar in een of ander flatgebouw te worden opgestapeld."

Wel een probleem

„Het gemeentebestuur van Alphen doet alsof zo'n verhuizing geen enkel probleem is," zegt huisarts Van de Ent Braat. „Maar het is natuurlijk wel een probleem. Je kunt de mensen niet zomaar dwingen. Het is het recht van iedere Nederlander te wonen in de plaats waar hij geboren is," aldus de huisarts, die met notaris Bergsma een belangrijke voortrekkersfunctie hebben vervuld in het comité „Aarlanderveen leeft".

Net als de dokter merkt dominee Wolthaus dat de woonsituatie in het dorp spanningen veroorzaakt. Ik merk vaak dat jonge gezinnen onder druk staan. Ik constateer ook een groot eenzaamheidsprobleem, **vooral bij jonge vrouwen.**"

De groeigemeente Alphen komt er bij de dorpsbewoners niet best af. Volgens ds. Wolthaus wordt er te veel geld gestopt in de woningbouw in Alphen-noord. „We krijgen hier wel alle voozieningen, maar wat we het hardst nodig hebben — woningen — krijgen we niet. Wat hier gebeurt is eigenlijk een soort maatschappelijke onderdrukking. Ik beleef het dat wij een stiefkind van Alphen zijn"

Acties

Er zijn al tal van acties gevoerd om Alphen tot meer aandacht voor het woonproblleem te bewegen. De actie om een Aarlanderver met voorkeurstemmen in de raad te brengen was voor het gemeentebestuur een duidelijk signaal van een gevoel van onbehagen. „Alphen had z'n handen vol aan het halen van de 50.000-ste inwoner, daardoor zijn wij in de verdrukking geraakt," zegt raadslid Van Vliet. Het comité „Aarlanderveen leeft" bracht alle mogelijke bouwplaatsen in kaart.

Maar er is nog geen huis gebouwd. Alphen probeerde wel z'n vuilnis in de buurt van Aarlanderveen te storten. Onder aanvoering van de dokter en de notaris trok de bevolking daarop luid toeterend langs het huis van de burgemeester. De plannen gingen niet door. Maar meer geld om tenminste een paar woningen per jaar te realiseren, kwam er ook niet. „Het gaat om vier of vijf per jaar," zegt notaris Bergsma. „Dat is niet zoveel als driehonderd voor Alphen. Wij zitten met het probleem dat we tot een groeigemeente behoren. In omliggende dorpen als Woubrugge en Zevenhoven — landelijke gemeenten — wordt namelijk wel gebouwd."

Als er in Aarlanderveen een huis te koop staat, is er bijna geen dorpeling die er voor in aanmerking komt. Voor drie of vier ton gaan de boerenwoningen meestal van de hand. Er komen nieuwe mensen, maar de gemeenschap heeft er niets aan, volgens mevrouw Leliveld. „De scholen niet en de winkels niet. Hoe meer vreemdelingen er komen, des te minder gaan de winkels lopen."

Woningen

Vier of vijf woningen per jaar, of tien in twee jaar. Daar gaat het in Aarlanderveen om. „Voorzieningen zijn er genoeg. En hoeveel kost niet een half gebruikte gymzaal of een leeg schoollokaal?" zegt notaris Bergsma. De achterstand in de woningbouw van de laatste tien jaar inhalen heeft geen zin. „Die krijgen we niet vol," zegt dokter Van de Ent Braat. „Maar voor de huidige jongeren en degenen die op een flat in Alphen zijn weggestopt, moeten er woningen komen."

Raadslid Van Vliet vindt dat de gemeente maar wat meer geld moet uittrekken voor de bouw van kleine hoeveelheden huizen in de kern van Aarlanderveen. Daar is een locatiesubsidie voor nodig, meent hij. „Dat de bouw van vijftig woningen in tien jaar een aanslag zou betekenen op het landschap, is voor mij onbegrijpelijk. Wáár je ze neerzet, pleeg je een aanslag op het groen."

Ook ds. Wolthaus hoopt op betere woonomstandigheden in het dorp. De hervormde predikant (de plaats van zijn gereformeerde collega is al en geen tien jaar meer opgevuld) voelt zich in hoofdzaak een begrafenisondernemer. „Ik heb vorig jaar drie keer gedoopt, geen enkele keer getrouwd. Er komt nauwelijks nieuw bloed. Dat vind ik voor de geestelijke volksgezondheid niet goed." Des te moeilijker is voor hem dan ook de beslissing over een onlangs op hem uitgebracht beroep. „Als ik wegga, haal ik weer drie kinderen van school. En als de school nog minder wordt, komt de definitieve klap."

De eerste aanblik van Aarlanderveen: een ideaal oord om te wonen. De rust druipt van het landschap af. De lucht is zuiver en het land wijds. Dromerig slingert de hoofdstraat door het dorp (foto boven). Maar het leven in Aarlanderveen wordt bedreigd omdat er al in geen tien jaar huizen gebouwd zijn. Het inwonertal loopt terug, scholen worden leger en kerken krijgen geen nieuw bloed (foto onder).

Foto's Rob Hendriksen

Drie van de vier molens van de molenviergang, foto door Ralf Hartemink, 1976. [NA]

↓ Pieter Pasmahof.
↓↓ Ontwikkeling van vier woonhuizen op het erf van Zuideinde 22.

↓ Woonhuizen in complex Eben Haëzer, een zijstraatje van de Dorpsstraat tussen nr. 21 en 29.
↓↓ Bouw van vier eengezinshuizen (voor verkoop) en vier appartementen (voor verhuur) en een jeugdcentrum, door de Hervormde Kerk.

De ‘nieuwe mensen’, dat waren de mensen uit de stad en de grotere dorpen die de rust en schone lucht van het buitengebied hadden ontdekt. Het lint domesticeerde en boerenbedrijven vertrokken deels naar de Achtermiddenweg. Arjan van ’t Riet noemt het “Do-It-Yourself-ruilverkaveling”, de boerderijen werden verhuisd naar de achterkant van het perceel.

Vanaf 1985 werd er meer gebouwd. Aan het Dokter van der Windhof werden in 1983 meer huizen opgeleverd en achter de Dorpsstraat ontstonden meer woonstraatjes: het Maarten Bogaardhof (1986), het Kuiperserf (2006), het Pieter Pasmahof (2010) en Eben Haëzer (2018). De huizen werden steeds groter.
Anno 2022 vrezen Aarlanderveners dat er voor de jonge dorpelingen geen mogelijkheid meer is om in het dorp te blijven wonen.[18] Tegelijkertijd is de gemeenschap nog altijd hecht, er zijn verschillende verenigingen en sportclubs actief. Bij de gemeentelijke leefbaarheidspeiling in 2018 haalde het dorp een 7,9.

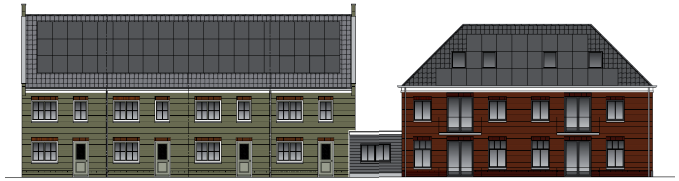

Samenvatting van de biografie

In de tijd van de Grote Ontginningen werd het veenmoeras ten noorden van de Oude Rijn vanaf de rivier in cultuur gebracht. Belangrijk daarbij waren de graven van Holland en de bisschoppen van Utrecht, die het land uitgaven aan pioniers met als motief het vergroten van het landareaal en daarmee de belastingsinkomsten. Het dorpslint van Aarlanderveen ontstond aan de achterzijde van de eerste ontginningsslag.

Het bodemgebruik was bepalend voor het leven in Aarlanderveen. Eerst als akkergrond, daarna om het vee in te weiden. Vanaf de zestiende eeuw werd de turfwinning steeds belangrijker. De turfeconomie nam het dorp over en het omliggende landschap veranderde in een binnenmeer. Als het veen te diep lag, zochten Aarlanderveners naar andere inkomstenbronnen. Zo kende de pijpenmaakindustie een korte maar hevige bloeiperiode in het dorp. Ondertussen zocht het ambacht naar nieuwe gebieden om te vervenen. Terwijl het dorp meerdere keren overstroomde vanaf de ene kant, gingen de dorpelingen aan de andere kant verder met de turfwinning. Het Hoogheemraadschap Rijnland verplichtte nu wel de de aanleg van een ringdijk, waarna het afgraven van het veen kon beginnen. Aan het eind van de achttiende eeuw werden er eerst drie molens en later nog één extra molen gebouwd om de polder ten westen van Aarlanderveen weer droog te maken. Het landschap veranderde weer in weidegronden. Anno 2022 staat Aarlanderveen mogelijk opnieuw aan het het begin van veranderingen in het bodemgebruik. In deel 4 van dit rapport, het ontwikkelingskader, worden de verschillende scenario's verkend en geven we richtlijnen vanuit cultuurhistorie voor ontwikkelingen in het landschap.

Ook het dorpslint is aan verandering onderhevig. Van oudsher had Aarlanderveen eigenlijk twee bewoonde dorpslinten: het tracé Noordeinde-Dorpsstraat-Zuideinde ('het Dorp') en de rechteroever van de Oude Rijn ('Lage Zijde'). In de loop van de negentiende eeuw werd de Lage Zijde, ook onder invloed van de industrieontwikkeling langs de Oude Rijn, belangrijker. In 1918 werd de versmelting van Aarlanderveen en Alphen concreet met het samenvoegen van de gemeentes, ook met Oudshoorn erbij. Na de oorlog werd Alphen aan den Rijn de groeikern, en Aarlanderveen het kleine dorp dat klein moest blijven. Dit heeft ertoe geleid dat de karaktestieke sfeer, de beplantings- en waterstructuren, de historische bebouwing, de landschappelijke ligging en de weidsheid behouden zijn gebleven. Achter het dorpslint werden in verschillende fases wel kleine nieuwe buurtjes aangelegd, maar uit historische kranten blijkt ook dat Aarlanderveners de groeiruimte te beperkt vonden. Nog steeds zoekt het dorp naar ruimte om te groeien en door te ontwikkelen. Ondertussen komen er agrarische erven vrij, waar particuliere initiatieven voor (meestal) woningbouw spelen. In deel 4, het ontwikkelingskader, zijn daarom ook richtlijnen vanuit cultuurhistorie opgenomen voor ontwikkelingen in het lint.

Deel 2
Ruimtelijke karakterisering

Hoe vertaalde de historische ontwikkeling zich tot het huidige landschap en dorpslint van Aarlanderveen? In dit hoofdstuk bespreken we de ruimtelijke karakteristieken die dit gebied onderscheiden en tot exemplarisch Groene Hart-landschap maken.

Landschappelijke karakteristiek: samenhangend en weids

Kroonjuweel Aarlanderveen is een relatief gaaf droogmakerijenlandschap met windmolenbemaling. De samenhang tussen molen, dijken en het polderland is als een ensemble bewaard gebleven. Kenmerkend is de uitgestrektheid van het ontginnings- en droogmakerijenlandschap. Zeker in oost-westelijke richting rijkt het zicht over de grasvlakte kilometers ver. De routes leiden over de hogere kades: de Ziendeweg en de Treinweg. Midden in het open landschap komen alleen de koeien, de boeren en wandelaars over de wandelroute langs de eerste, tweede en derde molen van de molenviergang. De bewoners waarderen de weidsheid en het verre zicht, blijkt uit gesprekken met de Stichting Vrienden van het Kroonjuweel en de Belangenvereniging Aarlanderveen. Het lint is de besloten tegenhanger van de openheid. Tussen de bebouwing door kijk je over de sloten de verte in, zie de foto rechtsonder.

↓ Het ontginningslandschap tussen de droogmakerij van Aarlanderveen en de Oude Rijn. Vanaf de Ziendeweg kijk je vijf kilometer ver naar het westen.

↓↓ De Droogmakerij ten Westen van Aarlanderveen vanaf de Ziendeweg ter hoogte van de Molentocht. Rechts is een stukje van het lint van Aarlanderveen zichtbaar.

↓ In contrast met de openheid van het landschap staat de beslotenheid van het lint, hier afgebeeld is het Noordeinde.

↓↓ Vanaf het lint bieden de sloten doorzichten op het achterland.

Landschappelijke karakteristiek (2): geschiedenis afleesbaar in hoogteverschillen

De hoogteverschillen tussen het lint en de droogmakerij lopen op tot wel 5 meter. Het reliëf is zeker vanaf de routes haaks op het lint goed zichtbaar. Over de Kerkvaartsweg rijd je vanaf de Dorpsstraat zo de diepte in. Op de foto rechtsboven kijken we vanaf de Kerkvaartsweg op de achterkant van het veel hoger gelegen oude treinstation van het dorp. Bijzonder is hoe, voorafgaande aan de vervening, de ringdijk van de Droogmakerij aan de Westzijde van Aarlanderveen al was aangelegd. De dijk stak dwars door het landschap en onderbrak de lange poldersloten. Bij de uiteindelijke droogmaking een halve eeuw later (omstreeks 1790) werd het vroegere slotenpatroon gedeeltelijk hergebruikt. De kavels werden verbreed en de sloten rechtgetrokken, maar – in verhouding tot bijvoorbeeld de Nieuwkoopse Droogmakerij ten noorden van het lint, waar een nieuw kaarsrecht blokken- en slotenpatroon op het binnenmeer werd geprojecteerd – is de oorspronkelijke verkaveling in Aarlanderveen beter bewaard.

↓ Het hoogteverschil tussen het bovenland van het lint (voorgrond) en daarachter de droogmakerij van Nieuwkoop. Het huisje steekt nog net boven de reliëfrand uit.

↓↓ Fragment van de kaart van de aanleg van de ringdijk van de Aarlanderveense droogmakerij. Onder zien we het slotenpatroon van voor de droogmaking. De volledige kaart is opgenomen in deel 1 van dit rapport. Melchior Bolstra, 1740. [NA]

↓ De achterkant van het station van Aarlanderveen, hoger gelegen dan het in de droogmakerij gebouwde uitbreidingswijkje aan de Kerkvaartsweg.

↓↓ Fragment van de kaart van de droogmaking in ca. 1790. Onder zien we het slotenpatroon van na de droogmaking, waarin het oude slotenpatroon deels is hergebruikt. De volledige kaart is opgenomen in deel 1 van dit rapport. 1790. [NA]

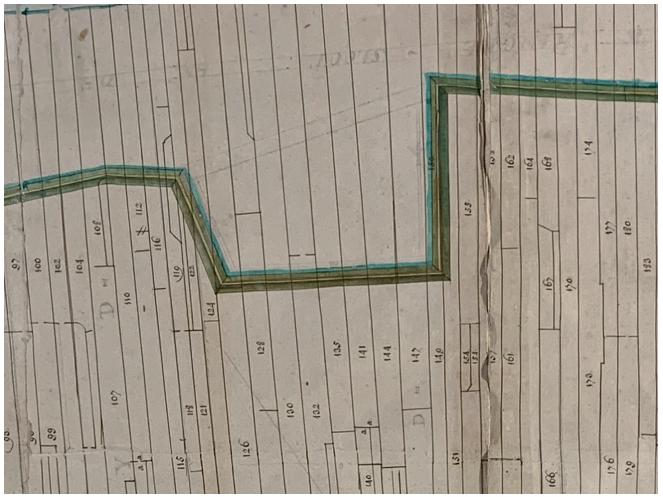

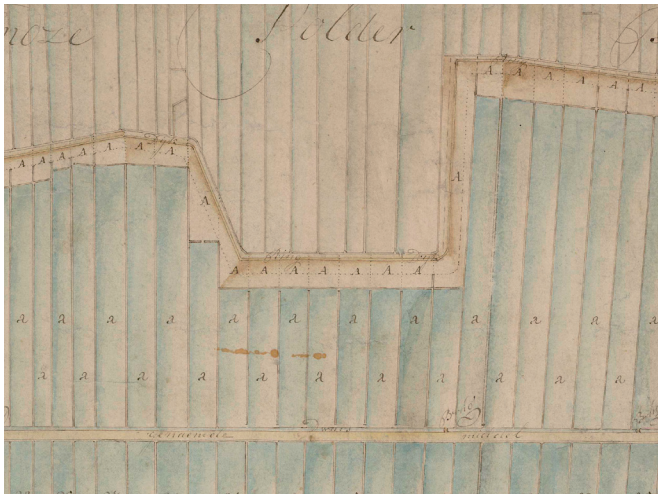

Landschappelijke karakteristiek (3): grasland en boomgroepen en bosjes

De uitgestrekte grasmat kende vroeger meer soortendiversiteit. Door vernieuwing en opschaling in de landbouw is het landschap uniformer geworden. Op plekken is de soortenrijkheid weer hersteld, zoals op de foto rechtsonder. Op historische kaarten zien we bovendien vele bosjes, vooral aan de Grote Wetering. De bosjes zijn nu gereduceerd tot enkele kleine bomengroepen en hier en daar nog een resterend geriefbosje. Een geriefbos is een klein bos waar vroeger het hakhout vandaan werd gehaald. Het zijn belangrijke leefwerelden voor bijzondere planten- en dierensoorten.

↓ Boomgroepjes aan het einde van de kavels bij de Grote Wetering.
↓↓ Geriefbosje bij Noordeinde 4.

↓ Gedeelte van Aarlanderveen omstreeks 1875. De bosjes zijn wit omcirkeld. [Topotijdreis]
↓↓ Kavel tussen de Nieuwkoopseweg en de Kerkvaartseweg ter hoogte van de Putmolen waar de soortenrijkheid is hersteld.

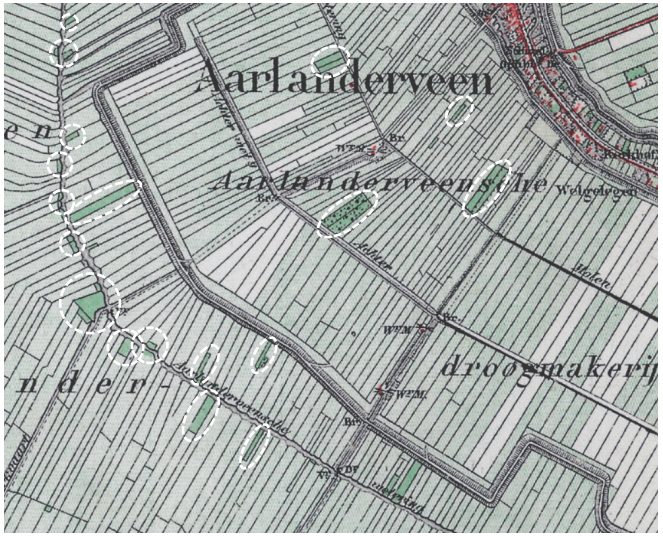

Stedenbouwkundige karakteristiek:
lintbebouwing van open naar besloten sfeer

↓ Van links naar rechts: het lint wordt naar de dorpskern toe steeds dichter bebouwd en beplant.

Fraai is de geleidelijke overgang van het minder dicht bebouwde en beplante lint aan de uiteinden en de dorpskern rond de Hervormde Kerk, waar van oudsher de belangrijke dorpsfuncties gevestigd waren. Op de volgende pagina worden de kenmerken van de verschillende sferen van het dorpslint beschreven.

Drie sferen van het dorsplint van Aarlanderveen

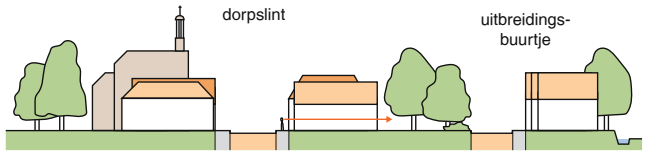

Sfeer 1: Dorpsstraat
Kenmerken:
- lintbebouwing direct aan en geörienteerd op de weg
- bebouwing dicht op elkaar, smalle doorzichten op groene achtertuinen
- vrijstaande woonhuizen, woonboerderijen, voormalige winkels, korte blokjes rijtjeshuizen
- kleine uitbreidingsbuurten op de tweede lijn (achter de lintbebouwing)
- smalle rijweg met voetgangersstrook aan weerszijden
- bebouwing meestal direct aan de weg, soms groene erfafscheiding en kleine voortuinen

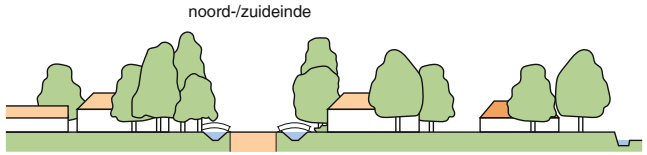

Sfeer 2: Noord- en Zuideinde dorpszijde
Kenmerken:
- besloten karakter, relatief dicht bebouwd en dicht beplant, enkele smalle doorzichten tussen de bebouwing op de achtererven
- brede sloot tussen kavels en rijweg
- erfbebouwing, vrij op kavel, geen aaneengeschakelde bebouwing
- woonhuizen en -boerderijen aan de voorzijde, schuren en bedrijfsgebouwen op de achtererven
- ritme van bruggen over de sloten naar de kavels
- smalle rijweg, begroeide bermen

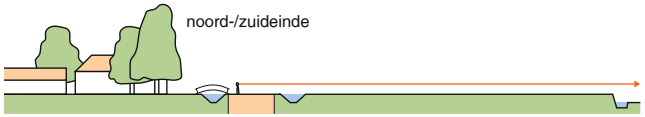

Sfeer 3: Noord- en Zuideinde open zijde
Kenmerken:
- open karakter, veel onbebouwde kavels, panoramazicht op achterliggend open landschap
- brede sloot tussen kavels en rijweg
- erfbebouwing, vrij op kavel, geen aaneengeschakelde bebouwing
- enkele clusters bebouwing of vrijliggende boerderij-erven
- enkele boskavels en boomclusters
- smalle rijweg, begroeide bermen

Architectonische karakteristiek: kenmerkende dorpsbebouwing

↓ Van links naar rechts: twee historische boerderijen, een karakteristieke langhuisboerderij, het Oude Rechthuis, het station van Aarlanderveen, de Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerk.

Historische (langhuis)boerderijen, maar ook arbeidershuizen, het treinstation, de kerken en het Oude Rechthuis bepalen het dorpse karakter van Aarlanderveen. Het zijn veelal eenduidige bouwvolumes, met een schild- of zadeldak van rode of donkere pannen, bakstenen gevels met relatief sobere gevelornamenten in baksteen en natuursteen. Het lint is pandsgewijs opgebouwd. Dat betekent dat ieder huis steeds anders is dan het buurpand, waardoor een gevarieerd maar toch samenhangend beeld ontstaat. Ook nieuwe gebouwen sluiten vaak aan op deze karakteristieken.

↓ Cultuurhistorische kenmerkenkaart Aarlanderveen. [Bron: kaart Cultuurhistorische Hoofdstructuur Provincie Zuid-Holland]

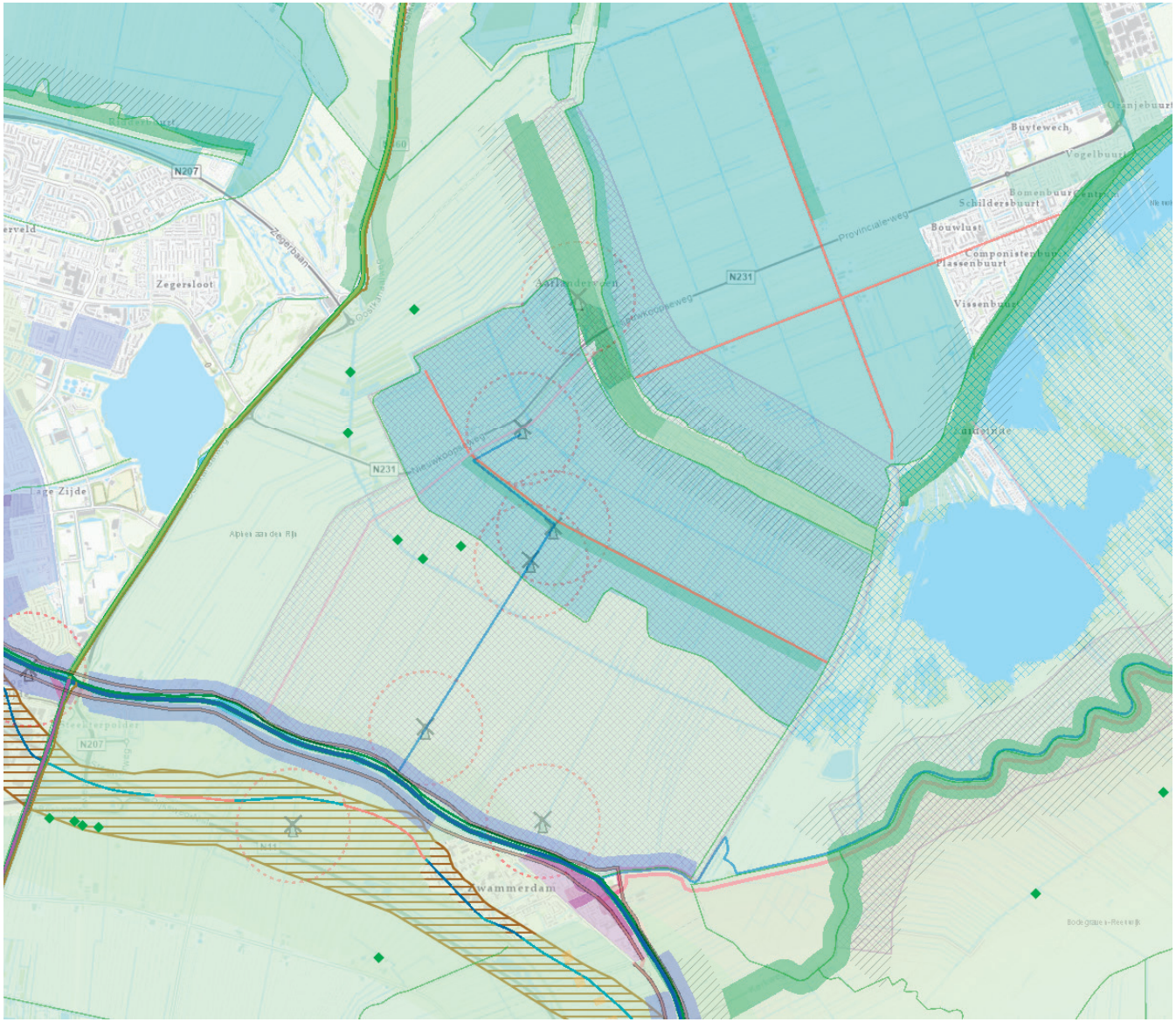

Landschap

- veenontginning
- veenplas
- veenontginning met petgaten
- droogmakerij
- hoofdafwatering
- cultuurhistorische bosjes
- poldergrens

Routes

- jaagpad Leiden-Utrecht
- wegenpatroon
- Oude Rijn (historische vaarweg)
- Aarkanaal
- kerkepad

Bebouwing

- polderlinten tot 1850
- polderlinten 1850-1940
- dijklint tot 1850
- molenbiotoop
- molens

Deel 3

Cultuurhistorische waardering

Cultuurhistorische waardering

In Aarlanderveen zijn de verschillende fases van de vervening en droogmaking nog goed zichtbaar. Het hoogteverschil tussen polder en bovenland, de molenviergang, de vaarten, de sloten en vooral de samenhang hiertussen bepalen het karakter van Aarlanderveen. Deze cultuurhistorische waardering is een nadere uitwerking van de waardebeschrijving van het kroonjuweel van de provincie Zuid-Holland. De in de beschrijving van het kroonjuweel opgenomen waarden zijn in de tekst **groen** gemarkeerd, de aanvullingen in het **zwart**. In de cultuurhistorische waarderingskaarten op de volgende pagina's zijn de ruimtelijke waarden aangegeven. Vanwege de leesbaarheid zijn de kaart over het landschap en de beleving en de kaart over de bebouwing opgesplitst. Hieronder lichten we de waarden nader toe. Dit hoofdstuk eindigt met twee fotopagina's over de kwaliteiten en fricties.

Landschappelijke waarden

Van waarde zijn:

- Het lintdorp op oude bovenlanden, omgeven door droogmakerijen. Het hoogteverschil hiertussen is markant en goed beleefbaar langs de randen van het bovenland en bij de dijken en kades.
- De herkenbaarheid van en de niveauverschillen tussen drie peilgebieden van Aarlanderveen. De Put ligt het diepst, daaromheen de rest van de droogmakerij en richting de Oude Rijn het vroege ontginningslandschap. Aan de noordkant ligt een nog dieper peilgebied, de Nieuwkoopse Droogmakerij.
- De openheid van en verrijkende zichten over het polder- en droogmakerijenlandschap aan weerszijden van het lint, met name vanaf de Kerkvaartsweg, de Treinweg, de Ziendeweg en het Molenpad. De openheid wordt begrensd door de bebouwingslinten van Aarlanderveen en langs de Oude Rijn, die in het landschap zijn gemarkeerd met opgaand groen (bomen en begroeiing)
- De molenviergang die de droogmakerij bemaalt, uniek in de wereld. Het systeem van de molenviergang, zichtbaar in één oogopslag in het vlakke landschap, bestaat uit de vier molens met bijgebouwen, de molenbiotopen, de verbindende vaarten en kades, en ook de wandelroute die de vier molens en de Oude Rijn verbindt. De molenbiotopen rond de molens zijn open gebieden die de windvang garanderen.
- De Oude Rijn als ontginningsbasis van Aarlanderveen.
- De vaarten, aangelegd in verschillende periodes als verbetering van de afwatering: de Kerkvaart als oudste verbinding tussen Aarlanderveen en de vroegere Lage Zijde (nu Alphen aan den Rijn) en vroegere scheiding tussen de Noordeinder- en Zuideinderpolder. De Grote Wetering, een in de middeleeuwen gegraven watergang voor verbetering van de afwatering. De twee tochten van de droogmakerij uit de achttiende eeuw en haaks daarop de afvoerende watergang langs molen 1, 2 en 3 tot aan de Oude Rijn.

Stedenbouwkundige waarden

Van waarde zijn:

- Het cultuurhistorisch waardevolle lintdorp Aarlanderveen, een oorspronkelijk in het midden van het veengebied aangelegde ontginningsas.
- De drie sferen van het dorpslint (rood-oranje op de waarderingskaart bebouwing): dicht bebouwd in de kern (Dorpsstraat), dicht beplant aan de dorpszijden van het Noord- en Zuideinde en vervolgens het ijlere en meer open lint aan de uiteinden van het Noord- en Zuideinde.
- De vrije ligging van de erven aan de Achtermiddenweg en de Hogedijk in het open landschap (geel op de waarderingskaart bebouwing). Dit zijn zeer ijle linten, met meer tussenruimtes dan bebouwde kavels.
- Het zicht vanaf het lint over de poldersloten op het achterland.
- Het gebied rond de Hervormde Kerk en het Oude Rechthuis als eeuwenoud hart van het dorp.
- De routes: het tracé van Noordeinde, Dorpsstraat en Zuideinde, haaks daarop de Kerkvaartsweg en de Treinweg (voormalige spoorbaan) en het Molenpad als recreatieve route.

Architectonische waarden

Van waarde zijn:

- De lintbebouwing van (monumentale) boerderijen en arbeidershuizen. (Een inventarisatie van beeldbepalende bebouwing valt buiten de scope van dit onderzoek)
- De open ruimte tussen de bebouwing en de doorzichten op het achterland.
- De vier kerken als landmarks van Aarlanderveen
- De rijks- en gemeentelijke monumenten.

Fricties

- Gedempte sloten, als gevolg van opschaling bedrijven.
- Verstoorde beleving van het landschap door de zichtbaarheid van grote loodsen en bedrijfscomplexen vanwege de schaal en maat en/of het ontbreken van een erfrand van bomen en beplanting.
- Grote oppervlakte erfverharding aan de weg.
- Niet passende erfafscheiding (bakstenen muren, modern hekwerk, etc.).
- Architectuur die niet aansluit op het dorpse karakter.

Immateriële waarden

Van waarde zijn:

- De cultuurhistorische betekenis van de molenviergang als enige werkende viergang ter wereld. De molens worden nog bewoond door actieve en betrokken molenaars. Het ambacht van de molenaar staat op de lijst Immaterieel Erfgoed van UNESCO.
- De historisch sterke gemeenschap van Aarlanderveen: betrokkenheid, burenhulp en zelforganisatie. Aarlanderveen kent nog steeds een uitgebreid verenigingsleven en allerlei dorpsfeesten en vieringen.
- De verbinding tussen de Aarlanderveners en het landschap, vroeger als veenlieden en -arbeiders, nu als boeren, als wandelaars, fietsers en bewoners.
- Aarlanderveen als karakteristiek veenweide- en droogmakerijenlandschap, exemplarisch voor het Groene Hart.

Cultuurhistorische waardenkaart: landschap

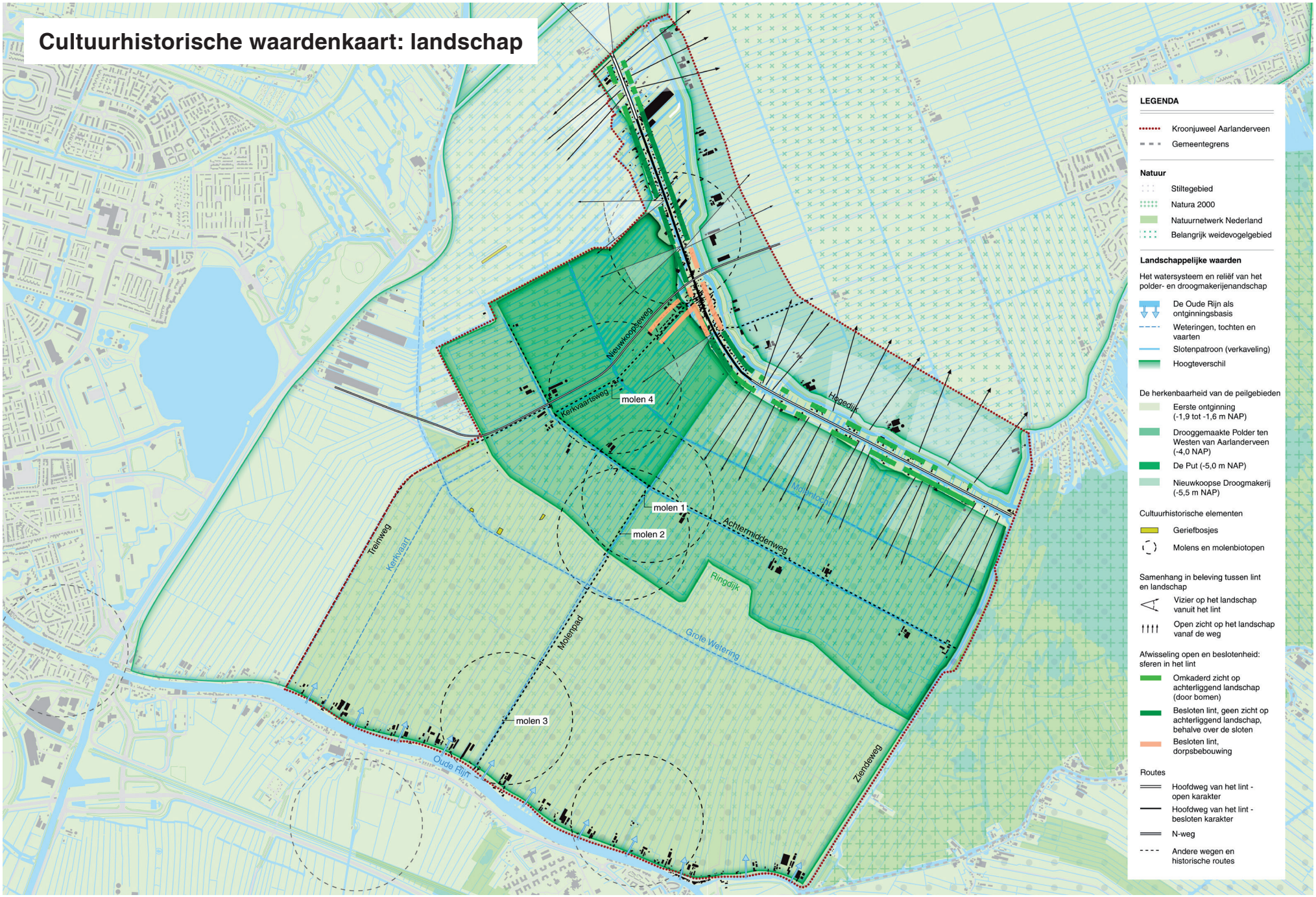

Cultuurhistorische waardenkaart: bebouwing

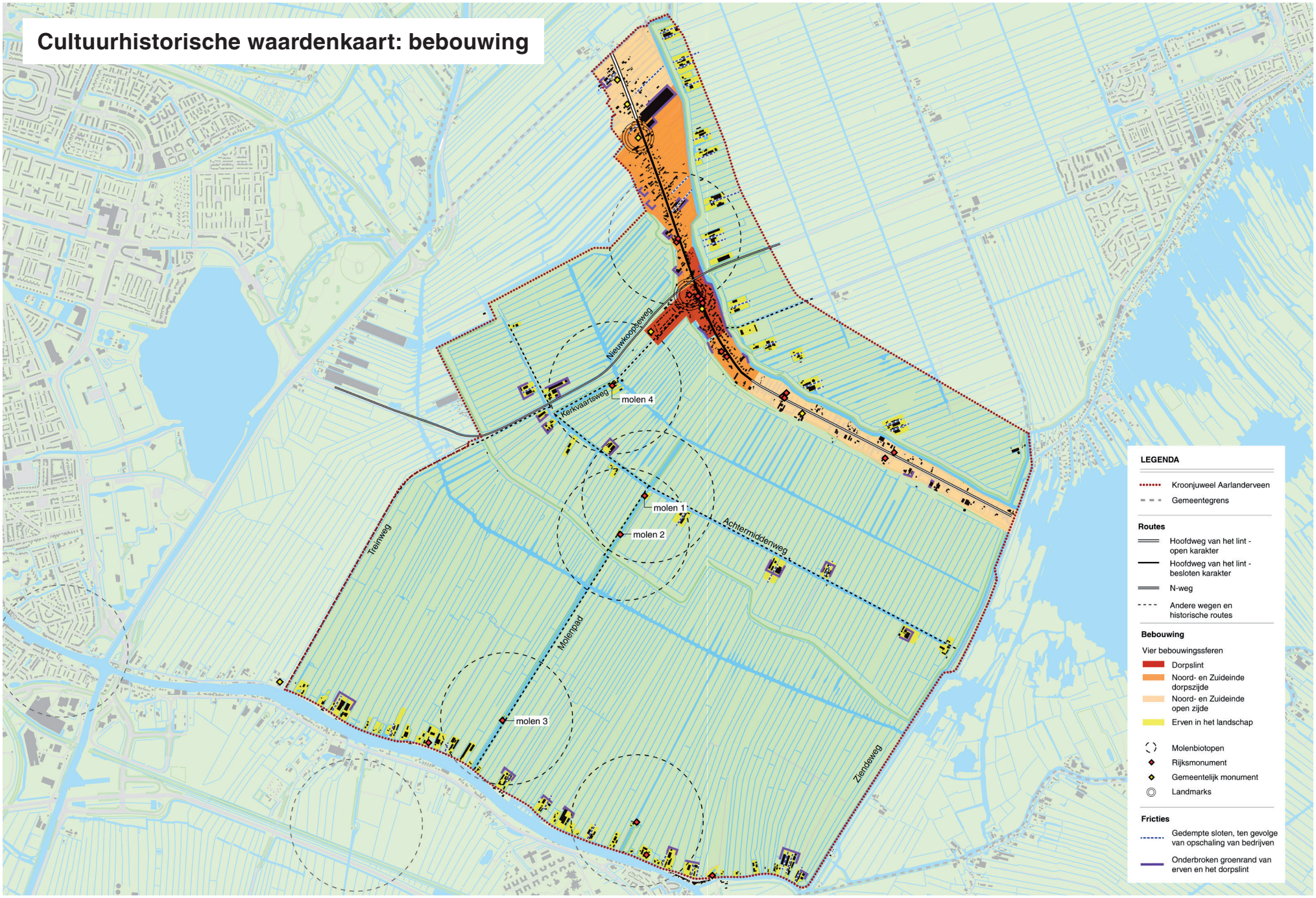

Fotopagina kwaliteiten

Vizier op het achterland vanaf het lint over onbebouwde kavels.

Doorzicht over de poldersloten op het achterland, tussen beplanting en bebouwing door.

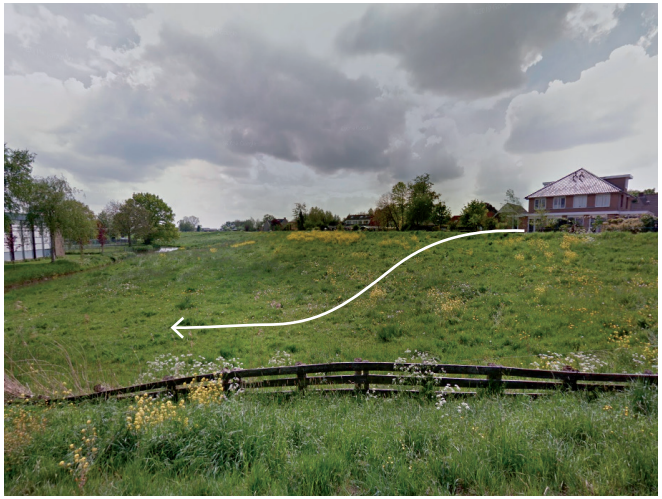

(Beleefbaarheid van) de hoogteverschillen tussen de bovergronden en de droogmakerijen. Hier afgebeeld is de oostzijde van het dorp.

De weg als smalle route door de verschillende sferen van het dorpslint, als ook de groene oevers en de erfbeplanting.

Het groene aanzicht van het dorp vanuit het achterland, met name fraai aan de westzijde, en de kerktorens die boven de groenrand komen.

De geriefbosjes.

Fotopagina kwaliteiten (vervolg)

Karakteristieke boerderijen.

Karakteristieke bebouwing en groene oevers.

Karakteristieke langhuisboerderijen (hier afgebeeld Dorpsstraat 12)

Het Oude Rechthuis, de Hervormde Kerk en omgeving als historisch hart van het dorp.

Karakteristieke bebouwing en ophaalbruggen per erf.

Karakteristieke langhuisboerderijen (hier afgebeeld Noordeinde 11)

Fotopagina fricties

Grote bedrijfsgebouwen steken ver het achterland in en liggen bloot in het landschap (geen groene erfrand).

Continuïteit van het lint onderbroken door dominantie en asfaltvlakte van de N-weg.

Niet-historische aanzicht van repetitieve bebouwing aan de oostzijde van het dorp.

Ook aan de Achtermiddenweg zijn de grote bedrijfsgebouwen veelal niet ingebed in het historische landschap met een groene erfrand.

Repetitieve bebouwingsclusters aan het lint, en relatief grote schaal en maat van de bebouwing. Alsook de grote hoeveelheid auto's, in het zicht geparkeerd.

Moderne toevoegingen op beeldbepalende plekken. Vooral de keermuur, erfafscheiding en locatie van het schuurtje verstoren het beeld.

Fotopagina fricties (vervolg)

Particuliere projecten ter hoogte van de Dorpsstraat waarmee het dorp gestaag de droogmakerij in groeit.

Niet-passende bebouwing onzorgvuldig ingebed in het landschap.

Niet-kwalitatieve uitbouw op beeldbepalende locatie en historische bebouwing.

Ontstaan van woonstraatjes/-pleintjes achter het lint van het Noord- en Zuideinde. Ver het achterland ingebouwd, zonder ruimtelijke samenhang met het hoofdhuis aan het lint.

Gedomesticeerde en rechtgetrokken oeverrand.

Niet-passende architectuur en erfafscheiding op beeldbepalende locatie.

Deel 4
Ontwikkelingskader

Het kroonjuwelenbeleid voor Aarlanderveen is gericht op het ‘waarborgen van de herkenbaarheid en samenhang van de open droogmakerijen, dijken, bebouwingslint Aarlanderveen, molenviergang en omgeving' en het 'behouden en versterken van het contrast tussen bovenland en droogmakerijen.’[19] Dit moet in samenhang gaan met een gezond bodem-, water- en natuursysteem. Vanwege de vele opgaven die op het gebied afkomen is behoud niet overal mogelijk. In dit hoofdstuk geven we uitgangs- en aanknopingspunten vanuit cultuurhistorie voor passende, gebiedseigen ontwikkelingen, die het behouden en versterken van de kernkwaliteiten mogelijk maken. Het hoofdstuk begint met algemene uitgangspunten, die vervolgens worden uitgewerkt aan de hand van richtlijnen voor 1) het landschap in het geheel en 2) het lint en de bebouwing. Aan het einde van het hoofdstuk zijn de uitgangspunten en richtlijnen samengevat.

Algemene uitgangspunten

↓ Kaartbeeld uit 'Landschapsbiografie en cultuurhistorische waardering Groene Hart', SteenhuisMeurs, 2021. Aarlanderveen is wit omkaderd.

1. Het landschap van Aarlanderveen is in de loop van de eeuwen niet statisch geweest, maar meerdere keren aangepast. De structuur en kernkwaliteiten zijn daarbij behouden. Uitgangspunt is om in toekomstige veranderingen recht te doen aan de opgaven en wensen van nu en later, maar daarbij wel te streven naar continuïteit en behoud van de onderscheidende kwaliteiten van het kroonjuweel.
Sinds de eerste ontginningen vanaf de Oude Rijn wordt er in Aarlanderveen hard gewerkt om het water weg te krijgen en uit te slaan. Nu staan we juist voor de opgaven om het water langer vast te houden en de uitstoot van schadelijke stoffen te reduceren. Een gezonde bodem, watersystemen en natuurgebieden zijn de basis voor een duurzaam landschap. De status als kroonjuweel vraagt om een passende oplossing waarbij de samenhang in het landschap herkenbaar blijft.

2. Aarlanderveen is onderdeel van een groter landschap, het Groene Hart.
Het Groene Hart is een groot, samenhangend, groen-blauw gebied omgeven door de Randstad, waar dorpen en steden als losse eenheden in liggen (zie kaartje rechts). Het is van groot belang dat het Groene Hart niet uiteen valt in een aantal losse landschapsparken, omgeven door samengekoekte bebouwing en infrastructuurlinten. Aan de noordzijde van Aarlanderveen, boven Alphen aan den Rijn langs, komt het Groene Hart als eenheid door oprukkende gebouwen in het geding. Aan de zuidzijde ligt bij de Oude Rijn een groene strook tussen Alphen aan den Rijn en Zwammerdam die ook in toenemende mate wordt ingevuld met woningbouw langs de dijken en steeds grotere bedrijfsgebouwen. Zorg dat deze groene verbindingen herkenbaar blijven bij veranderingen in het landschap en in de bebouwingslinten.

3. Bestudeer het landschap vanuit de sterke samenhang in het gebied.
In Aarlanderveen is het ontginnings- en verveningslandschap nog goed herkenbaar. De bovengronden en droogmakerijen, het hoogteverschil, de afwateringsvaarten uit verschillende periodes, de dijken en natuurlijk de molenviergang; het landschap vertelt het verhaal van vele eeuwen landschapsvorming. Het landschap dient bij ontwikkelingen vanuit deze samenhang en op overkoepelende schaal benaderd te worden. Ingrepen in de droogmakerij beïnvloeden de beleving van het bebouwingslint en van de molenviergang en vice versa. Het herkenbaar houden van de landschappelijke samenhang is steeds het uitgangspunt bij lokale ingrepen.

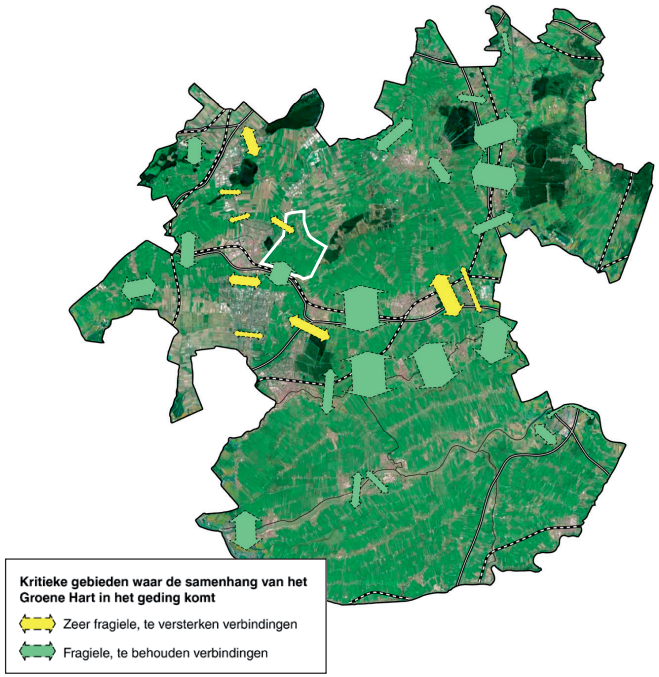

4. Neem de verschillende peilgebieden als uitgangspunt bij ontwikkelingen in het landschap
Het kroonjuweel Aarlanderveen kent vijf 'peilen': het dorpslint ligt op oude bovengronden (1,5m onder NAP), net als de bebouwing aan de Oude Rijn. Achter de Oude Rijn ligt het ontginningslandschap met lange sloten, richting de rivier loopt het landschap hier omhoog (-1,9 tot -1,6 m). De Drooggemaakte Polder aan de Westzijde van Aarlanderveen heeft twee niveaus: de Put op -5,0m en de rest van de droogmakerij op -4,0m. De Nieuwkoopse Droogmakerij aan de oostzijde van het dorpslint is -5,5m. Het profiel hieronder verbeeldt de hoogteverschillen. Door de verschillende peilen als leidraad te nemen voor veranderingen in het landschap en, bijvoorbeeld, gradaties van vernatting blijven de hoogteverschillen herkenbaar.

5. De locatie, omvang en invulling van ontwikkelingen worden niet per individuele kavel, maar vanuit de ruimtelijke kwaliteit en logica van het hele lint bestudeerd en bepaald.
Het dorpslint van Aarlanderveen ligt als langwerpige structuur in het landschap. In het hart staan de huizen dichter opeen, met enkele uitbreidingsbuurtjes op de tweede lijn. Naar de uiteinden wordt het lint steeds ijler, met weidsere doorzichten op het droogmakerijenlandschap. Buiten het dorpshart lopen de sloten door tot aan de rijweg. Ze bieden fraaie, verre zichten naar het open droogmakerijenlandschap. Het is van belang dat de locaties van dorpsuitbreidingen steeds vanuit de logica van het hele lint worden bestudeerd.

De naoorlogse dorpsuitbreidingen van Aarlanderveen werden gekoppeld aan de dichter bebouwde dorpskern. De tegenwoordige bouwinitiatieven, meestal particulier, zijn vooral gericht op de achtererven van de bebouwing aan het Zuid- en Noordeinde. Dit vraagt om een andere benadering. Nieuwe straatjes en rijtjeshuizen passen niet in deze sfeer. In het schema op de volgende pagina is aangegeven waar woningbouwontwikkeling niet in het kroonjuweel past. Van belang is dat het tracé Noordeinde-Dorpsstraat-Zuideinde het hoofdlint blijft. Het is niet wenselijk dat er achter het bestaande dorpslint een tweede rand van aaneengesloten bebouwing ontstaat. Ook is het niet gewenst dat de Achtermiddenweg, de Hogedijk en de bebouwing langs de Oude Rijn ontwikkeld worden tot compactere linten. Hier liggen de erven open in het landschap.

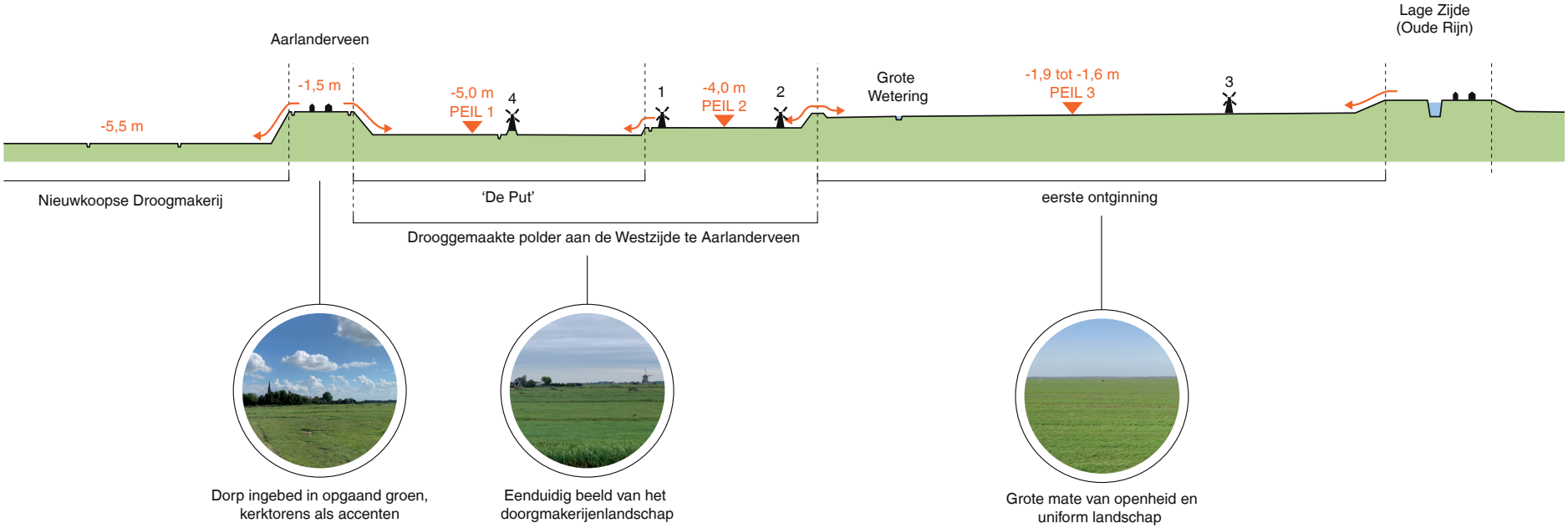

↓ Ontwikkelingen dienen zorgvuldig te worden ingepast in de logica van het lint en de erven in het open landschap.

6. De bestaande bebouwingscontour is de zoekruimte voor passende verdichting en verandering (inbreiding). Uitbreidingen van of aan het dorpslint zijn niet gewenst.
De opbouw van het bestaande dorpslint is het uitgangspunt. Hierbinnen is ruimte voor vernieuwing, maar met behoud van doorzichten, open ruimtes en het onderscheid tussen de voor- en achterkant van kavels (van oudsher de woon- en werkzijde). De bestaande bebouwingscontour is de zoekruimte voor verandering. Het gaat hier om *zoekruimte*, niet om een volledig te bebouwen contour. Soms zijn er verstoringen ontstaan die met een nieuwe ontwikkeling kunnen worden opgelost. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om gebouwen die te ver het landschap in zijn gebouwd, of niet zorgvuldig in het landschap zijn ingebed met een groene erfrand. In dat geval kan er een verbetering in de bebouwingscontour worden gemaakt.

7. Schaal, maat en typologie van boerderijen, schuren en dorpsbebouwing zijn bepalend voor nieuwe ontwikkelingen.
Aarlanderveen is van oudsher een dorp van veeboeren en veenlieden. Nieuwe bebouwing dient aan te sluiten op de bestaande karakteristiek. Dat betekent niet dat er geen ruimte is voor nieuwe woonvormen. Het betekent dat de vormgeving en schaal van deze gebouwen aansluit op de dorpsbebouwing van Aarlanderveen. Villa's, grote twee-onder-een-kapwoningen en appartementenblokjes passen niet. Ontwikkel nieuwe woningen (of andere functies) binnen de logica en vormentaal van het erf. Meer hierover bij de richtlijnen voor bebouwing.

8. Waardeer het lange geheugen, de sterke dorpsgemeenschap en de zelforganisatie van Aarlanderveen door hen te betrekken bij keuzes voor de lange termijn.
De gebiedsbiografie in het eerste deel van dit rapport laat zien dat Aarlanderveen al eeuwenlang een sterke gemeenschap heeft. De inwoners organiseren zich in verenigingen, organiseren activiteiten en dorpsfeesten voor verschillende doelgroepen en zorgen ervoor dat het verhaal van Aarlanderveen via verschillende kanalen wordt doorverteld. Ook nieuwkomers in het dorp worden daarbij betrokken. De inwoners van Aarlanderveen kennen het gebied en elkaar als geen ander en zorgen voor het land – betrek ze bij de toekomstscenario's voor dit gebied.

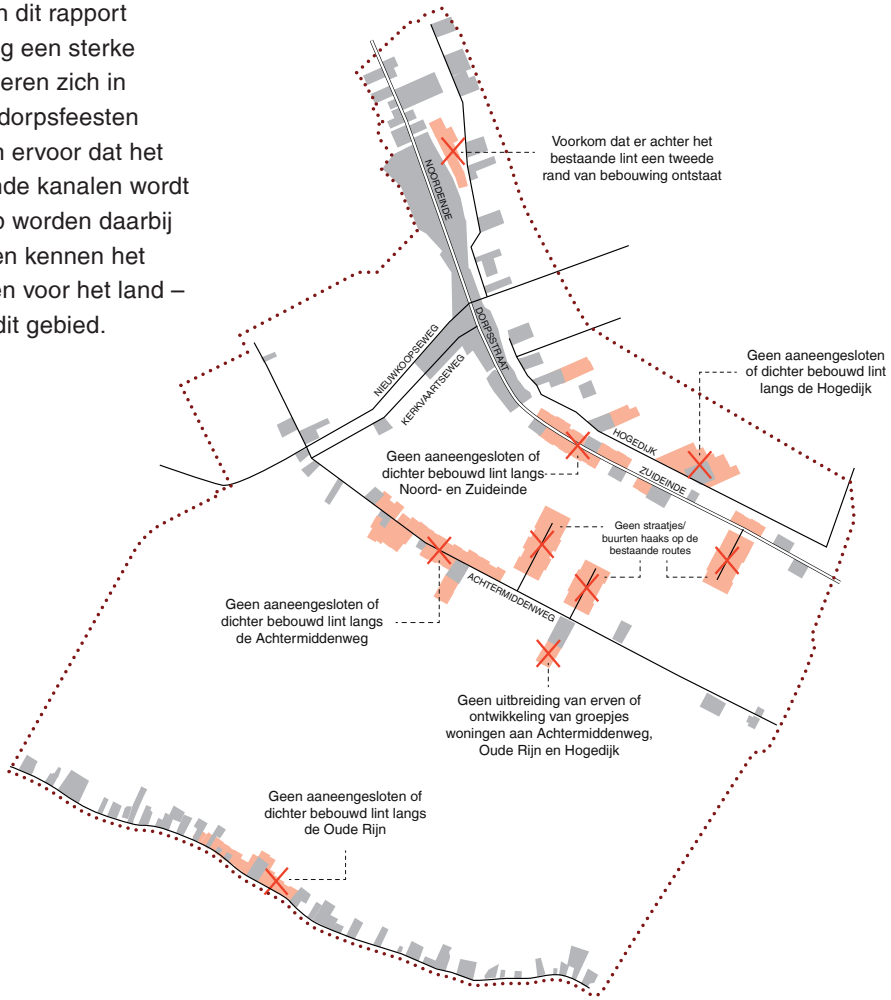

Richtlijnen voor het landschap

Het is niet de vraag of het Groene Hartlandschap gaat veranderen maar hoe. Er wordt in allerlei pilots en deelgebieden geëxperimenteerd met nieuwe landschapsvormen: nieuwe teelten, tijdelijke waterberging in de polders of zelfs helemaal onder water. Hoe kunnen de kwaliteiten van het landschap van Aarlanderveen worden behouden en versterkt in deze verandering?

In dit hoofdstuk geven we een aantal concrete richtlijnen voor ontwikkelingen in het landschap, waarbij het behoud en het versterken van de bestaande waarden voorop staan. In het vorige hoofdstuk zijn de landschappelijke waarden uitgebreid besproken. We kunnen ze als volgt samenvatten:

1. De nog werkende molenviergang. Daarbij hoort ook de open ruimte rond de molens, voor de windvang en het zicht op de molens vanuit het landschap.
2. Het reliëf in het landschap: de bovenlanden, dijken en verschillende peilgebieden, nog goed beleefbaar vanwege de grote hoogteverschillen.
3. De openheid van het ontginnings- en droogmakerijenlandschap, afgewisseld met de beslotenheid van het lint en de erven.
4. Het slotenpatroon: opgestrekte verkaveling in een droogmakerij.
5. Het bodemgebruik (agrarisch)

Overkoepelend van groot belang is de samenhang tussen deze aspecten, die het geheel tot een exemplarisch en goed behouden veenlandschap maken.

Na de richtlijnen wordt aan de hand van vijf scenario's geïllustreerd wat - vanuit cultuurhistorie gezien - de wel en niet denkbare toekomstrichtingen zijn voor het landschap van Aarlanderveen.

Droogmakerij blijft een eenheid
De Drooggemaakte Polder aan de Westzijde van Aarlanderveen dient herkenbaar te blijven als één geheel, omgeven door de ringdijk en -sloot. Opdeling in verschillende landschappelijke vlakken past niet bij deze aangelegde ruimtelijke eenheid. Wegen en routes liggen open in het landschap (geen bomenrijen of beplantingsranden) en verstoren de weidsheid van de droogmakerij niet. Bebouwde erven zijn ingebed in een groene erfrand.

Behoud van de openheid: hoogte van de begroeiing
Om de beleving van de openheid te waarborgen is het belangrijk dat de begroeiing niet te hoog wordt. Hogere begroeiing zou het landschap afvlakken – de hoogteverschillen tussen de bovengronden, kades en droogmakerijen moeten herkenbaar blijven. Zorg dus dat er op de kavels nabij de kades en taluds geen opgaande of hogere beplanting groeit. Naar het midden van de poldervlakte kan de begroeing wat hoger worden. De hoogte van de kades en dijken is bepalend voor de hoogte van de beplanting.

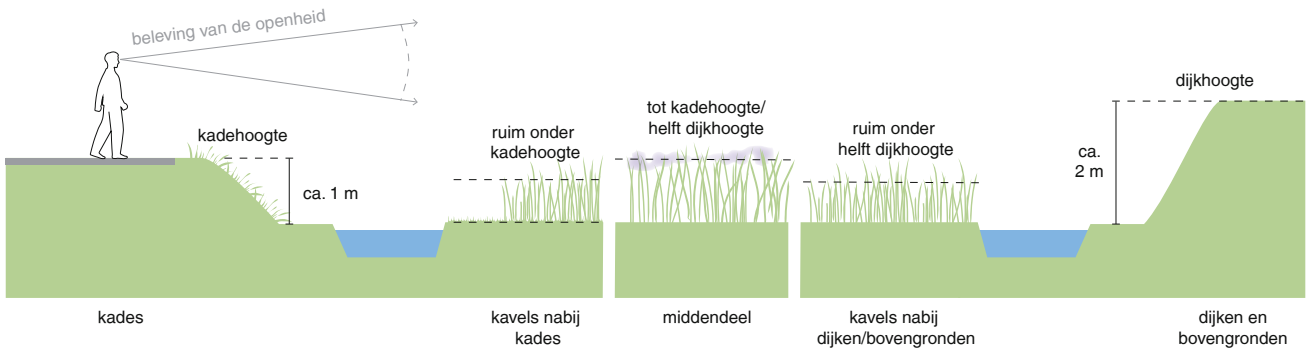

Bomen en bosjes
Het laag houden van begroeiing betekent niet dat er geen bomen in het landschap passen. Van oudsher bevonden zich aan het begin en einde van de lange kavels vaak kleine bosjes (zie p. 48). Vooral aan de Grote Wetering waren er veel. Er is ruimte binnen het kroonjuweel om deze boombeplanting deels te herstellen, met bij het veenlandschap passende boomsoorten. Belangrijk daarbij is dat de boomgroepjes niet te veel aan elkaar mogen groeien tot een dichte bosstrook in het landschap. Het open landschap moet tussen de boomgroepjes door herkenbaar blijven.

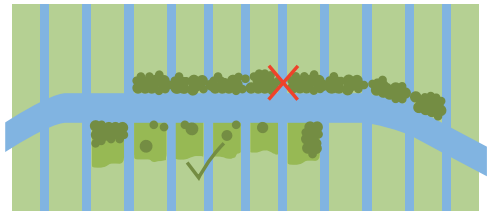

bomengroepjes langs de weteringen passen in het landschap, dichtbeplante bosstroken niet

Zichtbaar houden van de hoogteverschillen
Voorkom dat hogere begroeiing de hoogteverschillen maskeert. Houd de taluds zelf dus vrij van opgaande of hogere beplanting.

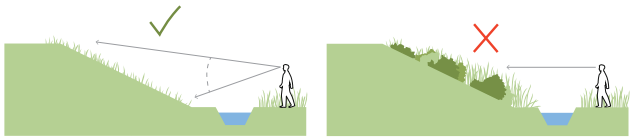

taluds blijven herkenbaar in het landschap en worden niet verstopt door hoge beplanting

De peilverschillen van het landschap kunnen verder worden benut. Bij verhoging van het waterpeil bijvoorbeeld kunnen er verschillende gradaties van vernatting ontstaan, waardoor in de verschillende peilgebieden andere plantensoorten groeien. Het is niet wenselijk dat het landschap uiteen valt in individuele gebruiksvlakken, ook hier is de onderlinge samenhang het uitgangspunt.

peilgebieden kunnen worden gebruikt bij ontwikkelingen in het landschap

Herkenbaarheid van het slotenpatroon
Het ritme van de sloten definieert het ontginnings- en droogmakerijenlandschap. De structuur van vaarten, de ringsloot en de poldersloten vormen het ruimtelijk raamwerk die het gebied bijeen houdt. Dit raamwerk dient herkenbaar te blijven in het landschap. De sloten mogen niet te veel overwoekeren tot verstopte greppels. Zorg dat de oevers vrij blijven van hoge begroeiing, óf dat hoge begroeiing de sloten juist benadrukt te midden van de vlaktes van lagere begroeiing.

óf hogere beplanting langs de sloten óf op de polderkavels, zodat het slotenpatroon zichtbaar blijft in het landschap en niet verstopt raakt in hoge begroeiing

Molenviergang: windvang en behoud
De nog werkende molenviergang van Aarlanderveen is uniek in Nederland. Niet alleen de molens zelf zijn van hoge waarde, ook de 'leegte' eromheen die de windvang garandeert en het zicht op de molens vrijhoudt is van belang. In de Provinciale Omgevingsverordening zijn de 'molenbiotopen' vastgelegd (zie luchtfoto's hieronder). Een molenbiotoop is het gebied rond een molen met een straal van 400 meter. Binnen een straal van 100 meter rondom de molen is geen bebouwing of beplanting hoger dan het onderste punt van de verticaal staande wieken toegestaan. Binnen een straal van 100 tot 400 meter mag de bebouwing of beplanting niet hoger zijn dan 1/100e van de afstand tussen bouwwerk/beplanting en het middelpunt van de molen. Naast een vrije windvang is het behoud van de molens zelf belangrijk.

in het rode vlak geen bebouwing en beplanting

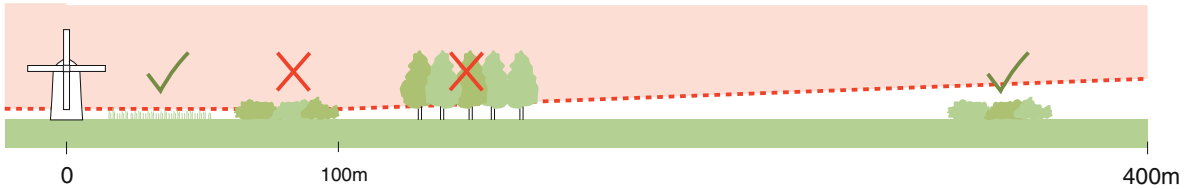

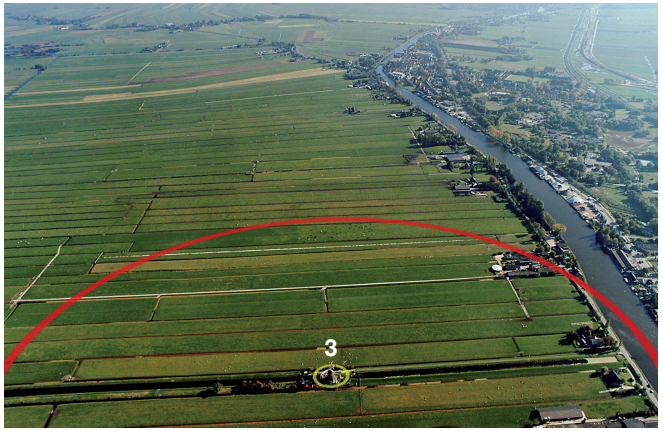

Bespreking van vijf scenario's voor het landschap

Om een idee te krijgen van de (mogelijke) impact van transformaties in het landschap van dit kroonjuweel worden hier vijf scenario's op een rij gezet. Ze zijn gekozen uit de ontwikkelingen die reeds plaats hebben gevonden in het Groene Hart, als experiment of als landschappelijke transformatie. De scenario’s zijn geordend van minst naar meest ingrijpend, gezien vanuit het perspectief van de cultuurhistorie. De hier besproken scenario's zijn geen richtlijnen, maar illustreren eventuele gevolgen bij mogelijke toekomstscenario's voor het landschap.

De provincie Zuid-Holland hanteert wat betreft ontwikkelingen van cultuurhistorische waardevolle elementen de drie-eenheid inpassen, aanpassen en transformeren. Scenario 1 betreft een inpassing van de ontwikkeling in het bestaande landschap – de karakteristieken van het waardevolle landschap blijven behouden. Scenario 2 en 3 zijn aanpassingen van het bestaande landschap – nieuwe elementen worden in het bestaande landschap geïntegreerd: de verkaveling en openheid blijven behouden, maar het (gebruiks)karakter en de beplanting veranderen. Scenario 4 en 5 zijn ingrijpende transformaties: er ontstaat een nieuw landschap, waarbij de structuur van het landschap wellicht (deels) behouden blijft, maar de huidige karakteristiek verdwijnt.

VIJF SCENARIO'S

Scenario 1
Extensivering en meer ruimte voor de natuur

Scenario 2
Nieuwe teelten

Scenario 3
Overstroomgebied

Scenario 4
Helemaal onder water

Scenario 5
Elzenbroekbos

↓ Schraallanden langs de Meije nabij Aarlanderveen.

Scenario 1: extensivering van de veeteelt en meer ruimte voor de natuur

Vóór de vervening werden de achterste delen van de lange kavels nooit bemest of begraasd. Ongeveer ter hoogte van de Grote Wetering lagen de schrale hooilanden waar één keer per jaar een snede werd geoogst. Bij een minder intensieve beweiding kan de biodiversiteit van de hooilanden weer worden teruggebracht. De molens van de viergang blijven bakens in de openheid, het slotenpatroon blijft intact. Belangrijk is dat de begroeiing niet te hoog wordt, zodat de openheid ervaarbaar blijft.

Landschappelijke waarden	landschappelijke kwaliteit verstoord ⟷ behouden/versterkt
1. De molenviergang	○ ○ ○ ○ ●
2. De openheid	○ ○ ○ ○ ●
3. Zichtbaarheid reliëf	○ ○ ○ ○ ●
4. Het bijzondere slotenpatroon	○ ○ ○ ○ ●
5. Het agrarische bodemgebruik	○ ○ ● ○ ○
> Samenhang bovenstaande	○ ○ ○ ● ○

↓ Lisdoddenteelt. [Veenweiden Innovatiecentrum, Zegveld]

Scenario 2: nieuwe teelten

Teelten zoals lisdodden, cranberries, riet en olifantsgras gedijen goed bij een hoger waterpeil. Als de teelten laag genoeg zijn blijven de openheid en het slotenpatroon behouden. In Aarlanderveen zou het een intensiever grondgebruik betekenen. Belangrijk is dat het landschap niet fragmenteert in kleinere blokken van verschillende gewassen, zoals we kennen van akkergronden.

Landschappelijke waarden	landschappelijke kwaliteit verstoord ⟷ behouden/versterkt
1. De molenviergang	○ ○ ○ ○ ●
2. De openheid	○ ○ ● ○ ○
3. Zichtbaarheid reliëf	○ ○ ○ ● ○
4. Het bijzondere slotenpatroon	○ ○ ○ ● ○
5. Het agrarische bodemgebruik	○ ○ ○ ● ○
> Samenhang bovenstaande	○ ○ ○ ● ○

↓ Overstroomgebied Noordwaard in de Brabantse Biesbosch.

Scenario 3: overstroomgebied

Bij hoge waterstanden kan een polder of droogmakerij worden gebruikt om het water tijdelijk in op te vangen, om andere gebieden te ontlasten. Overstroomgebieden zijn aantrekkelijk voor verschillende flora en fauna, vooral moerasnatuur en -vogels en weidevogels. De openheid en hoogteverschillen blijven, indien zorgvuldig bijgehouden, bewaard. Ook de sloten blijven herkenbaar in droge periodes, al zullen de oevers een grilliger verloop krijgen. Aandachtspunt is de molenviergang, de molens mogen niet worden beschadigd door de hogere waterstand.

Landschappelijke waarden	landschappelijke kwaliteit verstoord ⟷ behouden/versterkt
1. De molenviergang	○ ○ ● ○ ○
2. De openheid	○ ○ ○ ○ ●
3. Zichtbaarheid reliëf	○ ○ ○ ● ○
4. Het bijzondere slotenpatroon	○ ● ○ ○ ○
5. Het agrarische bodemgebruik	○ ● ○ ○ ○
> Samenhang bovenstaande	○ ○ ● ○ ○

↓ In 1742 was het gebied ten noorden van Aarlanderveen één grote watervlakte. De polders waren onder water gelopen door de intensieve vervening. Kaart van Lodewijk Kraakhorst. [HR]

↓ Het Bentwoud, een jong bos in de Hazerswoudsche Droogmakerij. [SHM]

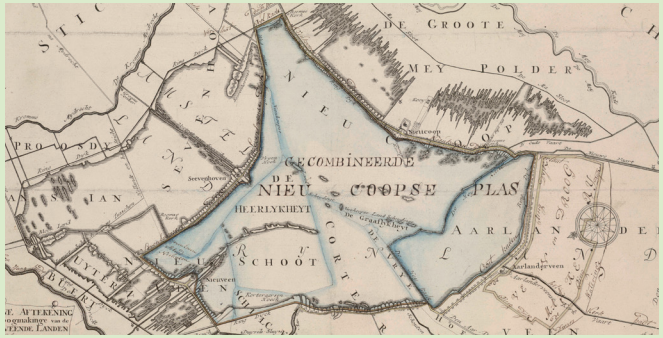

Scenario 4: helemaal onder water
Droogmakerijen zijn diepe gebieden in het Hollandse landschap. Door de diepte te gebruiken om water in op te vangen en vast te houden kunnen andere, meer fragiele gebieden mogelijk worden gespaard. De winst voor cultuurhistorie ligt dus hoofdzakelijk elders; in de droogmakerij van Aarlanderveen verandert het karakteristieke landschapsbeeld ingrijpend. De openheid blijft behouden en bij een niet al te hoge waterstand blijft het reliëf deels zichtbaar. Maar het slotenpatroon verdwijnt volledig, en de molens van de viergang blijven achter als onbruikbare relicten in het landschap.

Landschappelijke waarden	landschappelijke kwaliteit verstoord ⟷ behouden/versterkt
1. De molenviergang	○ ● ○ ○ ○
2. De openheid	○ ○ ○ ○ ●
3. Zichtbaarheid reliëf	○ ● ○ ○ ○
4. Het bijzondere slotenpatroon	● ○ ○ ○ ○
5. Het agrarische bodemgebruik	● ○ ○ ○ ○
> Samenhang bovenstaande	○ ● ○ ○ ○

Scenario 5: elzenbroekbos
Het oerlandschap van het Groene Hart: elzenbroekbos. Het Bentwoud bij Zoetermeer is een voorbeeld van een recent aangelegd bos in de droogmakerij. Het landschap is er ingrijpend veranderd. Net als bij het Bentwoud zou de karakteristieke openheid van Aarlanderveen verloren gaan. Ook de molens verliezen hun beeldbepalende positie als bakens in het open landschap. De sloten kunnen blijven als onbeplante stroken in het bos (zie foto hierboven), maar de hoogteverschillen en verschillende peilgebieden worden visueel vlak getrokken. Bovendien gaat de markering van de lintdorpen met opgaand groen in het open landschap verloren.

Landschappelijke waarden	landschappelijke kwaliteit verstoord ⟷ behouden/versterkt
1. De molenviergang	○ ● ○ ○ ○
2. De openheid	● ○ ○ ○ ○
3. Zichtbaarheid reliëf	○ ● ○ ○ ○
4. Het bijzondere slotenpatroon	○ ○ ● ○ ○
5. Het agrarische bodemgebruik	● ○ ○ ○ ○
> Samenhang bovenstaande	● ○ ○ ○ ○

Conclusie scenario's
Op basis van de provinciale status als beschermingscategorie 1 van het kroonjuweel is aanpassen en transformeren in beginsel uitgesloten.

Scenario 4 en 5 zijn vanuit cultuurhistorie gezien niet wenselijk. Het landschap transformeert tot een nieuw landschap, de cultuurhistorische waarden van het kroonjuweel gaan verloren.

Scenario 2 en 3 zijn niet geheel ondenkbaar vanuit cultuurhistorie, maar een zorgvuldige uitwerking vanuit de landschappelijke waarden is van groot belang, zodat de karakteristieken van het kroonjuweel herkenbaar blijven.

Scenario 1 heeft vanuit cultuurhistorie gezien de voorkeur. De bestaande landschapskarakteristieken blijven behouden. In het vroege ontginningslandschap ten zuiden van de droogmakerij passen hooilanden historisch gezien goed, zeker nabij de Grote Wetering. In de droogmakerij – een meer ontworpen en minder organisch ontstaan landschap – dient de eenheid van het landschap, omgeven door de ringdijk, herkenbaar te blijven. Dit is een landschappelijke ontwerpopgave.

Richtlijnen voor het lint

↓ Hier wordt maar een gedeelte van de bebouwingskaart getoond. Zie p. 57 voor de volledige waarderingskaart.

Dit hoofdstuk gaat in op de richtlijnen voor bebouwing in en aan het lint. Maar eerst een aantal richtlijnen vanuit cultuurhistorie voor het lint in het geheel:

- De Dorpsstraat is het hart van het dorp. Op veel plekken is hier al gebouwd op de tweede lijn, achter de lintbebouwing. Het is niet wenselijk dat het dorp zich ook achter het Noord- en Zuideinde verder uitbreidt, met nieuwe woonbuurtjes en straatjes die los staan van de erven aan het oude lint. Nieuwe woonbuurtjes en straatjes passen hier niet. Eventuele woningbouw achter de bebouwing aan het Noord- en Zuideinde dient te worden beperkt tot bebouwing op het achtererf, ontsloten via de bestaande erfentrees.
- Bestaande doorzichten op het achterland vanaf de weg, tussen beplanting en tussen bebouwing door, mogen niet worden dichtbeplant of -bebouwd. Het is belangrijk dat de visuele relatie tussen voor- en achtergrond behouden blijft. Met name het zicht over de sloten tussen de bebouwde kavels door is karakteristiek.
- Verbreding van de weg is niet wenselijk. Het Noord- en Zuideinde worden aan beide zijden geflankeerd door een brede sloot.
- Houd de slootoevers vrij van beschoeiing en tuinbeplanting. Het landelijke karakter van het dorp blijft zo ervaarbaar.
- Regels voor erfafscheiding en bruggen zijn wenselijk: (wilgen)bomen en losse heesters passen bij het groene karakter van het dorp, modern hekwerk en muurtjes niet.

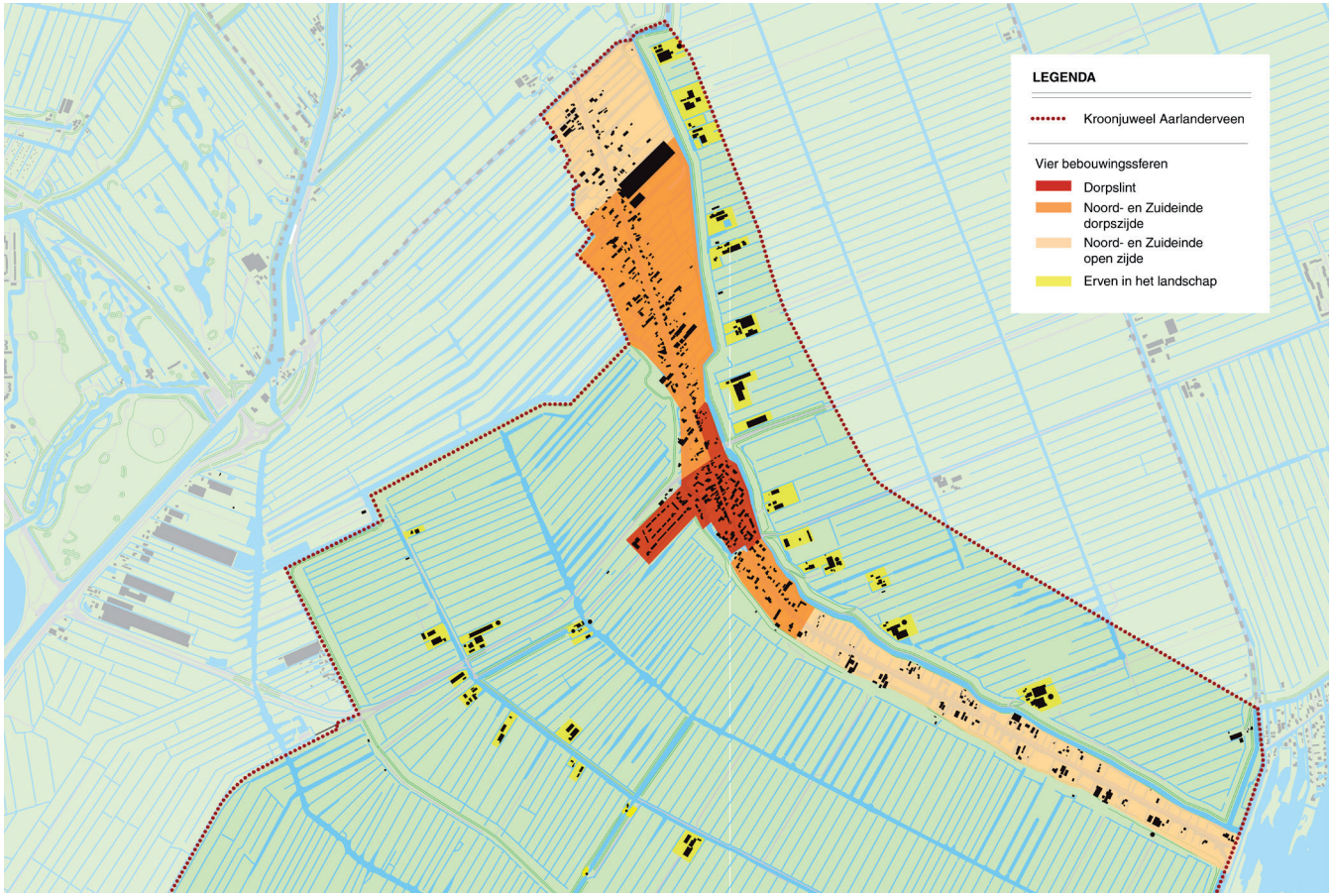

De bebouwing van het lint kunnen we opdelen in drie categorieën: 1) het dorpse karakter van de Dorpsstraat, met bebouwing aan de straat, soms met voortuin, 2) de dicht beplante delen van het Noord- en Zuideinde in het verlengde van de Dorpsstraat, en 3) de erven in het open landschap aan de uiteinden van het Noord- en Zuideinde. Ook buiten het dorpslint ligt bebouwing: aan de Oude Rijn, de Achtermiddenweg en de Hoge Dijk liggen de erven in het open landschap. Zie ook de kaart hierboven. In dit hoofdstuk is per bebouwingssfeer aangegeven wat de richtlijnen zijn voor verdere ontwikkeling.

1. Dorpsstraat

Bestaande contour
De bestaande contour is de zoekruimte voor nieuwe bebouwing. Het lint is ter hoogte van de Dorpsstaat al bijna vol. Met name aan de oostzijde zijn tot pal aan de rand van de bovengronden woonstraatjes en villa's gebouwd – het Maarten Bogaardhof, het Dokter van der Windhof, het Kuiperserf en het Pieter Pasmahof. Deze woonbuurten verstoren het groene aanzicht van het dorp vanuit het achterliggende landschap en vanaf de aanrijroutes. Aan de westzijde zijn de diepe achtertuinen en het groene dorpsgezicht vaak wel bewaard gebleven, maar aan deze kant is het dorp in de lage vlakte van de droogmakerij uitgebreid. Het is, ook vanuit het waterbeheer, niet wenselijk dat er verder in de droogmakerij wordt gebouwd. Ontwikkelingen in deze bebouwingssfeer zijn daarom maar beperkt mogelijk, namelijk op de enkele achtererven waar nu bedrijfsgebouwen staan. Aan de weg staat het behoud van historische bebouwing voorop. Indien sloop van een pand onvermijdelijk blijkt, komt er hier ook ruimte vrij voor passende nieuwbouw in het lint.

Samenhang en compactheid
Kenmerkend voor de Dorpsstraat is dat de huizen pal aan de weg staan. Achter de lintbebouwing liggen diepe tuinen met schuurtjes, waar met groene erfranden of slootjes het oorspronkelijke polderritme nog herkenbaar is. Hier is het belangrijk dat de samenhang tussen het hoofdhuis **(A)** en het achtererf/-tuin **(B)** herkenbaar blijft. Het is niet wenselijk dat de kavel wordt opgesplitst in twee achter elkaar liggende tuinen **(C)**. De samenhang tussen voor- en achterzijde blijft zo behouden. Vaak is er achter de lintbebouwing een tweede woonstraat, haaks of parallel aan het lint. Bij dit soort straatjes is het belangrijk dat het buurtje pas *achter* het lint begint. De bebouwing aan de voorzijde hoort dus bij de lintbebouwing **(D)**, niet bij het nieuwe buurtje **(E)**.

bestaande situatie (voorbeeld)

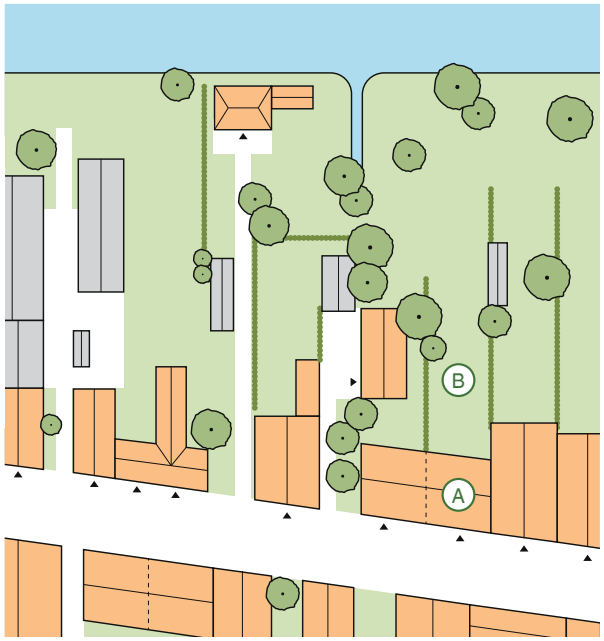

kwaliteit versterkt

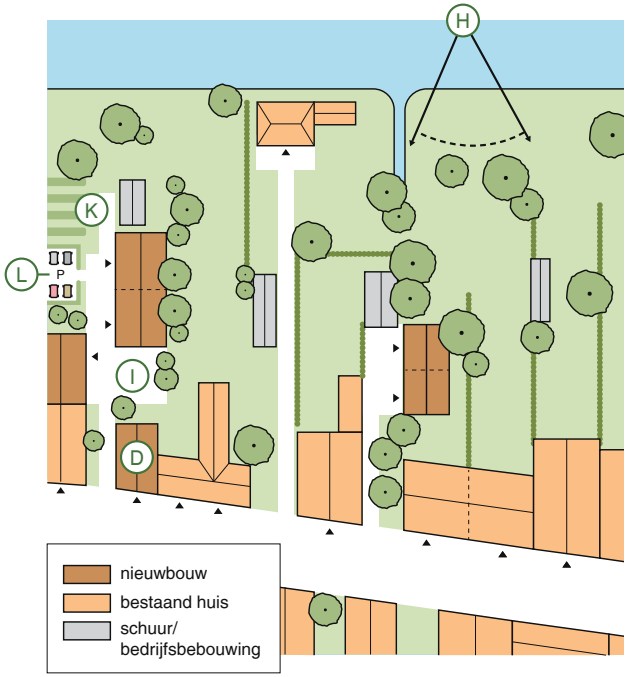

kwaliteit verstoord

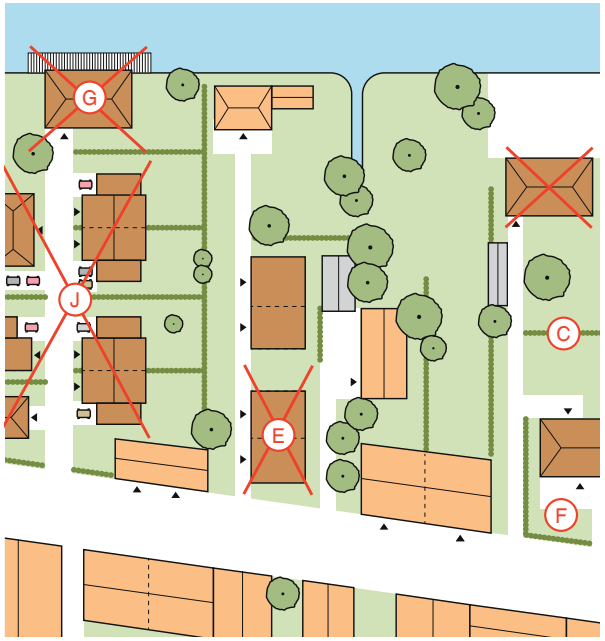

Voorzijde dorps, achterzijde groen
Het is van belang dat de samenhang en het karakter van de Dorpsstraat behouden blijven. Gebouwen aan de weg hebben een eenduidige volume-opzet, individuele vormgeving met verspringingen in de nok- en gootlijn en afwisselende zadel- en schilddaken, en ook een eenduidig materialenpalet van baksteen en dakpannen. Soms is er een doorzicht tussen de huizen door. De woonhuizen liggen direct aan de weg, grote voortuinen passen niet in deze sfeer **(F)**. Vanuit het achterland is het belangrijk dat het groene aanzicht van het dorp wordt behouden en versterkt. Er mogen geen woonhuizen of grote tuinhuizen pal aan de Ringsloot worden gebouwd **(G)**. De bebouwing dient gedeeltelijk schuil te gaan achter een rand van bomen of andere opgaande beplanting **(H)**.

Opzet van het erf
Nieuwe woningen achter het hoofdhuis zijn ondergeschikt aan de lintbebouwing. Voor kleinschalige ontwikkelingen achter het lint is de opzet van een erf het uitgangspunt **(I)**. Er is geen ruimte meer op de bovengronden voor woonstraten zoals het Pieter Pasmahof en het Maarten Bogaardhof **(J)**. In de opzet van een erf achter het hoofdhuis passen schuurachtige gebouwen en een collectief gebruik van de buitenruimte, met bijvoorbeeld een gedeelde bloemen- of moestuin **(K)**. Schuttingen, muurtjes of doorlopende heggen als scheiding tussen privé en collectief gebied passen niet in dit beeld.

Verkeer en parkeren
Meer woningen betekent meer auto's. Het aantal parkeerplekken hangt deels samen met het aantal woningen, deels met het aantal auto's per woning (woningtype). Geparkeerde auto's worden geclusterd op het erf **(L)** en niet per woning georganiseerd. De gezamenlijke parkeerplaats ligt uit het zicht vanuit de omgeving en wordt ingebed in een groenrand. Parkeren langs de weg dient zoveel mogelijk beperkt te worden.

Bebouwing: maat en schaal
Het onderscheid tussen het hoofdhuis en de erfbebouwing blijft herkenbaar. Het hoofdhuis is een individueel gebouw direct aan de weg, vaak geschakeld aan de buurpanden. Bijgebouwen en nieuwe woningen daarachter zijn ondergeschikt aan het hoofdgebouw en mogen niet boven het hoofdgebouw uitkomen. Ze hebben een schuurachtige opzet, met de hoofdentree aan het centrale erf. De schaal van de bestaande bebouwing aan de Dorpsstraat (historische boerderijen en arbeidershuizen) is het uitgangspunt. Dat betekent één laag en daarboven een kap. De maximale bouwhoogte is 6 meter. Meergezinswoningen passen niet in deze bebouwingssfeer.

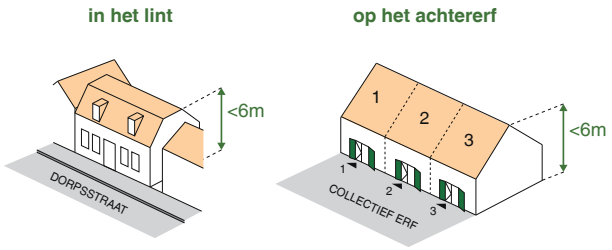

Bebouwing: vorm en vormgeving
Ook voor de vormgeving van de bebouwing is de historische dorpsbebouwing het uitgangspunt. Dat betekent eenduidige bouwvolumes met schild- of zadeldaken en eventueel kleine dakkapellen. Veelvormige huizen en kappen zijn niet gewenst. De verscheidenheid van bebouwing, verspringing van de rooilijnen en verschillende kaprichtingen bepalen het karakter van de Aarlanderveen. Het materialenpalet bestaat voornamelijk uit bakstenen, dakpannen en hout, met kleurstellingen die passen bij de bestaande bebouwing.

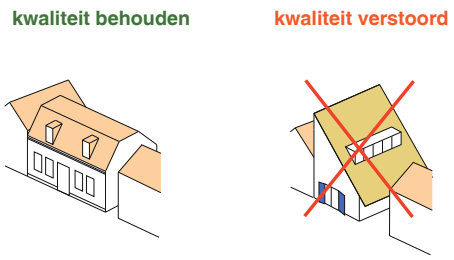

2. Noord- en Zuideinde - dorpszijden

Bestaande contour
De bestaande contour is de zoekruimte voor nieuwe bebouwing. Bedrijfserven die hun functie hebben verloren zijn geschikte plekken voor nieuwbouw, zeker omdat de dichte, groene erfrand vaak al aanwezig is. ‘Zoekruimte’ betekent dat het huidige bebouwde oppervlak niet volledig opnieuw bebouwd mag worden, maar slechts gedeeltelijk. Dit vergt zorgvuldige studie en afweging.

Samenhang en compactheid
In de opgestrekte verkalingsstructuur horen de voor- en achterkavels landschappelijk bij elkaar. De voorzijde (aan het lint) is van oudsher de woonkant **(A)**, daarachter lag het werkerf **(B)**. Deze twee werelden grenzen aan elkaar en gaan ter hoogte van het woonhuis in elkaar over. De ontsluiting van de achterkavel gaat via de bijbehorende voorkavel, niet via andere kavels **(C)**. Een compacte opzet is van belang, met het (historische) woonhuis georiënteerd op de weg en daarachter een erf met eromheen bebouwing in een schuurachtige opzet. De nieuwe bebouwing mag niet te ver van de lintbebouwing af liggen, als een los bouweiland in het landschap. Door opschalende bedrijven zijn grote schuren en stallen soms al ver naar de achtergrens van de kavel gebouwd **(D)**. Het is wenselijk om bij herontwikkeling de bebouwing compacter op te stellen.

bestaande situatie (voorbeeld)

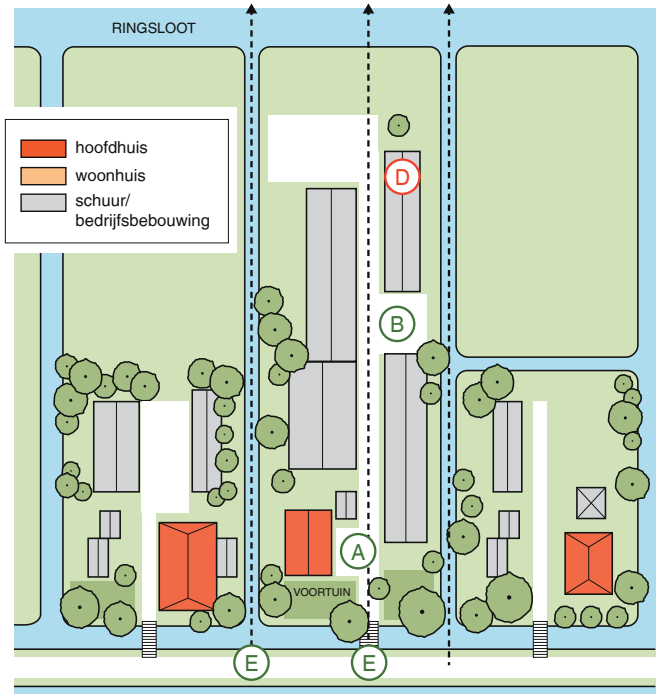

kwaliteit behouden

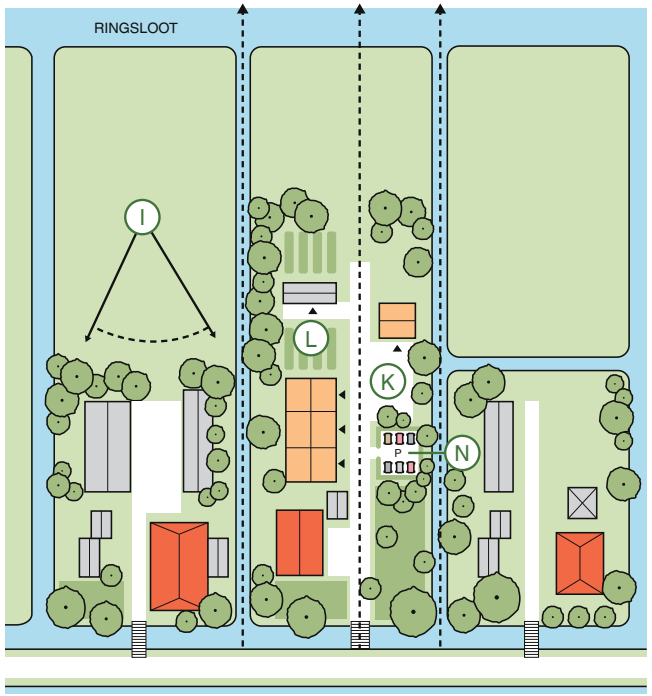

kwaliteit verstoord

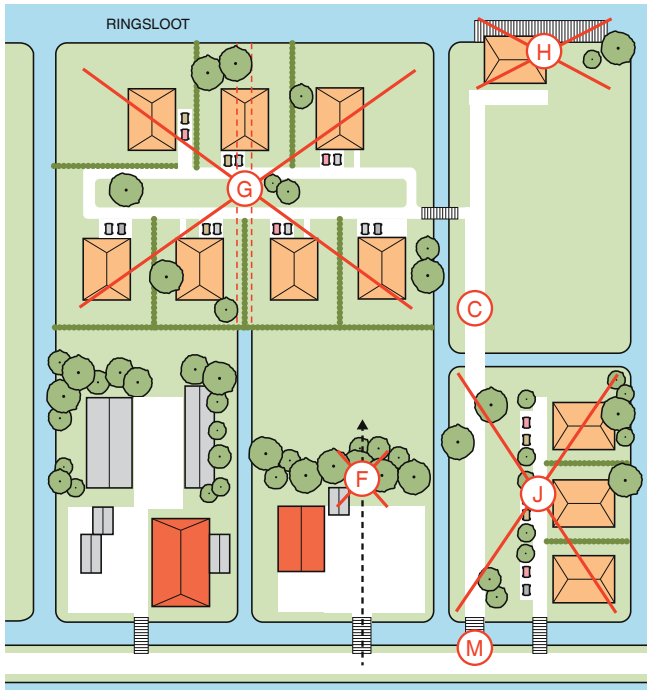

Groene erfrand en herstel polderstructuur
In deze delen van het Noord- en Zuideinde dragen de beplanting en bomen van de voortuinen in belangrijke mate bij aan het besloten en groene karakter van het lint. Monumentale en oude bomen dienen zoveel mogelijk behouden te blijven. Vanaf de hoofdweg zijn er over de sloten en tussen de bebouwing smalle doorzichten naar het achterland **(E)**. Bestaande doorzichten mogen niet worden onderbroken door nieuwe bebouwing of beplanting **(F)**. Het ritme van de kavels, gescheiden door lange sloten of beplanting en geboomte, blijft herkenbaar. Sloten worden niet gedempt **(G)** en beplantingsstructuren langs kavelranden worden niet gekapt. Bij de grotere bedrijfserven is dat soms al gebeurd. Deze fricties zijn aangegeven op de waarderingskaart van de bebouwing in het vorige hoofdstuk. Bij een nieuwe ontwikkeling is het belangrijk dat de erfrand weer herkenbaar wordt. Nieuwe gebouwen of tuinen mogen dus niet op of over de erfrand of gedempte sloten worden gebouwd. Vanuit het achterland is het belangrijk dat het groene aanzicht van het dorp wordt behouden en versterkt. Sommige kavels worden aan de achterkant begrensd door de Ringsloot. Er mogen geen woonhuizen of grote tuinhuizen pal aan de Ringsloot of aan de rand van de bovengronden worden gebouwd **(H)**. De bebouwing dient gedeeltelijk schuil te gaan achter een bomen of andere opgaande beplanting **(I)**.

Opzet van het erf en collectieve buitenruimte
De bebouwing aan de voorzijde van de kavel hoort bij het dorpslint. Het zijn vrijstaande gebouwen, georiënteerd op de weg. Eventuele bijgebouwen of nieuwe woningen op de kavel zijn ondergeschikt aan het hoofdhuis en zijn onderdeel van de erfbebouwing, met de entree aan het erf. Geschakelde woningen passen niet in de gevarieerde lintbebouwing langs de hoofdweg. Ook woonstraten haaks op de hoofweg (zoals Eben Haëzer, het Pieter Pasmahof en de Jacob van Damstraat haaks op de Dorpsstraat) passen niet bij de sfeer van het Noord- en Zuideinde **(J)**. Hier is de opzet van een erf het uitgangspunt **(K)**. In het geval van woningbouw achter het hoofdhuis betekent dit een collectief gebruik van de buitenruimte, met bijvoorbeeld een gedeelde picknickplaats, boomgaard, bloemen- of moestuin **(L)**. Schuttingen, muurtjes of doorlopende heggen als scheiding tussen privé en collectief gebied passen niet in dit beeld. Kavels mogen niet worden gesplitst.

Verkeer en parkeren
Meer woningen betekent meer auto's. Er mogen geen extra bruggen of toegangswegen worden toegevoegd **(M)**. Zo blijft de samenhang tussen hoofdhuis en achterliggend erf behouden. Belangrijk is het beperken van het aantal auto's. Dit hangt deels samen met het aantal woningen, deels met het aantal auto's per woning (woningtype). Geparkeerde auto's worden geclusterd op het erf **(N)** en niet per woning georganiseerd. De gezamenlijke parkeerplaats ligt uit het zicht vanuit de omgeving en wordt ingebed in een groenrand.

Bebouwing: maat en schaal
Het onderscheid tussen het hoofdhuis en de erfbebouwing blijft herkenbaar. Het hoofdhuis is een vrijstaand gebouw, vaak een historische boerderij, georiënteerd op de weg en omringd door een ruime en groene voortuin. De maximale nokhoogte is 6 meter, dus één laag en een kap. Bijgebouwen en nieuwe woningen daarachter zijn ondergeschikt aan het hoofdgebouw en mogen niet boven het hoofdgebouw uitkomen. Ze hebben een schuurachtige opzet, met de hoofdentree aan het centrale erf. De schaal van de bestaande dorpsbebouwing (boerderijen en arbeidershuizen) is het uitgangspunt. Dat betekent één laag en daarboven een kap. De maximale nokhoogte is 8 meter, mits passend ten opzichte van het hoofdhuis en de groene erfrand. Kleine wooncomplexen zijn mogelijk, maar wel binnen de opzet van een schuur, zonder externe ontsluiting zoals trappen en met individuele ingangen vanaf het erf.

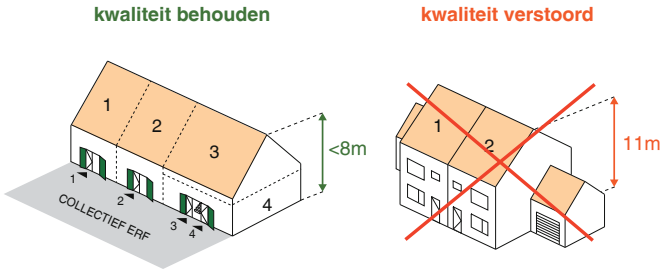

Bebouwing: vorm en vormgeving
Ook voor de vormgeving van de bebouwing is de bestaande dorpsbebouwing het uitgangspunt. Dat betekent eenduidige bouwvolumes met schild- of zadeldaken en eventueel kleine dakkapellen. Het materialenpalet bestaat voornamelijk uit bakstenen, dakpannen en hout, met kleurstellingen die passen bij de bestaande bebouwing.

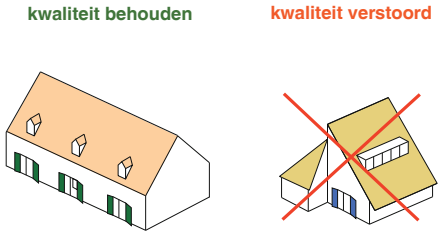

3. Noord- en Zuideinde - open zijden

Bestaande contour
Voor het behoud van de openheid in deze sfeergebieden is het belangrijk dat de open kavels niet worden bebouwd. Het vrije zicht op de achterliggende droogmakerijen dient vrij te blijven, en het hoogteverschil beleefbaar. De bestaande contour is de zoekruimte voor nieuwe bebouwing. Bedrijfserven die hun functie hebben verloren zijn geschikte plekken voor nieuwbouw, zeker omdat de dichte, groene erfrand vaak al aanwezig is. 'Zoekruimte' betekent dat het huidige bebouwde oppervlak niet volledig opnieuw bebouwd mag worden, maar slechts gedeeltelijk. Dit vergt zorgvuldige studie en afweging.

Samenhang en compactheid
Aan het Zuideinde zijn de kavels relatief ondiep, ze worden begrensd door de aflopende rand van het bovenland (westzijde) en de ringsloot van de Nieuwkoopse droogmakerij (oostzijde). De taludrand is op sommige plekken naar achteren verlegd bij de bouw van grote bedrijfsgebouwen **(A)**. Maar de bedrijven zijn vooral in de breedterichting uitgebreid, waarvoor slootjes zijn gedempt **(B)**. Aan het Noordeinde ligt het bebouwingslint iets hoger dan het achterland, maar het verschil is beduidend minder dan langs het Zuideinde. De Nieuwkoopse droogmakerij (oostzijde) ligt hier namelijk verder van het lint en aan de westzijde is het land nooit droog gemalen. Het naar achteren uitbreiden van de bedrijfsbebouwing werd hier niet gelimiteerd door het hoogteverschil. Schuren, kassen en woonhuizen zijn hier ver het achterland in gebouwd. Bij herontwikkeling aan zowel het Noord- als het Zuideinde is het van belang dat de compactheid van de erven wordt hersteld. Bebouwing mag niet te ver naar achter worden gebouwd en dient op afstand te blijven van de hoogterand en de achtersloten. Een compacte opzet is van belang, met het (historische) woonhuis georiënteerd op de weg **(C)** en daarachter een erf met eromheen bebouwing in een schuurachtige opzet **(D)**. Deze twee werelden grenzen aan

bestaande situatie (voorbeeld)

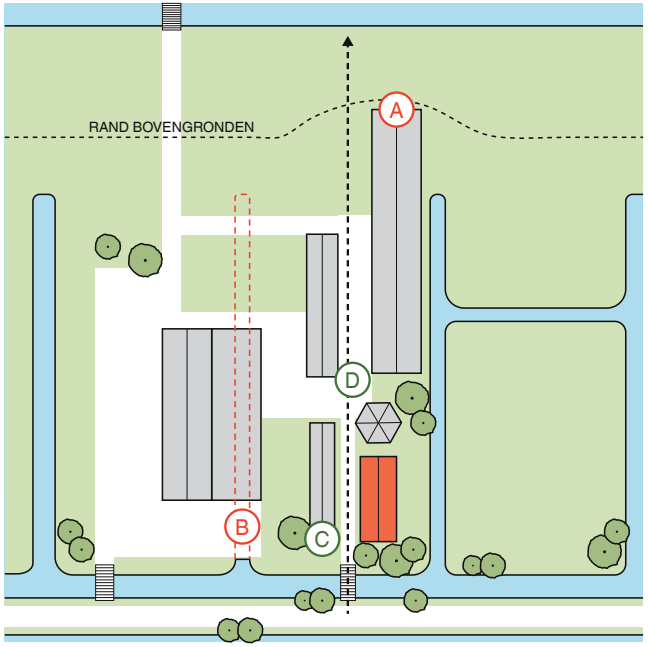

kwaliteit versterkt

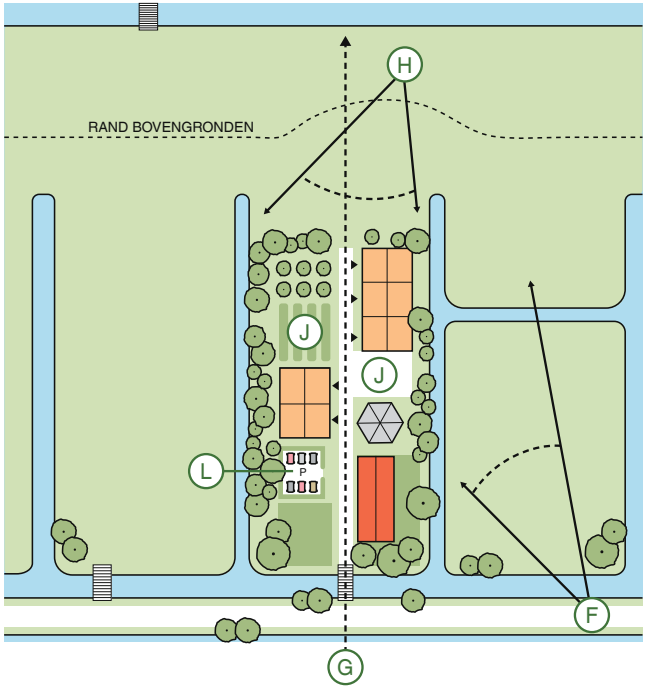

kwaliteit verstoord

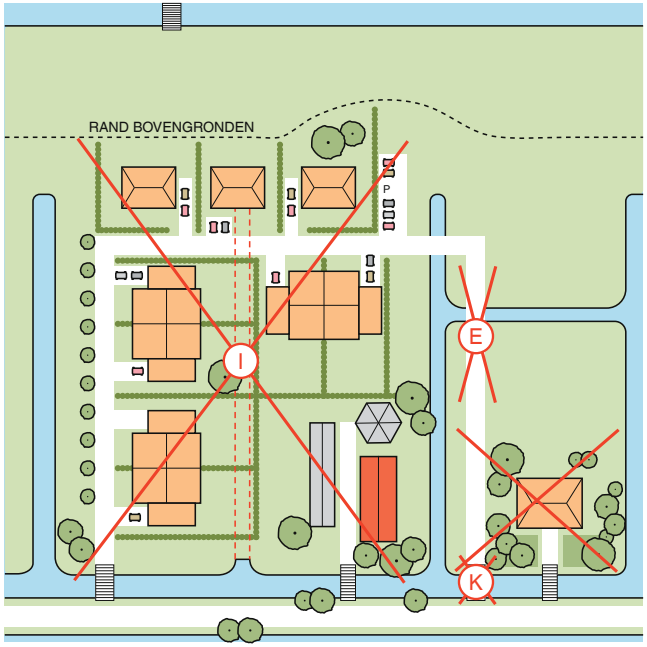

elkaar en gaan ter hoogte van het woonhuis in elkaar over. De ontsluiting van de achterkavel gaat via de bijbehorende voorkavel, niet via andere kavels **(E)**.

Groene erfrand en herstel polderstructuur
Karakteristiek voor de uiteinden van het Noord- en Zuideinde is de openheid, met daarin een aantal erven omrand met bomen. Vanaf de hoofdweg is er vrij zicht op de achterliggende droogmakerijen **(F)**. Ook doorzichten over de erven op het achterland mogen niet worden onderbroken door nieuwe bebouwing of beplanting **(G)**. Het ritme van de kavels dient herkenbaar te blijven. Sloten worden niet gedempt en beplantingsstructuren langs kavelranden worden niet gekapt. Bij de grotere bedrijfserven is dat soms al gebeurd. Deze fricties zijn aangegeven op de waarderingskaart van de bebouwing in het vorige hoofdstuk. Bij een nieuwe ontwikkeling is het belangrijk dat de erfrand weer herkenbaar wordt. Nieuwe gebouwen of tuinen mogen dus niet op of over de erfrand of gedempte sloten worden gebouwd. Vanuit het achterland is het belangrijk dat het groene aanzicht van het dorp wordt behouden en versterkt **(H)**. Dat betekent dat de bebouwing deels schuil gaat achter een rand van bomen en opgaande beplanting. Monumentale en oude bomen dienen zoveel mogelijk behouden te blijven.

Opzet van het erf en collectieve buitenruimte
De bebouwing aan de voorzijde van de kavel hoort bij het dorpslint. Het zijn vrijstaande gebouwen, georiënteerd op de weg. Eventuele bijgebouwen of nieuwe woningen op de kavel zijn ondergeschikt aan het hoofdhuis en zijn onderdeel van de erfbebouwing, met de entree aan het erf. Geschakelde woningen passen niet in de erfbebouwing langs de hoofdweg. Ook woonstraten haaks op de hoofweg (zoals Eben Haëzer, het Pieter Pasmahof en de Jacob van Damstraat haaks op de Dorpsstraat) passen niet bij de sfeer van het Noord- en Zuideinde **(I)**. Hier is de opzet van een erf het uitgangspunt. In het geval van woningbouw achter het hoofdhuis betekent dit een collectief gebruik van de buitenruimte, met bijvoorbeeld een gedeelde picknickplaats, boomgaard, bloemen- of moestuin **(J)**. Schuttingen, muurtjes of doorlopende heggen als scheiding tussen privé en collectief gebied passen niet in dit beeld. Kavels mogen niet worden gesplitst.

Verkeer en parkeren
Meer woningen betekent meer auto's. Er mogen geen extra bruggen of toegangswegen worden toegevoegd **(K)**. Zo blijft de samenhang tussen hoofdhuis en achterliggend erf behouden. Belangrijk is het beperken van het aantal auto's. Dit hangt deels samen met het aantal woningen, deels met het aantal auto's per woning (woningtype). Geparkeerde auto's worden geclusterd op het erf **(L)** en niet per woning georganiseerd. De gezamenlijke parkeerplaats ligt uit het zicht vanuit de omgeving en wordt ingebed in een groenrand.

Bebouwing: maat en schaal
Het onderscheid tussen het hoofdhuis en de erfbebouwing blijft herkenbaar. Het hoofdhuis is een vrijstaand gebouw, vaak een historische boerderij, georiënteerd op de weg. De maximale nokhoogte is 6 meter, dus één laag en een kap. Bijgebouwen en nieuwe woningen daarachter zijn ondergeschikt aan het hoofdgebouw en mogen niet boven het hoofdgebouw uitkomen. Ze hebben een schuurachtige opzet, met de hoofdentree aan het centrale erf. De schaal van de bestaande dorpsbebouwing (boerderijen en arbeidershuizen) is het uitgangspunt. Dat betekent één laag en daarboven een kap. De maximale nokhoogte is 8 meter, mits passend ten opzichte van het hoofdhuis en de groene erfrand. Kleine wooncomplexen zijn mogelijk, maar wel binnen de opzet van een schuur, zonder externe ontsluiting zoals trappen en met individuele ingangen vanaf het erf.

kwaliteit behouden **kwaliteit verstoord**

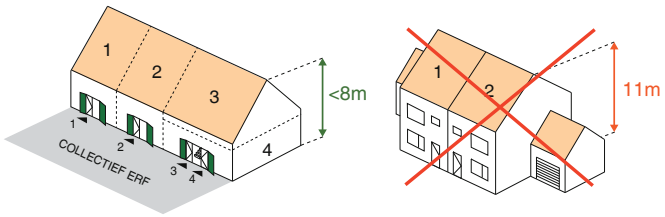

Bebouwing: vorm en vormgeving
Ook voor de vormgeving van de bebouwing is de bestaande dorpsbebouwing het uitgangspunt. Dat betekent eenduidige bouwvolumes met schild- of zadeldaken en eventueel kleine dakkapellen. Het materialenpalet bestaat voornamelijk uit bakstenen, dakpannen en hout, met kleurstellingen die passen bij de bestaande bebouwing.

kwaliteit behouden **kwaliteit verstoord**

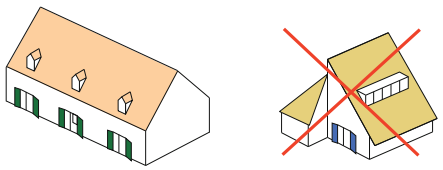

4. Erven aan de Achtermiddenweg, Hogedijk en Oude Rijn

Bestaande contour
Ook buiten het bebouwingslint van Aarlanderveen liggen erven, als eilanden in het open landschap. Deze erven liggen op het polderniveau, en dus niet op bovengronden zoals het dorpslint. Ook hier geldt dat de bestaande contour de zoekruimte is voor nieuwe bebouwing. ‘Zoekruimte’ betekent dat het huidige bebouwde oppervlak niet volledig opnieuw bebouwd mag worden, maar slechts gedeeltelijk. Dit vergt zorgvuldige studie en afweging. Het is niet wenselijk dat op deze erven buiten het dorp satelliet-buurten ontstaan. Daarnaast dient de open ruimte tussen de bestaande erven vrij te blijven. Het is dus niet de bedoeling dat er nieuwe bebouwingskavels bijkomen. Vooral aan de Oude Rijn dreigt het lint dicht te slibben. Aan de overkant van de rivier langs de Steekterweg is dit al gebeurd.

Een belangrijke kanttekening is dat de erven aan de Achtermiddenweg en de Hogedijk ca. vijf meter onder NAP liggen. Het zijn, wat waterhuishouding betreft, op lange termijn niet de meest geschikte locaties van woningbouw. Het heeft de voorkeur om woonlocaties op hoger gelegen gronden te concentreren.

Samenhang en compactheid
Onbegrensd door een ringsloot of hoogterand konden de bedrijven in het open landschap gemakkelijk groeien. Vaak zijn er meerdere poldersloten naast elkaar gedempt **(A)** of is het erf naar achter uitgebreid. Deze fricties zijn aangegeven op de waarderingskaart van de bebouwing in het vorige hoofdstuk. Uitgangspunt is dat deze flink uitgebreide bedrijven bij herontwikkeling tot woonlocatie worden ingeperkt tot een compact erf, ingepast tussen de poldersloten. De samenhang van het erf, tussen hoofdhuis **(B)** en het erf daarachter **(C)**, dient herkenbaar te blijven. De nieuwe bebouwing mag niet te ver van de lintbebouwing

bestaande situatie (voorbeeld)

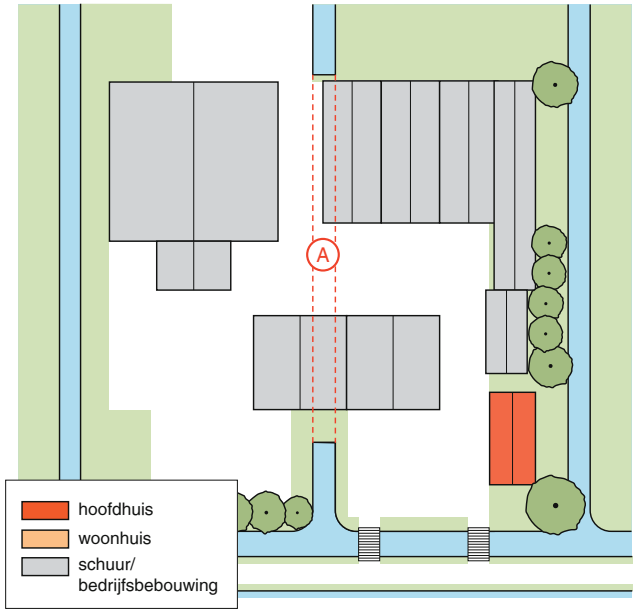

kwaliteit versterkt

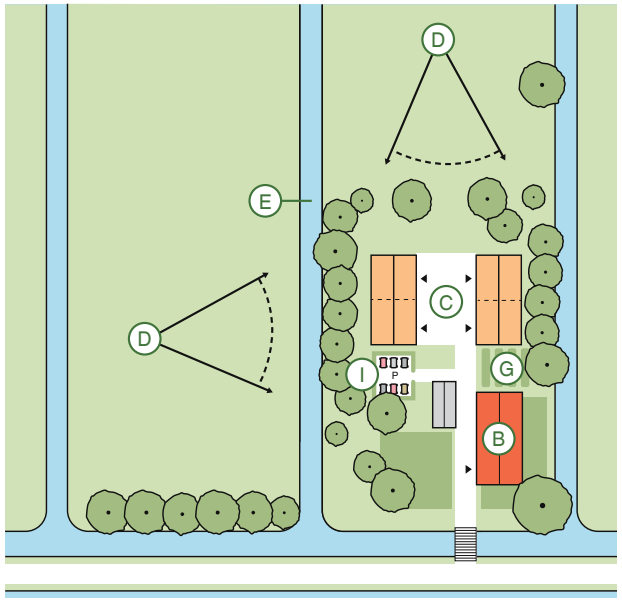

kwaliteit verstoord

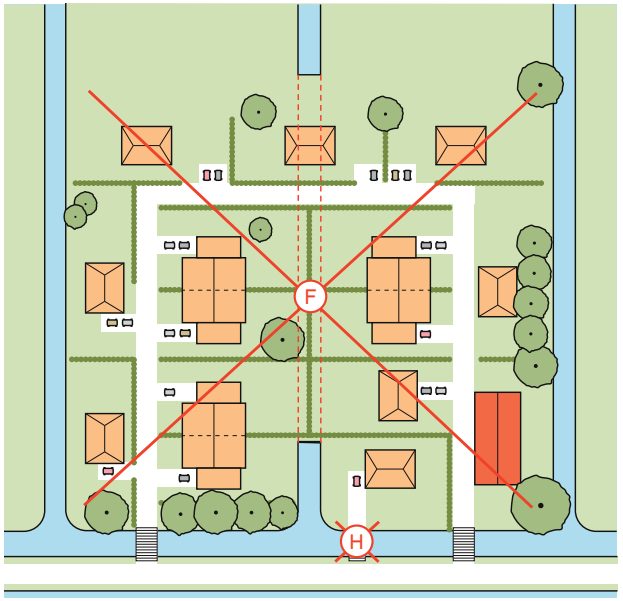

af liggen, als een los bouweiland in het landschap. De ontsluiting van de achterkavel gaat via de bijbehorende voorkavel, niet via andere kavels.

Groene erfrand en herstel polderstructuur
De erven dienen als groene eilanden in het open landschap te liggen. De bebouwing gaat gedeeltelijk schuil achter bomen of andere opgaande beplanting. Bij veel erven is dit nu niet het geval. Het aanhechten van de groene erfrand is van belang bij herontwikkeling. Zowel vanaf de weg als vanuit het achterland dient het aanzicht van de erven groen te zijn **(D)**. Het ritme van de poldersloten is leidend, waar mogelijk worden de gedempte sloten teruggebracht **(E)**. Nieuwe gebouwen of tuinen mogen dus niet op of over de erfrand of gedempte sloten worden gebouwd.

Opzet van het erf en collectieve buitenruimte
De opzet van een erf – met een hoofdhuis aan de weg en daarachter een kleine cluster gebouwen rond een erf – is het uitgangspunt. Eventuele bijgebouwen of nieuwe woningen op de kavel zijn ondergeschikt aan het hoofdhuis. Kavels mogen niet worden gesplitst of onderverdeeld aan de hand van privétuinen en erfafscheidingen **(F)**. Woonstraten en -buurtjes haaks op de weg passen niet op deze plek in het landschap. In het geval van meer dan één woning betekent dit een collectief gebruik van de buitenruimte, met bijvoorbeeld een gedeelde picknickplaats, boomgaard, bloemen- of moestuin **(G)**. Schuttingen, muurtjes of doorlopende heggen als scheiding tussen privé en collectief gebied passen niet in dit beeld.

Verkeer en parkeren
Er mogen geen extra bruggen of toegangswegen worden toegevoegd **(H)**. Zo blijft de samenhang tussen hoofdhuis en achterliggend erf behouden. Belangrijk is het beperken van het aantal auto's. Dit hangt deels samen met het aantal woningen, deels met het aantal auto's per woning (woningtype). Geparkeerde auto's worden geclusterd op het erf **(I)** en niet per woning georganiseerd. De gezamenlijke parkeerplaats ligt uit het zicht vanuit de omgeving en wordt ingebed in een groenrand.

Bebouwing: maat en schaal
Het onderscheid tussen het hoofdhuis en de erfbebouwing blijft herkenbaar. Het hoofdhuis is een vrijstaand gebouw, vaak een historische boerderij, georiënteerd op de weg en omspoeld door een ruime en groene voortuin. De maximale nokhoogte is 6 meter, dus één laag en een kap. Bijgebouwen en nieuwe woningen daarachter zijn ondergeschikt aan het hoofdgebouw en mogen niet boven het hoofdgebouw uitkomen. Ze hebben een schuurachtige opzet, met de hoofdentree aan het centrale erf. De dorpse schaal is het uitgangspunt. Dat betekent één laag en daarboven een kap. De maximale nokhoogte is 8 meter, mits passend ten opzichte van het hoofdhuis en de groene erfrand. Meergezinswoningen passen niet bij deze landelijke erven.

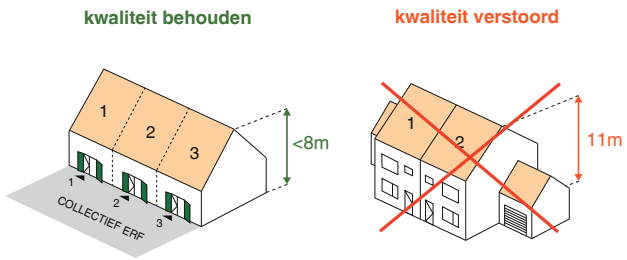

Bebouwing: vorm en vormgeving
Ook voor de vormgeving van de bebouwing is de bestaande dorpsbebouwing het uitgangspunt. Dat betekent eenduidige bouwvolumes met schild- of zadeldaken en eventueel kleine dakkapellen. Het materialenpalet bestaat voornamelijk uit bakstenen, dakpannen en hout.

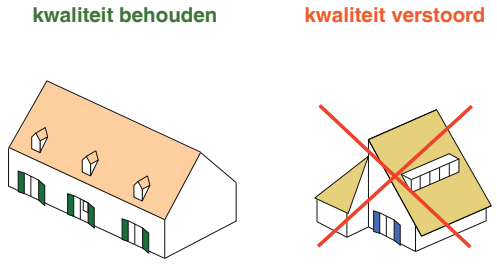

Samenvatting van de richtlijnen

Algemene uitgangspunten

1. Het landschap van Aarlanderveen is in de loop van de eeuwen niet statisch geweest, maar meerdere keren aangepast. De structuur en kernkwaliteiten zijn daarbij behouden. Uitgangspunt is om in toekomstige veranderingen recht te doen aan de opgaven en wensen van nu en later, maar daarbij wel te streven naar continuïteit en behoud van de onderscheidende kwaliteiten van het kroonjuweel.
2. Het is van groot belang dat het Groene Hart niet uiteen valt in een aantal losse landschapsparken. Aan de noordzijde van Aarlanderveen, boven Alphen aan den Rijn langs, en aan de zuidzijde bij de Oude Rijn komt het Groene Hart als eenheid door oprukkende bebouwing in het geding. Zorg dat deze groene verbindingen herkenbaar blijven bij veranderingen in het landschap en in de bebouwingslinten.
3. De bovengronden en droogmakerijen, het hoogteverschil, de afwateringsvaarten uit verschillende periodes, de dijken en de molenviergang; het landschap vertelt het verhaal van vele eeuwen landschapsvorming. Het landschap dient bij ontwikkelingen vanuit deze samenhang en op overkoepelende schaal benaderd te worden. Het herkenbaar houden van de landschappelijke samenhang is steeds het uitgangspunt bij lokale ingrepen.
4. Neem de verschillende peilgebieden als uitgangspunt bij ontwikkelingen in het landschap. Zo blijven de hoogteverschillen herkenbaar.
5. De locatie, omvang en invulling van ontwikkelingen worden niet per individuele kavel, maar vanuit de ruimtelijke kwaliteit en logica van het hele lint bestudeerd en bepaald.
6. De bestaande bebouwingscontour is de zoekruimte voor passende verdichting en verandering (inbreiding). Uitbreidingen van of aan het dorpslint zijn niet gewenst. De opbouw van het bestaande dorpslint is het uitgangspunt. Hierbinnen is ruimte voor vernieuwing, maar met behoud van doorzichten, open ruimtes en het onderscheid tussen de voor- en achterkant van kavels (van oudsher de woon- en werkzijde).
7. Schaal, maat en typologie van boerderijen, schuren en dorpsbebouwing zijn bepalend voor nieuwe ontwikkelingen.
8. Waardeer het lange geheugen, de sterke dorpsgemeenschap en de zelforganisatie van Aarlanderveen door hen te betrekken bij keuzes voor de lange termijn.

Richtlijnen voor het landschap

- Opdeling in verschillende landschappelijke vlakken past niet bij deze aangelegde ruimtelijke eenheid van de droogmakerij.
- Wegen en routes liggen open in het landschap (geen bomenrijen of beplantingsranden).
- Beperkt de hoogte van de begroeiing in het polder- en droogmakerijenlandschap tot 60 cm hoog langs de randen (nabij de wegen, kades en dijken), en tot 80 cm in het midden. Maai langs de randen regelmatig.
- Voorkom dat hogere begroeiing de hoogteverschillen maskeert. Houd de taluds zelf dus vrij van opgaande of hogere beplanting
- Houd het raamwerk van de poldersloten en weteringen herkenbaar. Maai en zaai zo dat de oevers vrij blijven van hoge begroeiing, of dat hoge begroeiing de sloten juist benadrukt te midden van de vlaktes van lagere begroeiing.
- Het behoud van de molens en van de windvang is belangrijk. Binnen een straal van 100 meter rondom de molen is geen bebouwing of beplanting hoger dan het onderste punt van de verticaal staande wieken toegestaan. Binnen een straal van 100 tot 400 meter mag de bebouwing of beplanting niet hoger zijn dan 1/100e van de afstand tussen bouwwerk/beplanting en het middelpunt van de molen.

Richtlijnen voor het lint

- De drie sferen in het lint zijn leidend: de Dorpsstraat heeft een dorps karakter met huizen vaak geschakeld en direct aan de weg. De dorpszijden van het Noord- en Zuideinde hebben sloten aan weerszijden van de weg en een besloten karakter door de tuinbeplanting aan weerszijden. De woonhuizen en boerderijen staan er vrij in een ruime tuin met daarachter erfbebouwing. De uiteinden van het Noord- en Zuideinde hebben een meer open karakter, met grotere tussenruimtes tussen de bebouwde kavels en minder beplanting aan weerszijden van de weg. Buiten het lint liggen de erven met een groene erfrand in het open landschap aan de Achtermiddenweg, aan de Hogedijk en langs de Oude Rijn.
- Bestaande doorzichten op het achterland vanaf de weg, tussen beplanting en tussen bebouwing door, mogen niet worden dichtbeplant of -bebouwd.
- Verbreding van de weg is niet wenselijk. Het Noord- en Zuideinde worden aan beide zijden geflankeerd door een brede sloot.
- Alleen binnen de bestaande contour is zoekruimte voor nieuwe bebouwing
- Het is niet wenselijk dat het dorp zich ook achter het Noord- en Zuideinde verder uitbreidt, met nieuwe

woonbuurtjes en straatjes die los staan van de erven aan het oude lint. Nieuwe woonbuurtjes en straatjes passen hier niet. Aan de Dorpsstraat is maar beperkt ruimte voor nieuwbouw, alleen bij erven waar al veel (voormalige) bedrijfsbebouwing staat, of als behoud echt niet mogelijk is, sloop-nieuwbouw aan het lint.

- Behoud op de kavels het onderscheid in sfeer en bebouwing tussen de voortuin (hoofdhuis in het groen of aan de weg) en het achtererf met daaromheen gebouwen (van oudsher de werkkant).
- Een compacte opzet is van belang, positioneer nieuwe bebouwing nabij het hoofdhuis. Bebouwing vormt een herkenbaar ensemble.
- Bed de bestaande en nieuwe bebouwing in in een erfrand van bomen en begroeiing, om het zicht vanuit het landschap en vanaf het lint op grote en nieuwe gebouwen te beperken.
- Poldersloten mogen niet worden gedempt. Waar mogelijk worden gedempte sloten weer hersteld, om zo de verkavelingsstructuur te herstellen.
- Splitsing van kavels in meerdere adressen is niet de bedoeling. Collectiviteit op het erf is het uitgangspunt. Dus geen privétuinen en erfafscheidingen, bij het toevoegen van meerdere huizen op één kavel.
- Het hoofdhuis is een individueel gebouw – vrij in een tuin aan het Noord- en Zuideinde, direct aan de weg in de Dorpsstraat. De maximale nokhoogte van het hoofdhuis is 6 meter, dat betekent één laag en een kap.
- Bebouwing op de achtererven heeft een schuurachtige opzet, met de hoofdentree aan het centrale erf. Maximale bouwhoogte op de achtererven aan het Noord- en Zuideinde is 8 meter – één laag en een kap – mits passend ten opzichte van het hoofdhuis en de groene erfrand. Eventuele bebouwing op de achtererven aan de Dorpsstraat is maximaal 6 meter hoog, ook één laag en een kap.
- In het lint alleen eengezinswoningen. Op de achtererven geen uiterlijke herkenbare meergezinswoningen, dus geen buitentrappen, galerijen en gedeelde ingangen.
- In het lint geen repetitieve architectuur, dus niet twee keer hetzelfde huis. Elk gebouw is individueel ontworpen.
- Eenduidige bouwvolumes met schild- en zadeldaken en eventueel kleine dakkapellen.
- Materialenpalet bestaat hoofdzakelijk uit bakstenen, dakpannen en hout.
- Beperk het aantal auto’s. Cluster het parkeren op het erf en bed de parkeerplaats in in een groene rand.
- Geen extra bruggen of toegangswegen.
- Behoud zoveel mogelijk monumentale en oude bomen.
- Houd de slootoevers vrij van beschoeiing en tuinbeplanting. Het landelijke karakter van het dorp blijft zo ervaarbaar.
- Erfafscheiding: (wilgen)bomen en heesters passen bij het groene karakter van het dorp, modern hekwerk en muurtjes niet.

Eindnoten en bronnen

Eindnoten

1 https://geo.zuid-holland.nl/data/chs/tekst/4_kroonjuwelen.html
2 Vos, e.a., 2018 (via: RCE).
3 Tielhof en Van Dam, 2006, p. 32.
4 'Akte van beleening van Willem van Outshoorn met de heerlijkheden Oudshoorn en Aarlanderveen door graaf Willem van Henegouwen', 1321; en koopakte van deze heerlijkheden voor Arnoud van IJsselsteyn', 1355. Nationaal Archief, toegang 3.19.41.
5 Tielhof en Van Dam, 2006, p. 36.
6 Enqueste, p. 126-127.
7 Enqueste, p. 126-127.
8 Beunder en Van 't Riet, 1992, p. 69.
9 Beunder en Van 't Riet, 1992.
10 Van 't Riet, 2005, p. 300.
11 Van 't Riet, 2005, p. 306.
12 Tymstra en Van der Meulen, 1988, p. 5
13 Van 't Riet, 2005, p. 79.
14 Beunder en Van 't Riet, 1992, p. 34
15 Cordfunke en Van 't Riet, 2021.
16 Den Hengst, 2018, p. 16
17 Den Hengst, 2018, p. 24.
18 Interview met de Stichting Vrienden van het Kroonjuweel
19 gebiedsporfielen.zuid-holland.nl

Bronnen

Beunder, P.C. en A.J.J. van 't Riet, *Omzien naar Aarlanderveen*, 1992. Nieuwkoop: De Boer.

Buro Sant en Co & FABRICations, 'Groene Hart, ontwerpend onderzoek naar een adaptief en gedifferentieerd landschap', 2019.

Cordfunke, I. en A. van 't Riet, 'Ziekenhuisverleging in Aarlanderveen', in: *Sinds jaar en dag in Aarlanderveen*, november 2021.

Den Hengst, J., 'De trein in Aarlanderveen', In: *Sinds jaar en dag in Aarlanderveen*, november 2018.

'Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant. Gedaen in den jaere MCCCCXCIIII.' ("*Enqueste*"). Heruitgave door E.J. Brill, 1876. Leiden: A.W. Sijthoff.

Erisman, J.W. & B. Strootman, *Naar een ontspannen Nederland*, 2021

'Informacie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele. Gedaen in den jaere MDXIV.' ("*Informacie*"). Heruitgave door R. Fruin, 1866. Leiden: A.W. Sijthoff.

SteenhuisMeurs, 'Landschapsbiografie Groene Hart' [rapport], 2021.

Tielhof, M. van en P.J.E.M. van Dam, *Waterstraat in stedenland. Het hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857*, 2006. Utrecht: Matrijs.

Tymstra, F. en J. van der Meulen, *De kleipijp als bodemvondst. Beknopt overzicht van tien jaar onderzoek naar de belangrijke pijpenmakerscentra in de 17e en 18e eeuw*. 1988. Leiden: Pijpelogische Kring Nederland.

Riet, A.J.J. van 't, *Meeten, boren en besien. Turfwinning in de buitenrijnse ambachten van het Hoofheemraadschap van Rijnland 1680-1900*, 2005. Hilversum: Verloren.

Vereniging Deltametropool, 'Knelpuntenanalyse Groene Hart', 2020.

Vos, P., M. van der Meulen, H. Weerts en J. Bazelmans, *Atlas van Nederland in het Holoceen. Landschap en bewoning vanaf de laatste ijstijd tot nu*, 2018, Amsterdam: Prometheus.

Zwieten, J.W. van, *Oude prentkaarten vertellen over: Alphen, Oudshoorn, Aarlanderveen en Zwammerdam*, 1981. Alphen aan den Rijn: Repro-Holland.

Geraadpleegde archieven

EL Erfgoed Leiden (beeldbank)
GA Gemeentearchief Alphen aan den Rijn (beeldbank)
HR Hoogheemraadschap Rijnland (beeld- en kaartenbank)
RHCR Regionaal Historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard (beeldbank)
SaMH Streekarchief Midden-Holland (beeldbank)
UA Utrechts Archief (beeldbank)
NA Nationaal Archief:

- 4.ZHPB3 Plaatsingslijst van uitbreidings- en bestemmingplannen behorend tot het archief van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, 1906-1965
- 3.19.41 Inventaris van een verzameling papieren, afkomstig van de familie Van Reede van Oudtshoorn, 1321-1902
- 3.02.43 Provinciale Planologische Dienst in Zuid-Holland
- 3.20.76 Inventaris van het archief van de familie Del Court van Krimpen, (1506) 1611-1979
- 3.02.22 Inventaris van het archief van de Griffie van de provincie Zuid-Holland(1826) 1946 - 1975 (1991)
- 2.11.5006 Inventaris van het archief van de Cultuurtechnische Dienst / Landinrichtingsdienst en daarbij gedeponeerde archieven, 1935-1995
- 2.11.5146 Inventaris van het archief Beheersplannen van Staatsbosbeheer, 1945-1995
- 3.11.5328 Inventaris van het archief van de Cultuurtechnische Dienst / Landinrichtingsdienst in de provincie Zuid-Holland en taakvoorgangers, 1923-1997

Colofon

Dit onderzoek werd uitgevoerd door SteenhuisMeurs in opdracht van provincie Zuid-Holland.

Projectteam SteenhuisMeurs
dr. ir. Paul Meurs, Vita Teunissen MSc MA en
dr. Marinke Steenhuis

Projectgroep provincie en gemeentes
Provincie Zuid-Holland: Alex de Roos, Henny Willems, Emmy Schenk, Mark Ravesloot, Miquel de Jonge en Maarten Koenders
Gemeente Alphen aan den Rijn: Lars Blokker, Anthony Nieland, Wouter den Hengst
Gemeente Nieuwkoop: Stefan Veenenberg
Gemeente Bodegraven-Reeuwijk: Ernest Bressers

Voor het opstellen van dit ontwikkelingskader hebben we gesproken met de volgende Aarlanderveners: Arjan van 't Riet (archivaris van het gemeente-archief van Alphen aan den Rijn), Hugo Stapper, Nel Verstoep, Peter Huitema en Rein van Leeuwen (Stichting Vrienden van het Kroonjuweel Aarlanderveen) en Björn van den Bosch en Hanny Broere (Belangenvereniging Aarlanderveen).

SteenhuisMeurs BV, Paterswolde
Hoofdweg 255 9765 CH Paterswolde
050 3080100
www.steenhuismeurs.nl

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van SteenhuisMeurs. Let op: Op de afbeeldingen in deze rapportage kunnen auteursrechten van toepassing zijn. Wij zijn niet aansprakelijk voor schade die voortkomt uit het ongeoorloofd gebruik van het beeldmateriaal in deze uitgave.

Wij hebben ons best gedaan om alle rechthebbenden met betrekking tot het beeldmateriaal in dit rapport te achterhalen. Als u denkt dat uw materiaal zonder voorafgaande toestemming is gebruikt, neem dan contact met ons op.

© SteenhuisMeurs BV, Paterswolde

© SteenhuisMeurs, december 2022